Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick my ghaf totten syecken

Een onderzoek naar de kalender in UBN Hs 303

Jessica Zeeman
s4210492
4 september 2016
Masterscriptie Letterkunde
Begeleider: Dr. H. Kienhorst
Tweede lezer: Prof. dr. J. Oosterman

Inhoudsopgave

Voorwoord 1

Abstract 3

Deel I: Studie

Inleiding
- Handschriften in het Sint-Agnesklooster 7
- Leven in het Sint-Agnesklooster 7
- Nijmegen, UB, Hs 303: een boek voor de ziekenzaal 9
- Eerder onderzoek 10
- Object van onderzoek: de kalender in Hs 303 11
- Onderzoeksvraag 12
- Opzet van het onderzoek 12

Hoofdstuk 1: Handschrift 303
- 1.1 Materieel 13
  - 1.1.1 De band 13
  - 1.1.2 Het boekblok 14
- 1.2 Inhoudelijk 16
  - 1.2.1 Het eerste deel (f. 2r-79v) 17
  - 1.2.2 Het tweede deel (f. 80r-335r) 18
  - 1.2.3 De bewerking van de *Costelike scat* 19

Hoofdstuk 2: De kalender van Hs 303
- 2.1 Kalenders in de late middeleeuwen 23
- 2.2 De *calengier* in Hs 303 24
  - 2.2.1 Overdenkingen 24
  - 2.2.2 Aflaten 25
  - 2.2.3 Statie 29
  - 2.2.4 Huedekens 30
- 2.3 Het Windesheims calendarium 31

Hoofdstuk 3: De kalender in de context van Hs 303
- 3.1 De *Costelike scat* 35
- 3.2 De *Legenda aurea* en sermoenen 36
- 3.3 De overige teksten 36
- 3.4 De kalender in relatie met de andere teksten in Hs 303 38

Hoofdstuk 4: Conclusie 39

Deel II: Teksteditie

Wijze van uitgeven 45

Editie 46

Literatuur 103

Bijlage I: Schematische vergelijking van Hs 303 met de *Costelike scat* 107

Bijlage II: Afbeeldingen Hs 303 121

Voorwoord

Deze masterscriptie gaat over handschrift Nijmegen, UB, Hs 303, waarbij de kalender op f. 13v-f. 47v centraal staat. Ik deed voor het eerst onderzoek naar dit zestiende-eeuwse verzamelhandschrift uit het Agnietenklooster te Arnhem voor het eindwerkstuk van het mastervak *Brugge en Amsterdam: Metropolen van het boek*. Daarvoor maakte ik een beschrijving van de teksten die in het handschrift te vinden zijn, om zo de inhoud te kunnen koppelen aan het colofon op f. 1v van de codex. In dit colofon wordt aangegeven dat de codex bestemd is voor het gebruik in de ziekenzaal. De vraag die ik in dit eindwerkstuk stelde was daarom: Hoe past de inhoud van Hs 303 bij het gebruik ervan in de ziekenzaal? Uit het onderzoek bleek dat aan de inhoud op verschillende manieren zichtbaar was dat het handschrift bedoeld was voor de zieke zusters.

Bij het beschrijven van de teksten in Hs 303 gaf de *calengier* op f. 13v-47r moeilijkheden. Het was duidelijk dat het om een kalender ging, maar het tekstbeeld en de inhoud ervan waren zo anders dan gebruikelijk, dat ik deze tekst in het werkstuk wat links heb laten liggen. De centrale positie van de kalender in het handschrift, en daarmee het belang ervan, werd pas duidelijk toen ik mij voor een onderzoekstutorial bezighield met *Die costelike scat der geesteliker rijckdoem* van Robertus van Coelen, gedrukt in 1518 en herdrukt in 1519, waarop een deel van het handschrift gebaseerd zou zijn. *Costelike scat* is een werk dat gaat over aflaten en bevat onder andere een kalender die is aangepast op de inhoud van het boek. Aan de gebruikelijke kalender zijn symbolen toegevoegd die aangeven welke aflaat die dag verdiend kan worden in welke van de zeven hoofdkerken van Rome. Uit het onderzoek dat ik deed naar de aanpassingen die Alberta van Middachten, de samensteller en kopiiste van het handschrift, maakte voor haar bewerking van de *Costelike scat*, kwam naar voren dat hoewel ze de kalender met aflaatsymbolen van Van Coelen als uitgangspunt neemt, ze de tekst aanpast op de inhoud van het handschrift. Ze kopieert niet slechts de tekst uit *Costelike scat,* maar werkt de tekst om tot een nieuw tekstcomplex. De kalender krijgt bij haar een veel grotere rol dan in de druk en wordt voor een groot deel bepalend voor het karakter van het handschrift.

Onder andere deze centrale positie maakt dat de *calengier* nader onderzoek verdient. Voor mijn masterscriptie maakte ik een kritische editie van deze tekst. In de eigenlijke studie ga ik dieper in op de tekst door de verschillende aspecten van de inhoud van de kalender te analyseren en deze in de context van het handschrift te plaatsen, zodat ik in de conclusie een mogelijke verklaring kan geven voor het bijzondere karakter van de kalender.

Abstract

Manuscript Nijmegen, University Library, Hs 303 is a sixteenth century devotional miscellany from the St. Agnes convent in Arnhem. According to its colophon the manuscript was written in that same convent by sister Alberta van Middachten to be used in the infirmary. It can provide us with more information about the book culture of a late medieval women's convent and the daily life of its sick members, which makes it a valuable book that requires more research. This thesis aims to investigate a part of the manuscript and more specifically the calendar on ff. 13v-47r. It differs from other late medieval calendars due to its content and has vastly been expanded compared to Robertus van Coelen's *Costelike scat der geesteliker rijckdoem,* a printed book on the indulgences, wich Alberta used for the texts on folio's ff. 2r-51r. The critical transcription of the calendar that I made for this study gave me the opportunity to compare the calender in *Costelike scat* with its adaption in Hs 303. *Costelike scat* also contains a calendar, but it has been adapted to the contents of the book, wich means that indulgence symbols have been added to it. The calendar in Hs 303 has some extra features in addition to the symbols, such as spiritual meditiations for every day and added saints, to transform it from a liturgical calendar to one that covers 365 days. The appearance and contents of the calendar showed that it has been adapted to the sick. This adaption enables them to live their lives in the spiritual footsteps of Christ and takes away the fear of their imminent death.

Deel I: Studie

Inleiding

Handschriften in het Sint-Agnesklooster

Van het Sint-Agnesklooster in Arnhem is slechts de huidige Waalse kerk aan de Gasthuisstraat overgebleven. De vroegere kloosterkapel is inmiddels een rijksmonument, maar had ooit een belangrijke plaats in het leven van de reguliere kanunnikessen. Naast dit gebouw herinnert een aantal handschriften aan het devote leven van de zusters; we weten inmiddels van achttien handschriften dat ze in het klooster gefunctioneerd hebben. Het achttiende handschrift werd pas enkele jaren geleden aan het Sint-Agnesklooster gekoppeld.[1] Deze handschriften, één in het Latijn en zeventien in het Middelnederlands, kunnen in twee groepen verdeeld worden (Kienhorst 2010; Goudriaan 2010). De eerste groep bestaat uit negen handschriften die uit de tweede helft van de vijftiende eeuw dateren, de tweede groep uit acht handschriften uit de zestiende eeuw (ca. 1540- ca. 1570). Van deze zeventien Middelnederlandse handschriften zijn alleen de twee oudste niet door de zusters zelf geschreven.[2]

Drie van de Middelnederlandse handschriften bevinden zich in de universiteitsbibliotheek van Nijmegen: Hs 188 en 305 behoren tot de eerste fase; Hs 303 behoort tot de tweede periode, maar er zijn enkele elementen die ervoor zorgen dat het binnen die groep een aparte status heeft. Zo zou dit verzamelhandschrift als enige uit die groep geen mystieke literatuur bevatten (Kienhorst 2010; Kienhorst 2011; Kienhorst 2014), wordt de enige bij naam bekende kopiiste in het Agnietenklooster, Alberta van Middachten, als schrijfster van dit handschrift genoemd en staat er expliciet in vermeld dat het door de betreffende zuster voor de ziekenzaal samengesteld werd. Deze specifieke bestemming is uniek binnen de handschriften uit het klooster. Het is dus niet bekend of er meerdere handschriften aan de ziekenzaal van het Agnietenklooster hebben toebehoord. Een dergelijke instructie roept vragen naar de inhoud van het handschrift op en naar de manier waarop het boek in de ziekenzaal gefunctioneerd kan hebben.

Het leven in het Sint-Agnesklooster

De kennis van het leven van de zusters Agnieten in Arnhem is door het boek *Verborgen leven, Arnhemse mystiek in de 16de eeuw* (2011) en de gelijknamige, daaraan verbonden tentoonstelling, die zijn voortgekomen uit het onderzoek naar de Arnhemse mystiek in de

[1] Zie Polzer 2013, p. 61-62.
[2] Zie voor een beschrijving van de toen zeventien bekende handschriften Kienhorst 2011c. Zie ook Kienhorst 2014, p. 99-100.

zestiende eeuw, op een overzichtelijke manier bij elkaar gebracht. Het boek geeft een goed beeld van de spiritualiteit en de geschiedenis van het laatmiddeleeuwse Agnietenklooster. Omdat Hs 303 in de context van dit klooster heeft gefunctioneerd is het van belang om enkele elementen van de levensstijl van de Arnhemse zusters toe te lichten.

De oorsprong van het Sint-Agnesklooster is te vinden in de Moderne Devotie, van waaruit verschillende gemeenschappen van broeders en zusters van het gemene leven ontstonden, zo ook in Arnhem. De eerste gemeenschap van zusters van het gemene leven aldaar dateert uit 1404 en werd opgericht in een huis aan de Beek te Arnhem. Deze gemeenschap werd na ruim tien jaar tot een kloostergemeenschap levend naar de regel van Augustinus omgevormd, waarna de zusters een nieuw klooster betrokken. Het klooster dat zij achterlieten werd door een tweede gemeenschap van zusters van het gemene leven betrokken, die rond 1420 zusters van Sint-Agnes worden genoemd.[3] Over deze bewoonsters van het klooster, vanaf 1459 eveneens reguliere kanunnikessen van Sint-Augustinus, is pas vanaf 1500 enige informatie bekend. De laatste rector, Johannes van Lochem, beschrijft in zijn kroniek verschillende groepen binnen de gemeenschap; de koorzusters, conversen, donaten en vrouwelijke dienstboden. Verder blijkt uit schriftelijke bronnen dat de zusters destijds vooral van voorname afkomst zijn; dit geldt ook voor Alberta van Middachten.[4] In 1579 werd in Arnhem de reformatie doorgevoerd, maar de zusters werden niet uit hun klooster verjaagd. Hen werd toegestaan om met het toenmalige aantal in het klooster te blijven, totdat de gemeenschap uitgestorven zou zijn. Uiteindelijk woonden er in 1634 nog maar vier zusters in Sint-Agnes, waarop ze werden opgenomen in het burgerhuis, een afdeling van het gasthuis dat in het klooster was ondergebracht, om daar hun laatste dagen door te brengen.

Hoewel het Agnietenklooster nooit bij het Kapittel van Windesheim is aangesloten, omdat er in de eerste helft van de vijftiende eeuw een verbod was uitgevaardigd om nog meer vrouwenkloosters op te nemen, is het toch waarschijnlijk dat het leven binnen het klooster afhing van de regels die door de Windesheimse Congregatie aan alle aangesloten kloosters waren opgelegd.[5] Daarbij hoorden bijvoorbeeld de zwijg- en clausuurplicht. Deze behoefte aan fysieke afzondering is een van de manieren waarop het verlangen naar een diepere innerlijke geloofsbeleving dat zo kenmerkend is voor de laatmiddeleeuwse mystiek tot uiting komt.[6] Maar juist door deze clausuurplicht is het mystieke leven van deze zusters in het Agnietenklooster aan het zicht onttrokken. Toch is het door het onderzoek dat Schepers

[3] Kienhorst 2011b, p. 46.
[4] Kienhorst 2011b, p. 53.
[5] Paermentier 2011, p. 76.
[6] Paermentier 2011, p. 75.

(2011) deed naar een verzameling van 162 mystieke preken afkomstig uit het Sint-Agnesklooster mogelijk om enig inzicht te krijgen in dit mystieke leven van de zusters.[7] Uit zijn onderzoek wordt onder andere duidelijk dat het hele leven van de zusters gericht was op het streven naar vergeestelijking van hun leven.[8] Dit streven is terug te zien in de circulaire omgang met tijd, bijvoorbeeld in het volgen van het liturgisch jaar, waarbij de zusters de gebeurtenissen beleefden als voltrokken die zich in hun eigen leven. Deze betrokkenheid stimuleerde hun vergeestelijkte manier van leven en nam de gehechtheid aan het wereldse weg, waarvoor de mystieke navolging van Christus in de plaats kon komen.[9]

Niet alleen in de mystieke preken, maar ook in andere handschriften die met het Agnietenklooster verbonden zijn is het mystieke leven van de zusters terug te zien. Zoals ik eerder kort noemde zijn er twee perioden te onderscheiden met betrekking tot de handschriften in het Sint-Agnesklooster. In de eerste periode, de vijftiende eeuw, is het totale aantal handschriften met mystieke literatuur slechts drie van de negen, waarvan er één in het klooster zelf vervaardigd is.[10] Voor de tweede periode (ca. 1540-ca. 1575) is deze verhouding anders: de inhoud van de acht handschriften is overwegend mystiek. De eerdergenoemde 162 mystieke preken vormen daarin het hoogtepunt en ze 'laten zien dat Sint-Agnes in Arnhem in de zestiende eeuw een centrum is geweest van een mystieke cultuur, waarin een belangrijke rol voor religieuze vrouwen was weggelegd.'[11]

Nijmegen, UB, Hs 303: een boek voor de ziekenzaal

Van de zeventien Middelnederlandse handschriften zijn er dus vijftien geschreven door zusters uit het klooster zelf. Slechts in een van de handschriften wordt de kopiiste bij naam genoemd, namelijk in Hs 303. In het colofon van dit handschrift, op de achterzijde van enkelblad f. 1, wordt Alberta van Middachten gepresenteerd als kopiiste van het handschrift:[12]

> Dit boeck heeft onse gemynde lieve suster Albert van Myddachten tsamen gescreven ende gegeven int syeckhuys, in een ewige memorie, ende tot verweckinge der gheenre die daer uut lesen. Ende nyemant en salt uut dat syeckhuys nemen sonder oorlof der syeckenmoeders weten.

[7] Schepers 2011, p. 135. Het betreft handschrift Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 133 H 13. De verzameling is bekend als de Arnhemse mystieke preken.
[8] Schepers 2011, p. 142.
[9] Schepers 2011, p. 147.
[10] Kienhorst 2010, p. 41.
[11] Kienhorst 2010, p. 51.
[12] Zie afbeelding 1 in bijlage II.

Het handschrift is volgens de schrijfster van het colofon door zuster Alberta geschreven voor en geschonken aan het ziekenhuis, waarbuiten het niet mag komen zonder toestemming van het hoofd van de ziekenzaal. Het gaat om zuster Alberta van Middachten, die in de periode 1541-1570 in het Agnietenklooster verbleef en daar onder andere Hs 303 kopieerde.[13] Zij was de dochter van Anthonis, heer van Middachten, en daarmee van adellijke afkomst.[14] Behalve dat ze Hs 303 samenstelde, is Alberta ook de kopiiste van het Taulerhandschrift Keulen, Stadtarchiv, Cod. W* 329 en werkte ze mee aan het zogenaamde Gaesdonckse traktatenhandschrift. Verder is haar naam te vinden in het enige overgeleverde Latijnse handschrift uit het Agnietenklooster, handschrift Den Haag, KB, 135 E 3, waarin een 'onder bewaring van'-notitie is geschreven.[15]

Door de expliciete vermelding in het colofon is dus bekend dat Hs 303 voor het gebruik in de ziekenzaal bedoeld was. Het is mogelijk dat er meerdere handschriften aan de ziekenzaal toebehoord hebben, maar over het gebruik van boeken aldaar is verder niets bekend. Over de boekcultuur in ziekenzalen van vrouwenkloosters als zodanig weten we wel iets meer. Omdat de zieken niet in staat waren om godsdienstige oefeningen te doen, werd in de ziekenzaal veel (voor)gelezen ter vervanging daarvan. Ook werden boeken in de ziekenzaal gebruikt om de zieken voor te bereiden op het sterven, zodat ze niet op het laatste moment hun geloof nog zouden verliezen.[16] Verder is bijvoorbeeld van het hoofd van de ziekenzaal van de dominicanessen bekend dat ze bepaalde boeken tot haar beschikking moest hebben, namelijk boeken die de zieke konden helpen geduldig en kalm te zijn, boeken die de deugdelijkheid en het zielenheil van de zieke ten goede kwamen, en boeken waaruit de stervenden konden worden voorgelezen en waaruit met hen gebeden kon worden. Ten slotte werd er in de ziekenzaal na de maaltijd gelezen, waar op toegezien werd door een zuster.[17]

Eerder onderzoek

Hoewel Hs 303 meer inzicht kan geven in de manier waarop er met boeken is omgegaan in de ziekenzaal van een vrouwenklooster, is er nog geen onderzoek gedaan naar dit aspect van het handschrift. Huisman (1997) bracht de codicologische structuur van het handschrift in kaart en maakte een uitgebreide inhoudsopgave. Miedema (1996) en Kienhorst (2011c) maakten een korte beschrijving van het handschrift. Verder is de aandacht vooral uitgegaan naar de

[13] Huisman 1997, p. 363.
[14] Kienhorst 2011b, p. 53.
[15] Kienhorst 2014, p. 100.
[16] Mertens 2015, p. 62.
[17] Breitenbach 2008-2011, p. 5.

kopiiste, vanwege het onderzoek naar de bibliotheek en het scriptorium van het Sint-Agnesklooster. Op deze twee punten na is dit handschrift nauwelijks bij het onderzoek naar de handschriften van het klooster betrokken, omdat men voornamelijk oog had voor de mystieke teksten in de collectie, waaraan het belang van het Sint-Agnesklooster binnen de mystieke cultuur en het mystieke leven van de zusters is af te zien. Hs 303 valt daarbuiten, omdat wordt aangenomen dat dit handschrift als enige uit de tweede periode geen mystieke teksten bevat en daarmee niet bijdraagt aan het onderzoek daarnaar. Het handschrift lijkt daarom geen logische bron te zijn voor het onderzoek naar het mystieke leven van de zusters. Het belang ervan schuilt in het gegeven dat het handschrift inzicht kan geven in het leven van de zusters die in de ziekenzaal verbleven. Omdat zij verstoken waren van de dagelijkse liturgische oefeningen, moesten zij hun leven op een andere manier een geestelijke invulling geven, waarbij zij meer nog dan de andere zusters rekening moesten houden met de naderende dood.

Object van onderzoek: de kalender in Hs 303

In Hs 303 is een opmerkelijke kalender opgenomen die tegemoet lijkt te komen aan de onmogelijkheid tot participeren in de noodzakelijke dagelijkse liturgische oefeningen die de zieke zusters ondervonden. Voor elke dag van de week is een overdenking opgenomen en op een groot deel van de dagen kunnen aflaten verdiend worden. Wellicht gaf dit het leven van de zusters de geestelijke inhoud die ze anders door hun verblijf in de ziekenzaal zouden missen. Het is niet gebruikelijk dat dagelijkse overdenkingen een centrale rol spelen in een liturgische kalender. Hetzelfde geldt voor het toevoegen van aflaten. Dit afwijkende karakter van de kalender, dat in relatie kan staan tot het gebruik ervan in de ziekenzaal, was de voornaamste reden om er onderzoek naar te doen. Daarnaast bleek dat Alberta van Middachten bij de samenstelling van het eerste deel van Hs 303, waarin de kalender een centrale plaats inneemt, gebruik maakte van een exemplaar van *Die costelike scat der geesteliker rijckdoem* van Robertus van Coelen, zoals die voor het eerst in 1518 verscheen en in 1519 herdrukt werd. Uit onderzoek dat ik in het kader van mijn tutorial deed, bleek dat ze daarvan een verregaande bewerking maakte. Voor de kalender geldt dat Alberta het schema met heiligendagen en aflaten dat het oorspronkelijk was, aanvulde tot een complete kalender voor alle dagen van het jaar, met voor elke dag een geestelijke overweging. Daarmee geeft ze een geheel andere betekenis aan de kalender dan Van Coelen deed en krijgt deze tekst een belangrijker positie. Dit geeft aanleiding tot bestudering van de tekst, niet alleen op zichzelf, maar ook in relatie tot de andere teksten uit Hs 303 en de codex als materieel object, dat wil zeggen de wijze waarop het boek is vormgegeven.

Onderzoeksvraag

De vraag naar de verklaring voor de uitbreiding van de kalender is in deze masterscriptie als volgt geformuleerd: Hoe hangt de afwijkende inhoud van de kalender in Nijmegen, UB, Hs 303 samen met het gebruik ervan in de ziekenzaal van het Sint-Agnesklooster rond het midden van de zestiende eeuw?

Opzet van het onderzoek

Het onderzoek naar de kalender bestaat uit twee delen. Het eerste deel omvat een studie die onderverdeeld is in drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk bespreek ik Hs 303, zowel op materieel als op inhoudelijk vlak. Vervolgens analyseer ik de verschillende aspecten van de kalender. Daarna zet ik in hoofdstuk 2 de kalender af tegen zowel de opbouw van de gangbare laatmiddeleeuwse kalender als de Windesheimse heiligenkalender en de belangrijkste feestdagen in het Sint-Agnesklooster. In het derde hoofdstuk plaats ik de kalender in de context van het handschrift, zodat ik de relatie tussen deze tekst en andere teksten uit de codex kan beschrijven. Tot slot beantwoord ik in de conclusie de onderzoeksvraag en geef ik een suggestie voor vervolgonderzoek. De kritische editie van de kalender die ik maakte voordat ik de studie ernaar begon, vormt het tweede deel van deze scriptie.

Hoofdstuk 1: Handschrift 303

Dit hoofdstuk is opgedeeld in twee delen, namelijk een materiële beschrijving en een inhoudelijke beschrijving van Nijmegen, UB, Hs 303. Ik maakte voor het eindwerkstuk van een eerder gevolgde cursus en voor een onderzoekstutorial al een inhoudelijke beschrijving van het handschrift. Bepaalde delen van de beschrijving in dit hoofdstuk zullen daarmee overeenkomsten vertonen, maar omdat ik me hier specifiek richt op de grootste teksten en op het karakter van het handschrift in het algemeen, zal deze beschrijving een wat andere inhoud hebben. Ik bespreek eerst het handschrift als materieel object, omdat dit iets kan zeggen over de manier waarop het gebruikt is, vervolgens ga ik in op de inhoud ervan.

1.1 Materieel

Hs 303 is eerder beschreven door Huisman in de *Catalogus van de middeleeuwse handschriften in de Universiteitsbibliotheek Nijmegen* (1997) en er is een korte beschrijving door Kienhorst te vinden in *Verborgen leven* (2011). Ook Miedema nam een beknopte beschrijving van het handschrift op in *Die "Mirabilia Romea": Untersuchungen zu ihre Überlieferung mit Edition der deutschen und niederlandischen Texte* (1994). Deze beschrijvingen gaan niet in op de relatie tussen het materiële aspect van het handschrift en het ontstaan en gebruik ervan. Hs 303 is een verzamelhandschrift dat geschreven werd door één kopiiste, namelijk Alberta van Middachten. Zij is zeer waarschijnlijk ook verantwoordelijk voor de tekstgeleding en de decoratie van het boek, waardoor zij degene is die bepaalde hoe het gebruikt kan worden. Om die reden vraag ik me bij het bespreken van het boekblok steeds af wat voor manier van gebruik de kopiiste voor ogen had bij het maken van bepaalde keuzes in de geleding van de teksten in het boek.

1.1.1 De band

De band is gemaakt van wit perkament over kartonnen platten. De platten hebben een grootte van 19,5 x 16,2 cm. Het handschrift heeft een dikte van ongeveer vijf cm. Bovenaan op de rug werd geschreven 'Die costenlike | schat der aflaten', met daaronder, nog maar slecht leesbaar, 'Handschrift'. De snede is rood gespikkeld. De band heeft niet vanaf het begin bij het handschrift gehoord, het gaat om een herbinding. Huisman dateert de band in de zeventiende of achttiende eeuw. Het handschrift werd vervaardigd in de tweede helft van de zestiende eeuw, na 1534.[18] Na de opheffing van het Agnietenklooster in 1636, raakten de boeken die bij

[18] Huisman 1997, p. 361, 363.

het klooster hoorden verspreid. Een latere eigenaar heeft dus waarschijnlijk de huidige band laten vervaardigen. Ten behoeve van deze herbinding werden de bladen fors besnoeid, wat het beste te zien is op f. 272. Daar is onderaan nog een onafgesneden hoekje zichtbaar dat erop wijst dat de oorspronkelijke afmetingen van de bladen minstens 19,2 x 15,4 cm zijn geweest, in plaats van de huidige 18,5 x 15 cm. Minstens, omdat ook aan de bovenkant gesneden is, getuige de korte afstand tussen de bovenste regel en de rand van het blad.[19] Het handschrift is wat kleiner dan toen het nog in zijn oorspronkelijke staat was, maar ook daarvoor was Hs 303 al een middelgrote codex die gemakkelijk gebruikt kon worden om uit voor te lezen.

1.1.2 Het boekblok

Het handschrift telt 344 modern gefolieerde bladen, verdeeld over 42 papieren katernen die overwegend bestaan uit quaternionen. Miedema (1994) onderscheidt zes watermerken die alle dateren uit de tweede helft van de zestiende eeuw.[20] Aan het oorspronkelijke boekblok gaan twee papieren schutbladen vooraf, gevolgd door het enkelblad f. 1 met op de versozijde het colofon dat Alberta van Middachten als samensteller noemt en vermeldt dat het boek in de ziekenzaal moet blijven. Ook achterin zijn twee schutbladen te vinden. De schutbladen zijn van hetzelfde papier als de dekbladen die tegen de binnenzijde van het voor- en achterplat gelijmd zijn. Ze horen niet bij het boekblok, maar bij de band.

Iedere bladzijde telt twee kolommen met 28 tekstregels. De tekst is geschreven in een littera hybrida, waarin nog sporen van de lussen van de cursiva te vinden zijn, of zoals Obbema (1996) het verwoordt: de onrustige lussen uit de cursiva worden onderdrukt, waardoor een ordelijker tekstbeeld ontstaat.[21] Het ordelijke tekstbeeld zorgt ervoor dat de tekst goed leesbaar is, wat nog wordt nog versterkt doordat de letters wat afstand houden van elkaar en klinkers zoals de *a* en *o* vrij rond zijn geschreven. Op het gebied van decoratie is het handschrift zeer ingetogen. Zuster Alberta heeft deze op de haar kenmerkende manier zelf aangebracht. Van haar hand is ook de rubricatie in het handschrift.

Hs 303 bevat geen inhoudsopgave of klavieren en het is onduidelijk of het een contemporaine foliëring heeft gehad, omdat de bladen bovenaan erg besnoeid zijn. Ik acht dit echter niet waarschijnlijk. Voor de geleding van het boek is de decoratie daarom van belang, dat wil zeggen, de leidraad bij het doorzoeken van het handschrift zullen bij gebrek aan de genoemde hulpmiddelen de rubrieken en de (grotere) initialen zijn geweest. Het begin van

[19] Huisman 1997, p. 361.
[20] Miedema 1994, p. 156.
[21] Obbema 1996, p. 70.

iedere tekst is aangegeven met een bepaalde mate van rubricering. De eerste tekst (f. 2r-13v) wordt bijvoorbeeld voorafgegaan door een in rood geschreven aankondiging van de inhoud van de tekst, net als de kruiswegoefeningen (f. 49r-50r), de overdenkingen (f. 51r-58v), de excerpten uit *Legenda aurea* (f. 58v-74v) en de laatste aflaattekst (f. 336r-344r). In andere gevallen wordt alleen een in rood geschreven titel gegeven (excerpten uit *Vaderboek* en *Legenda aurea* op f. 74v-79v; 'over aflaten' op f. 50v-51r; 'fragmenten uit Apocalyps' op f. 78r-79r) of is de eerste regel gerubriceerd (*Sermones de tempore* op f. 80r-270r en *Sermones de sanctis* op f. 270r-335r). Ook bij de geleding van afzonderlijke teksten zet Alberta de rubricering voor verschillende doeleinden in. Bij opsommingen maakt ze gebruik van signaalwoorden die rood onderstreept zijn. Verder voegt ze tussenkopjes in en markeert ze belangrijke opmerkingen, zoals op f. 10r: 'Merct dat inder vasten alle die aflaten van Romen dubbelt sijn'. Ook onderstreept ze namen van heiligen en geeft ze met rode vlekjes op de eerste letter het begin van een zin aan.

De manier van rubriceren geeft niet direct de hiërarchische structuur van de tekst weer, maar de initialen doen dat wel. De twee langste teksten in het handschrift, de zondags- en heiligenpreken, worden beide gemarkeerd door een grote initiaal. De *Sermones de tempore* (f. 80r-270r) beginnen met een vier regels hoge blauwe opengewerkte lombarde, die met penwerk in de kleur groen versierd is.[22] De *Sermones de sanctis* (f. 270r-335r) worden voorafgegaan door een vier regels hoge opengewerkte rode lombarde met penwerk in blauw en groen.[23] Deze twee teksten beslaan f. 80r-335r van het handschrift. In het gedeelte ervoor wordt slechts eenmaal een vergelijkbare initiaal geplaatst, namelijk op f. 2r, aan het begin van de eerste tekst van het handschrift, onder de genoemde rubriek, die de eerste acht regels van de a-kolom beslaat.[24] Alberta lijkt de teksten tot en met f. 79v met andere woorden als een eenheid gezien te hebben. Ook het tekstbeeld van dit deel is dermate overeenkomend, in het bijzonder doordat meerdere teksten ietwat slordig ingevoegde symbolen bevatten, dat het mogelijk is over een scheiding van teksten heen te lezen.[25]

Niet alleen het begin van de prekenseries wordt door grotere initialen aangegeven, maar ook aan het begin van bepaalde preken zijn deze initialen te vinden, bijvoorbeeld bij de preek ter gelegenheid van de feestdag van Sint-Agnes, de patroonheilige van het klooster (f. 278v), maar ook bij de bekering van Paulus (f. 281), de geboorte van Johannes de Doper (f. 294), de hemelvaart van Maria (f. 203v), de geboorte van Maria (f. 316r) en op Allerheiligen

[22] Zie afbeelding 6 in bijlage II.
[23] Zie afbeelding 7 in bijlage II.
[24] Zie afbeelding 2 in bijlage II.
[25] Zie de afbeeldingen 4 en 5 in bijlage II.

(f. 326v). Ook deze preken hebben klaarblijkelijk een bepaalde status binnen de prekenserie, wat de kopiiste duidelijk maakt door grotere initialen te gebruiken. Ook de laatste tekst in het handschrift, over het nut en de verstrekking van aflaten (f. 336r), heeft een grote initiaal, wat het belang van deze tekst aangeeft. Naast deze vier regels hoge initialen zijn er ook vijf regels hoge initialen gebruikt, namelijk aan de begin van de preek voor Pasen (f. 169r), Hemelvaart (f. 188v), Pinksteren (f. 194v), Heilige Drievuldigheidsdag (f. 203v), Heilige Sacramentsdag (f. 206v) en de eerste zondag na de Heilige Drievuldigheidsdag (f. 209r). Deze feestdagen staan nog iets hoger in de hiërarchie dan degene die met een vier regels hoge lombarde opvallen in de tekst. Teksten tussen de eerste en tweede grote verluchte initiaal, zoals de excerpten uit *Legenda aurea*, worden in de meeste gevallen voorafgegaan door een drie regels hoge rode lombarde met uitgespaarde siermotieven

Hs 303 is een handschrift dat bedoeld was voor frequent gebruik. Dit blijkt uit het middelgrote formaat, de overzichtelijke opmaak van de tekst in twee kolommen, de rol die de decoratie speelt in de manier waarop het handschrift is ingedeeld en in het aangeven van de hiërarchie van de teksten, maar ook uit het ordelijke schrift. Dit alles laat zien dat de kopiiste het handschrift schreef met een praktisch doel, waardoor het voor de zusters in de ziekenzaal makkelijk in gebruik zal zijn geweest.

1.2 Inhoudelijk

Uit de materiële beschrijving van het handschrift komt onder andere naar voren dat het eerste deel van de tekst (f. 2r-79v) door de kopiiste als eenheid beschouwd werd, wat zichtbaar is in de decoratie en het tekstbeeld. Uit vergelijkend onderzoek dat ik eerder deed, blijkt dat de eerste vijftig folia (f. 2r-51r) van dat eerste deel een bewerking zijn van een gedrukt boek, namelijk een exemplaar van *Costelike scat der geesteliker rijckdoem*, waarnaar in de uitgebreide rubriek in kolom 2ra, voorafgaand aan de eerste tekst, ook verwezen wordt.[26] Een groot deel van de overige teksten in dat eerste deel wordt in beslag genomen door excerpten uit de *Legenda aurea* (f. 58v-74v). Het tweede deel van het handschrift bestaat dan voornamelijk uit de twee grote prekenseries. Ik bespreek eerst de teksten uit het eerste deel, daarna die uit het tweede deel en vervolgens kom ik in een aparte paragraaf terug op de bewerking van de *Costelike scat* in Hs 303.

1.2.1 Het eerste deel (f. 2r-79v)

[26] Zie afbeelding 2 in bijlage II.

Na de kalender is het excerpt uit de *Legenda aurea* met zestien folia (f. 58v-74v) de grootste tekst uit het eerste deel van het handschrift. Het gaat om de Zuid-Nederlandse vertaling[27] van de legendenverzameling van Jacobus de Voragine, waaruit een proloog, Advent en 85 teksten zijn overgenomen. Deze teksten bestaan over het algemeen uit een naam van een heilige en de etymologie van deze naam, waaruit lering kan worden getrokken.

De tekst die volgt op de *Legenda aurea* (f. 74v-79v) bevat opnieuw een excerpt uit de dit werk, maar ook uit de *Collationes patrum* of het *Vaderboek* van Johannes Cassianus in de Noord-Nederlandse vertaling.[28] Deze teksten worden voorafgegaan door enkele goede werken die zijn verpakt in de formulering zoals die in de bergrede uit Mattheüs 25 wordt gebruikt. Hierna volgt een tot een gesprek gevormd verhaal waarin drie personages uit het *Vaderboek,* namelijk Germanus, Mozes en Petrus Busius optreden. Zij spreken onder andere over het schouwende leven, het opgaan in God, dat zo kenmerkend is voor de devotie in het Agnietenklooster.[29] De tekst sluit af met een exempel uit de *Legenda aurea,* het verhaal van abt Agathon, waarin zijn wijsheid en goede raad worden beschreven.

Tot dusver zijn er nog geen uitgesproken mystieke teksten in Hs 303 gesignaleerd, wat aansluit op de uitspraak die eerder werd gedaan, namelijk dat het handschrift als enige van de groep werken uit de tweede fase geen mystieke teksten zou bevatten. De tekst die volgt op de excerpten uit het *Vaderboek* en de *Legenda aurea* (f. 78r) is daarop misschien een uitzondering. Het bevat visioen 29 van Hendrik Mande, de zogenaamde Ruusbroec van het Noorden.[30] Het enige handschrift waarvan bekend is dat dit visioen erin is opgenomen is zoek, maar het incipit van de tekst is voordat het zoekraakte ontsloten.[31] Uit de vergelijking van dit incipit met de eerste regels van de tekst in Hs 303, wordt duidelijk dat het hoogstwaarschijnlijk om dezelfde tekst gaat.[32] De strekking van het verhaal is dat lichamelijke gebreken heel naar kunnen zijn en dat het gebed om verlossing van de kwaal niet altijd verhoord wordt, maar dat God wel verlichting wil geven: 'Gunde my doch dat ick die hette mijns godlicken herten in u vercoellen mach.'[33]

Na deze korte mystieke uitstap volgt een tekst die bestaat uit fragmenten uit de Apocalyps (f. 78r-79v). Het eerste deel komt uit het tweede hoofdstuk, waarvan de eerste vijf

[27] Williams-Krapp 1986, p. 81.
[28] Staubach 1997, p. 437.
[29] MNW, 'schouwende'.
[30] Jelsma en Brinkman 2006, p. 173.
[31] Mertens 1986, p. 127.
[32] Ook Goudriaan (2010) benoemt dat Hs 303 de enige beschikbare tekstgetuige is van dit visioen.
[33] f. 78r.

verzen zijn opgenomen.[34] Het tweede deel bestaat uit Openbaringen 3, waarvan het middenstuk (vers 7-13) is weggelaten. Tot slot staat in de derde tekst een deel uit het laatste hoofdstuk van Openbaringen, namelijk uit hoofdstuk 22 de verzen 1-7. In het eerste deel gaat het over het lijden dat de gelovigen hebben ondergaan en de werken die ze hebben gedaan en wordt er opgeroepen tot bekering. Ook in de tweede tekst wordt die oproep gedaan, maar er wordt ook een beloning in het vooruitzicht gesteld. De derde tekst gaat over de stroom van levend water en paradijselijke elementen, zoals het Lam en de troon van God.

Op deze apocalyptische teksten volgen drie kleine tekstjes, namelijk een tekst die begint met 'het was een geestelicke ioffer' (f. 79r), een tekst met het kopje 'Guede leer' (f. 79r-79v) en een met het kopje 'van lijdsamheit' (f. 79v). De eerste twee teksten gaan over de deugdelijkheid van een christen, de derde over het goddelijke plan achter ongeneeslijke ziekte. Mensen die dit lot treft, kunnen daaruit afleiden dat God van hen houdt: niet elk mens is het waard om het lijden te dragen, 'om dat god alleen die hi mynt castijt.' Het lijden is niet alleen een teken van liefde, maar ook een grote verdienste, want door te lijden wordt een gelovige gelijk aan Jezus.

1.2.2 Het tweede deel (f. 80r-335r)

De sermoenen vormen met ongeveer 280 folia het grootste deel van de inhoud van Hs 303 (f. 80r-335r) en bestaan uit twee series. De eerste serie bevat de *Sermones de tempore*, de zondagspreken.[35] Er is een volledig overzicht van de preken te vinden in het vierde deel van het *Repertorium van Middelnederlandse preken in handschriften tot en met 1550* van Ermens en Van Dijk (2008). Daaruit is op te maken dat het om 82 preken gaat die het liturgisch jaar volgen, waarvan de eerste op de eerste zondag van de Advent gelezen moet worden en de laatste op de 23e zondag na Pinksteren. Het tweede deel van de preken bestaat uit de *Sermones de sanctis*, waarin 42 heiligenpreken zijn opgenomen. De laatste preek is die op de dag van de kerkwijding, die nog gevolgd wordt door een tweede preek op die dag, door Augustinus (f. 335r-336r). De heiligen die genoemd worden, zijn ontleend aan de Windesheimse kalender, maar het gaat om een selectie daaruit.

Na deze prekenserie volgt een laatste, al genoemde tekst over de aflaat (f. 336r-344r), die dus begint met een versierde grotere initiaal en waarin opnieuw, net als in de eerste tekst, het belang van het geloof in de aflaten wordt beargumenteerd. Er wordt zelfs antwoord gegeven op de vraag waarom er vóór paus Gregorius nog geen aflaten werden verstrekt. Na

[34] Gebaseerd op de Statenvertaling (1618-1619).
[35] Zieleman 1978, p. 30.

deze uiteenzetting wordt uitgelegd hoe het systeem van de aflaten werkt en op welke vijf manieren een aflaat verstrekt kan worden. Ook wordt vermeld wie welke hoeveelheid aflaten mag verstrekken en onder welke vijf voorwaarden een gelovige een aflaat kan krijgen. De gelovige mag bijvoorbeeld geen doodzonde hebben begaan en hij moet de werken verrichten die een aflaat als beloning hebben.

1.2.3 De bewerking van de *Costelike scat*

Dat op f. 2r-51r een bewerking is opgenomen van de *Costelike scat* van Robertus van Coelen, naar de druk uit 1518 of 1519, werd al eerder vastgesteld door Nine Miedema in haar in 1996 gepubliceerde onderzoek naar de *Mirabilia Romae*.[36] In deze studie brengt Miedema de overlevering van deze twaalfde-eeuwse reisgids voor pelgrims van de stad Rome in kaart. De *Costelike scat* gaat terug op twee teksten uit dit werk, namelijk de *Stationes ecclesiarum urbis Romae* en de *Indulgentiae ecclesiarum urbis Romae*.[37] De eerste tekst bevat een lijst met de dagen van het jaar waarop welke kerk in Rome de statiekerk is, wat betekent dat daar de hoogmis plaatsvindt. De tweede tekst beschrijft de kerken van Rome met bijbehorende relikwieën en aflaten.[38] In de bewerking van de *Costelike scat* in Hs 303 zou volgens Miedema slechts de bewerking van *Indulgentiae* opgenomen zijn.[39]

De eerste versie van de tekst van Robertus van Coelen, naar de inhoudsbeschrijving op de eerste bladzijde *Costelike scat der geesteliker rijckdoem* genoemd, is voor zover bekend in twee drukken verschenen: een in 1518 en in 1519. Van de eerste druk zijn volgens Nijhoff en Kronenberg (1923 en 1940; NK) vier exemplaren bekend, die bewaard worden in de Universitäts- und Landesbibliothek te Düsseldorf, de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, de British Library te Londen en het Gemeente Museum in Zutphen (NK 1806). Het exemplaar uit Düsseldorf is gedigitaliseerd en raadpleegbaar via de Heinrich Heine Universität Düsseldorf, evenals de druk in Den Haag, die raadpleegbaar is via de website van de KB.

Miedema noemt nog een derde uitgave die in 1521 verscheen onder de titel *Van die seven kercken van Romen* (NK 1279 en NK 3313). In de UB Nijmegen is onder de signatuur P. Inc 16 een incompleet exemplaar van NK 1279 aanwezig. Hoewel dit exemplaar een katern mist, is met de tekst op de overige honderd bladen toch vast te stellen dat het niet om een

[36] Cf. Huisman 1997, p. 365. Huisman verwijst naar Miedema 1996, p. 156, nr. N18. Volgens Huisman stelt Miedema dat de tekst in het handschrift een 'afschrift is van een druk'. In een korte beschrijving die Kienhorst (2011, p. 112-113) van Hs 303 geeft, wordt die relatie niet opgemerkt, maar wordt uitgegaan van verschillende korte tekstjes.
[37] Miedema 1996, p. 222.
[38] Miedema 1996, p. 14-15.
[39] Miedema 1996, p. 156.

derde druk van de gehele *Costelike scat* uit 1518 of 1519 gaat, maar om een andere versie van het werk van Robertus van Coelen. De inleiding ontbreekt, maar er is ditmaal wel een titelblad aanwezig, dit in tegenstelling tot wat in *Costelike scat* het geval is. Hierop wordt het boekje gepresenteerd als een werk over de zeven kerken van Rome in plaats van als een werk over een kostbare schat. Verder is de opbouw van *Seven kerken* anders dan die van de *Costelike scat*, wat direct zichtbaar is doordat de kalender naar voren is verplaatst.

Ten slotte bestaat er een werkje met de titel *Figuren van die seven kercken van Romen*, dat slechts acht bladen telt. Op iedere versozijde staat een afbeelding van een van de zeven kerken van Rome met daarin de bijbehorende heilige en een scene uit het passieverhaal, en op de bladzijde er tegenover staan een gebed tot Christus en een gebed tot de afgebeelde patroonheilige.[40] Zowel Miedema als Nijhoff en Kronenberg brengen deze tekst terecht niet in verband met *Costelike scat*, maar ik noem hem hier toch, omdat er volgens Bart Ramakers een verband zou zijn tussen *Van die seven kercken* en *Figuren van die seven kercken*. Hij schrijft in 'Books, Beads and Bitterness' (2015) dat de werken 'similar woodcuts' zouden bevatten.[41] Waarschijnlijk bedoelt hij hiermee dat de afbeeldingen uit beide werken volgens hetzelfde idee zijn opgebouwd, links in de kerk staat een heilige, rechts een scene uit het passieverhaal. Het gaat echter om verschillende houtsneden.

Van de druk van *Costelike scat* uit 1519 is slechts één exemplaar bekend, dat bovendien beschadigd is en katern G mist (NK 3808). Het gaat bij deze druk net als bij die uit 1518 om een uitgave in-octavo, die bestaat uit dertien katernen (A t/m N) van telkens acht bladen, behalve katern H, dat uit vier bladen bestaat. De opmaak van beide drukken verschilt echter. De druk uit 1518 heeft in principe 20 of 21 regels op een pagina, maar voor de beschrijving van de aflaten die in de zeven kerken van Rome verdiend kunnen worden, wordt een kleinere gothica gebruikt, waardoor er meer regels op een pagina passen en uitlopers tot 31 regels voorkomen. De druk uit 1519 is ook in een gothica gedrukt, maar telt per pagina tussen de 21 en 27 regels. In beide drukken zijn ter illustratie houtsneden aangebracht, al zijn er verschillen tussen de voorstellingen. Uit de beschrijving van Nijhoff en Kronenberg blijkt dat in de druk uit 1519 een afbeelding van Maria, Jezus en Dominicus is opgenomen. In de druk uit 1518 is dit niet het geval. De afbeeldingen in de druk uit 1518 zijn duidelijk anders dan die in *Seven kercken* en *Figuren*. De enige overeenkomst is dat de zeven kerken van Rome worden afgebeeld met de bijbehorende heilige, maar de scène uit het passieverhaal ontbreekt en de kerkgebouwen zijn anders vormgegeven. Of dit ook geldt voor de druk uit

[40] NK 1283 is gedigitaliseerd en raadpleegbaar via de website van de Koninklijke Bibliotheek.
[41] Ramakers 2015, p. 166-167.

1519 heb ik niet kunnen nagaan.

Zoals ik eerder noemde, bevat *Costelike scat* uitsluitend teksten over aflaten. De eerste vier teksten gaan in op verschillende aspecten van de aflaat in het algemeen, hierna volgen teksten over de aflaten die in de zeven kerken van Rome te verdienen zijn, daarna volgt een lijst met statiedagen ter gelegenheid van liturgische feesten waarop bijzondere aflaten te verdienen zijn. Vervolgens is voor de heiligendagen een aflatenlijst opgenomen, evenals voor de aflaten die in het Heilige Land verdiend kunnen worden. Hierna zijn er enkele teksten die de aflatenverstrekking met betrekking tot het bidden van verschillende gebeden (gebeden van de heilige Gregorius, de rozenkrans in verschillende vormen en het Ave Maria en Pater noster) bespreken. Alleen de laatste tekst gaat niet over aflaten, maar geeft het gebed van een gelovige op zijn sterfbed weer. Deze druk is daarmee een soort gids voor de aflaatwinning en toont de gelovige de weg naar het eeuwige leven.

Om in kaart te brengen wat zuster Alberta precies heeft aangepast voor haar bewerking van dit tekstcomplex die ze in Hs 303 heeft opgenomen, maakte ik voor mijn tutorial een schematische vergelijking van de druk uit 1518 met het handschrift. Deze is hier opgenomen als bijlage I. Uit dit schema wordt duidelijk dat Alberta geen enkele tekst letterlijk heeft overgenomen uit de druk. In iedere tekst heeft ze de spelling, zinsbouw en het dialect aangepast, maar er zijn ook grotere aanpassingen gedaan, zoals het weglaten van tekstgedeelten, het verplaatsen van excerpten of het samenvoegen van teksten. Ik bespreek twee van deze grotere aanpassingen, omdat ze invloed hebben op het karakter van het handschrift als geheel.

De grootste tekst uit het *Costelike scat* is een beschrijving van de zeven kerken van Rome en de aflaten die daar verdiend kunnen worden (B4r1-E2v24 van de druk uit 1518). Alberta neemt hieruit de inleiding en wat kleine schema's over, maar de centrale tekst niet. Daarin wordt al zichtbaar dat het in het handschrift niet draait om de aflaten, wat wel het geval is in de druk. In plaats van deze grote aflaattekst, krijgt de kalender in het eerste deel van het handschrift de grootste rol. In de druk is op G1r1-I1r26 een liturgische kalender opgenomen met daarin de heiligen uit de Windesheimse kalender, wat betekent dat niet iedere dag van het jaar een feestdag bevat. Op de dagen waarop dit wel het geval is, wordt de betreffende heilige genoemd en in twee kolommen daarnaast staan respectievelijk de letter van de kerk waarin het statie is (A t/m G) en het symbool van de aflaat die daar verdiend kan worden (ᴛ + †). In *Costelike scat* is de gebruikelijke kalender dus aangepast aan de inhoud van het boek, zodat het aansluit op de teksten over de aflaat. Alberta heeft deze kalender met symbolen overgenomen, maar daaraan de statiedagen ter ere van de liturgische feesten, die in

de druk onderdeel zijn van tekst 7 (E8v4-F6v27), toegevoegd. Zij heeft dus de twee schema's uit de druk gecombineerd tot één kalender. Deze twee schema's vullen nog niet iedere dag van het jaar. Alberta heeft de lege plaatsen daarom opgevuld met heiligen, zodat er elke dag iets te vieren of herdenken is. Daarbij heeft ze voor iedere dag een overdenking ingevoegd en wordt iedere eerste dag van de maand voorafgegaan door een instructie aan de zusters om op elke dag van die maand een 'huedeken' van een bepaalde bloem te maken. Dit doet denken aan de deugden van Maria en de vijf 'cransen' die in tekst 11 van de druk (L8v1-M4v14) worden besproken. De aanpassingen maken dat de kalender in het handschrift veel uitgebreider is en daardoor meer ruimte inneemt, ongeveer de helft van de uit de druk overgenomen tekst. Over de meer specifieke inhoud van de kalender kom ik in het volgende hoofdstuk te spreken.

Hoofdstuk 2: De kalender van Hs 303

Voordat ik dieper inga op de kalender uit Hs 303, bespreek ik kort hoe een kalender in de late middeleeuwen doorgaans opgebouwd is en waar hij voor diende. Daarna ga ik in de op de kalender in Hs 303, om de inhoud daarvan vervolgens te vergelijken met de Windesheimse heiligenkalender, die natuurlijk is aangepast voor meer specifieke feestdagen voor het Sint-Agnesklooster en, zoals gezegd, werd uitgebreid om op elke dag van het jaar een herdenking te hebben.

2.1 Kalenders in de late middeleeuwen

Omdat de viering van de kerkelijke feestdagen in de late middeleeuwen een belangrijk aspect van het religieuze leven was,[42] waren kalenders onmisbaar. Om die reden bevatten veel Middelnederlandse handschriften naast andere teksten een kalender, in de meeste gevallen een devotionele kalender.[43] Uit deze kalender kon men zowel het *pars de tempore* (liturgische feesten zonder vaststaande data zoals Pasen) als het *pars de sanctis* (cyclus van de heiligendagen) aflezen. Ieder jaar moesten de twee cycli op elkaar afgestemd worden, waarbij de berekening vergemakkelijkt werd door het zogenaamde gulden getal en de zondagsletter.[44] De zondagsletter begint met de A op 1 januari en loopt door tot de G bij 7 januari, dit principe herhaalt zich doorheen de kalender. Het gulden getal bestaat uit de getallen I tot XIX, gebaseerd op het idee dat na een cyclus van 19 zonnejaren de maan weer op dezelfde datum in dezelfde stand terugkeert. Aan de hand daarvan werden de data van de nieuwe maan in de kalender, met het oog op de vaststelling van het veranderlijk begin van Pasen, gemarkeerd met het gulden getal dat op dat jaar van toepassing was. De informatie die de kalender bood was daarmee onderverdeeld in drie kolommen, namelijk één met het gulden getal, de zondagsletter en de feestdag.

Er zijn enkele gevallen bekend van kalenders waaraan ook inhoudelijke zaken zijn toegevoegd. In het *Repertorium van de Middelnederlandse artes-literatuur* van Ria Jansen-Sieben uit 1989 is een lijst te vinden van 85 handschriften waarin een kalender voorkomt. Hoewel het een verre van compleet overzicht biedt van alle kalenders uit Middelnederlandse handschriften, geeft het wel een indruk van de inhoud van deze kalenders. Van de 85 kalenders zijn er vijftien waaraan iets toegevoegd is aan de gebruikelijke drie kolommen. Het gaat daarbij in dertien gevallen om toevoegingen van astronomische aard (aantal dagen tot

[42] Verhoeven 1993, p. 156.
[43] Reynaert 2005, p. 257.
[44] Obbema 1991, p. 131.

volle maan, dierenriemtabellen, comput-tafels et cetera.); de andere twee kalenders bevatten 'toegevoegde (kalender)tekst'.[45] Wat dat betreft neemt de *calengier* in Hs 303 een bijzondere positie in.

2.2 De calengier *in Hs 303*

De kalender op f. 13v-47v van Hs 303 doorloopt zoals gebruikelijk de twaalf maanden van 1 januari tot en met 31 december, maar het gaat hier om een lopende tekst, in plaats van een indeling in drie kolommen. Het tekstbeeld van de kalender is daarmee niet duidelijk anders dan dat van de andere teksten in het handschrift. Toch heeft de kalender wel een schematische opbouw. Iedere nieuwe maand wordt voorafgegaan door de letters KL, een overblijfsel van de Romeinse dagtelling, waarbij de Kalendae, Idus en Nonae de drie vaste punten in de maand waren, van waaruit men terugtelde.[46] De Kalendae is de eerste dag van de maand, die in Hs 303 met de twee regels hoge rode lombarden *KL* is aangegeven.[47] Na deze markering volgt de naam van de maand en hoeveel dagen die maand heeft, gevolgd door het aantal dagen dat tussen het plaatsvinden van de Nieuwe Maan in deze maand en de vorige zit. In enkele gevallen (januari, februari, juli en augustus) volgt een alternatieve benaming van de maand na de Latijnse naam, zoals 'hoymaent' en 'oeft'. Op de regel daaronder volgen de dagletter, de heilige die op die dag vereerd moet worden of het feest dat op die dag gevierd wordt en eventueel hoeveel aflaten en carenen verdiend kunnen worden in welke kerk. Hierna volgt een overdenking. Op de eerste dag van de maand is tussen de vermelding van de heilige of feestdag en de overdenking een aanwijzing voor het gebed of 'huedeken' van die maand te vinden. Ik ga op enkele van de genoemde aspecten dieper in, te beginnen met de aflaten.

2.2.1 Overdenkingen

Hoewel de overdenkingen iedere dag anders zijn, houden ze geen verband met het feest dat die dag gevierd moet worden. Door de formulering van de overdenking wordt duidelijk dat het de bedoeling is dat de zusters 's morgens de overdenking houden. De overdenkingen worden namelijk voorafgegaan door een zinsnede in de strekking van 'mergen suldi averdencken dat'. Dit kan natuurlijk ook slaan op morgen, de volgende dag, maar dat is niet aannemelijk met het oog op het tekstgenre. Ook het feit dat op één plaats in de kalender na de eerste overdenking een middagoverdenking is opgenomen ('des myddachs denct dat'), op 30

[45] Het gaat om de handschriften Amsterdam, UB, I F 14: 2.1 en Brussel KB II 3809: 2.4.
[46] Gumbert 2003, p. 215-216.
[47] Zie afbeelding 3 in bijlage II.

april, laat zien dat 'morgen' slaat op het tijdstip op de dag.

De overdenkingen zijn per maand gestructureerd, anders gezegd: iedere maand heeft een eigen 'verhaallijn'. Daarbij is het nuttig om te vermelden dat in de meeste gevallen (met uitzondering van maart en april) vanuit het perspectief van Jezus geschreven is. Jezus spreekt de zusters toe, op dezelfde manier als in de veertig overdenkingen die op de bewerking van *Costelike scat* volgen (f. 51r-58v). In januari worden de zusters opgeroepen om de ootmoedigheid waarmee Jezus omging met alle aardse ellende en zelfs zijn doodvonnis te overdenken. In februari staan zijn hemelse geneugten centraal; in mei de hemelse besluitvorming voor en de uitvoering van het reddingsplan van God voor de mensheid; in juni Jezus' lichamelijk en geestelijk lijden; in juli de zachtmoedigheid waarmee hij het lijden onderging; in augustus de 31 geboden van gehoorzaamheid die Jezus van God ontving; in september de zielenpijn die Jezus onderging omwille van de mensheid; in oktober de lijdzaamheid waarmee hij zijn lijden doorstond; in november de armoede die Jezus kende op aarde en in december de grote liefde die hij voelde voor het menselijk geslacht. De overige twee maanden, maart en april, gaan respectievelijk over de gang van zaken op de dag des oordeels en de grootheid van God.

Samenvattend blijkt het lijden van Jezus het belangrijkste thema in de overdenkingen, en dit wordt daarin op telkens andere manieren belicht. De overdenkingen staan daarmee in een devotionele traditie, want de mystieke devotie voor het lijden en sterven van Christus vormde in de late middeleeuwen een centraal thema, waarbij het gebruikelijk was dat de gelovigen in teksten over dit thema werden opgeroepen tot meditatie.[48]

2.2.2 Aflaten

Het overdenken van het lijden van Christus leverde niet alleen een onzichtbare geestelijke beloning op, maar kon ook worden beloond met aflaten.[49] Dit aflatensysteem had zich ontwikkeld op basis van teksten over de sleutelmacht van de paus en de kwijtschelding van zonden door de apostelen dankzij de Heilige Geest. Uiteindelijk mondde dat uit in een breed spectrum van mogelijkheden tot boetedoening. In plaats van bijbelse manieren van boetedoening, zoals vasten, werden alternatieve goede werken, vooral het geven van aalmoezen, ook beloond met absolutie. Alleen de priester had de mogelijkheid om deze vervangende boetedoening met absolutie te belonen. Goede werken vervingen dus de boetedoening, waardoor dit een soort basis voor het kwijtschelden van straffen en het

[48] Van Herwaarden 2005, p. 28.
[49] Van Herwaarden 2005, p. 31.

verkrijgen van aflaten werd. Een aflaat was daarmee een (gedeeltelijke) kwijtschelding van straf als de zondaar zijn zonden had opgebiecht en er berouw over toonde. Naast de aflaat die verdiend kon worden met goede werken werden op den duur door pausen ook kruistochtaflaten verleend en ontstond zelfs de opvatting dat ook aan gestorvenen aflaten verleend konden worden of aan gelovigen die baden voor het zielenheil van overledenen.[50]

In Hs 303 zijn meerdere teksten te vinden waarin de aflaten worden besproken, met name in de bewerking van *Die costelike scat der geesteliker rijckdoem*. Deze titel past goed bij het idee van de aflaat als middel voor afbetaling van geestelijke schuld.[51] De bewerking door zuster Alberta bevat teksten waarmee aflaatjaren als betaling voor zonden verdiend kunnen worden, zoals de kruiswegoefeningen (f. 49r-50), waarin aflaten worden gekoppeld aan het lijdensverhaal van Christus, dat vanaf het avondmaal wordt beschreven en regelmatig onderbroken wordt door aansporingen om een aantal maal het Pater noster te bidden. Daarbij is het aantal jaren of carenen aflaat dat ermee verdiend kan worden opgenomen. In de kalender in Hs 303 is iets vergelijkbaars aan de hand. Ook hierin worden aflaten gekoppeld aan overdenkingen van het lijden van Christus, al wordt deze tekst niet onderbroken door aanwijzingen, maar is er gebruik gemaakt van aflaattekens (zie tabel 2 op p. 29). Dat gelovigen op deze manier aflaten konden verdienen is opmerkelijk, want deze aflaten waren normaal gesproken alleen te verkrijgen in bedevaartsoorden. In 'Aflaten van Jeruzalem' (f. 47v-49r) wordt dit als volgt verklaard:

> Dit sijn de aflaten ende pryncpael steden des heiligen landtz die die pelgryms versuecken ende visitieren als si reysen aen dat hei. graft. Mer want alle menschen soe veer niet reysen en moeghen van crancheit of van armoeden of om ander oersaicken Soe heuet onse hei. vader die pauws Siluester doer bede van Helena wt sunderlinger gracien gegunt ende toegelaten dat alle Cristen menschen die aflate moegen verdienen die te Jherusalem gegeuen zijn.[52]

Omdat het niet voor iedereen mogelijk is om op pelgrimstocht naar Jeruzalem te gaan, is het ook mogelijk om de aflaten te verdienen zonder daarvoor te reizen. Als de gelovige zijn hart richt tot de heilige plaatsen en de voorgeschreven handelingen verricht, krijgt hij dezelfde aflaten als wanneer hij echt op pad zou gaan. Dit geldt ook voor de aflaten die in Rome verdiend kunnen worden, zoals blijkt uit 'Aflaten van de zeven kerken van Rome' (f. 6v-7v). In deze tekst wordt uitgelegd in welke kerken aflaten verdiend kunnen worden. Verder wordt duidelijk dat paus Innocentius VIII heeft bepaald dat alle aflaten die in Rome verdiend

[50] Van Herwaarden 2005, p. 60-61.
[51] Miedema 1991, p. 123.
[52] Geciteerd naar Huisman 1997, p. 364.

kunnen worden ook zonder fysieke pelgrimage te verkrijgen zijn.[53]

Het idee dat het onrechtvaardig is dat gelovigen die niet op pelgrimsreis kunnen gaan bepaalde aflaten mislopen, voegde aan de aflaatverlening een extra dimensie toe. Niet alleen fysieke inspanningen konden beloond worden met een aflaat, maar ook het bidden van specifieke gebeden, zoals de gebeden van de rozenkrans, en zelfs spirituele pelgrimage werd beloond met aflaten. Deze spirituele bedevaartstochten naar onder andere Rome en Jeruzalem ondernam de gelovige door vastgestelde punten in de eigen omgeving te bezoeken en daar in staat van berouw devote handelingen te verrichten. Hieruit ontstond uiteindelijk de specifieke devotie voor de lijdensweg van Christus, die ook terug te zien is in Hs 303.[54]

Zoals hiervoor al is aangegeven, staan ook in de kalender van Hs 303 overdenkingen die betrekking hebben op de devotie voor de lijdensweg van Christus. Het lijden is gecombineerd met aflaten die verdiend kunnen worden in de kerken in Rome. De concentratie op Rome laat iets zien van de manier waarop deze stad Jeruzalem beconcurreerde. Zo verwees een aantal objecten in Rome dat bedoeld was voor verering direct naar Jeruzalem, zoals de dodenakker. Deze akker ligt in Jeruzalem en is gekocht van de dertig Judaspenningen, maar is later ook voor de Sint-Pieter geplaatst. Verder is het opvallend dat in Rome de nadruk gelegd werd op het lijden van Christus: de zeven episodes van het lijden van Jezus werden gesymboliseerd door de gang langs de zeven hoofdkerken. Ten slotte was de hoeveelheid aflaten die in Rome te verdienen was exorbitant hoog, wat een pelgrimage naar Jeruzalem (of Santiago de Compostela) eigenlijk onnodig maakte.[55]

De zeven hoofdkerken van Rome spelen in de kalender van Hs 303 een grote rol. Op een bepaald aantal dagen in het jaar kunnen aflaten verdiend worden die in een van die kerken verleend worden. Om welke kerk het precies gaat, is aangegeven met een letter. Op f. 8va staat uitgelegd welke letter bij welke kerk hoort, waaruit dit schema volgt:

[53] f. 6va14-23.
[54] Van Herwaarden 2005, p. 66-69.
[55] Van Herwaarden 2005, p. 64-65.

Letter	Kerk	Transcriptie
A	San Giovanni in Laterano	beteykent Sancte Johanskerck of een vanden kercken die daeronder sijn
B	San Pietro	Sunte Peterskerck of een vanden kercken die daeronder hoeren
C	San Paolo fuori le Mura	betekent Sancte Pauwels kerck of een van die daeronder hoeren
D	Sanctae Mariae Majoris ad Nives	beteykent Sancte Maria die Meeste of een die daeronder hoert
E	San Lorenzo fuori le Mura	Sancte Laurens of een van die kercken die daeronder hoeren
F	Sancti Sebastiani extra muros	Sunte Sebastiaenskerck of een vanden kercken die daeronder sijn
G	Santa Croce in Gerusalemme	Beteykent heilige crucekerck of een vanden kercken die daeronder hoeren

Tabel 1: toelichting letters *calengier* op f. 8va26-b21

Deze zeven hoofdkerken staan niet op zichzelf; onder iedere kerk vallen ook meerdere kleine kerken. Deze constructie is in het leven geroepen omdat een deel van de kleine kerken en kapellen voor pelgrims moeilijk te vinden zijn, zodat ze die wel eens mis zouden kunnen lopen tijdens hun pelgrimage door Rome. Door deze kleinere heilige plaatsen onder de zeven hoofdkerken te scharen, zijn de aflaten die daar verdiend kunnen worden ook in de hoofdkerk te verkrijgen.[56] De relikwieën in deze kerken gaven de gelovigen de mogelijkheid om het leven van Jezus te volgen, doordat ze de herinneringen aan zijn leven zelf konden zien. Zo waren er bijvoorbeeld de navelstreng, de voorhuid, de moedermelk, de doeken die Jezus droeg in de kribbe, de tafel van het heilig avondmaal en delen van het Heilige Graf te vinden.[57]

Na de letter die staat voor een van de zeven hoofdkerken, volgt een symbool dat aanduidt welke aflaat verdiend kan worden en wat daarvoor gedaan moet worden:

[56] f. 5rb27-5va8.
[57] Koldeweij 2000, p. 223.

Symbool	Ontvangen	Doen
†	Volkomen vergiffenis van zonden (paus Sixtus IV)	Bidden voor de welvaart van de heilige kerk en vijf Pater noster en vijf Ave Maria's lezen
+	Volkomen vergiffenis van zonden (andere paus)	Een van de zeven boetpsalmen lezen of zeven Pater nosters lezen. Bij ieder Pater noster tienmaal een Ave Maria lezen
T	Vergiffenis en kwijtschelding van een derde deel van de zonden	-
Careen	Penitentie van de heilige kerk, ingezet voor doodzonden, vergelijkbaar met vasten	Een boetepsalm lezen of een Pater noster met tienmaal een Ave Maria lezen
O	Ziel verlossen uit het vagevuur	-
Pausjaar	Aflaat van zeven jaar	-

Tabel 2: toelichting symbolen *calengier* op f. 8vb22-9rb22

Aan drie aflaten is een specifieke taak gekoppeld, maar aan de overige niet. Of er een standaard ritueel was waaraan in sommige gevallen nog elementen toegevoegd moesten worden, of dat niet bij alle aflaten naast de overdenking nog een actie vereist was, wordt in het handschrift niet genoemd. Het lijkt er daarom op dat de zieken de zaal niet hoefden te verlaten om naar een gewijde plaats binnen het klooster te gaan, maar dat geestelijke verplaatsing volstond om de aflaten te verdienen.

Naast het aantal jaren aflaat dat te verdienen is, wordt ook het aantal carenen genoemd. Dit is een bepaalde manier van aflaten uitbetalen, die inhoudt dat een gelovige de aflaten krijgt die verworven kunnen worden met de veertigdaagse vasten.[58]

Dat aflaten zo prominent aanwezig zijn in de kalender, is niet verwonderlijk met het oog op de doelgroep. Voor een aantal van de zusters dat in de ziekenzaal verbleef, zal de dood dichtbij zijn geweest, waardoor het meer nog dan voor de andere zusters van belang was om zorg te dragen voor hun zielenheil.

2.2.3 Statie

In de kalender wordt herhaaldelijk het woord 'stacie' genoemd. Het ligt voor de hand om te denken aan de veertien staties, die de lijdensweg van Christus in beeld brengen, maar dat wordt hier niet bedoeld. Het gaat om een kerkelijke ommegang of processie: 'een religieus

[58] Van Aelst 2011, p. 209.

ritueel, in plechtige optocht uitgevoerd door gelovigen, al dan niet in combinatie met kerkelijke functionarissen en attributen, met als doel versterking van de godsvrucht, boetedoening en/of als een te richten dank- of smeekbede tot God of een heilige.'[59] Deze processies hebben hun wortels in het vierde-eeuwse Jeruzalem, waar gelovigen op basis van geschriften en overleveringen verschillende locaties en gebeurtenissen uit het leven van Christus bezochten, nabootsten en herdachten. Ook Rome is een belangrijke plaats voor de ontwikkeling van de processiecultuur. Volgens de daar gangbare statieliturgie kwamen clerici en gelovigen bij elkaar in een specifieke verzamelkerk om psalmen en litanieën te zingen, om vervolgens naar de statiekerk te reizen waar de priester de mis voltrok. In het einde van de vierde en het begin van de vijfde eeuw zijn verschillende soorten processies ontwikkeld en in de vroege middeleeuwen werd de uitbreiding van soorten processies zelfs door de paus bevorderd.[60]

In de kalender van Hs 303 worden verschillende soorten processies genoemd.[61] De patroonsprocessie komt vaak terug (de heiligen Petrus, Paulus, Johannes, Laurens), ook wel 'kermys' genoemd. Ook staan meerdere Mariale processies aangegeven: Maria Lichtmis (2 feb), Maria Boodschap (25 mrt), Maria Geboorte (8 dec) en Maria Tenhemelopneming (15 aug). Verder zijn ook de Allerheiligenprocessie (1 nov) en gedachtenisprocessies als Hemelvaart (27 mrt) terug te vinden. Naast deze gedachtenis- en feestprocessies zijn ook heiligings- of bidprocessies opgenomen, zoals de *litania maior*, een bidprocessie die op 25 april, op de feestdag van sint Marcus, wordt gehouden.

Hoewel de zusters niet kunnen deelnemen aan de processies in Rome, zijn de statiedagen toch opgenomen in de kalender. Op deze dagen is het namelijk mogelijk om in de kerk waar de statiedag is een aflaat voor alle zonden te verdienen bovenop de andere aflaten die er te verkrijgen zijn.[62] Door spirituele pelgrimage is het ook voor de zusters mogelijk om die extra aflaten te verdienen.

2.2.5 Huedekens

Iedere eerste dag van de maand wordt voorafgegaan door een instructie aan de zusters om dagelijks een hoedje te maken van bepaalde bloemen. In januari zijn het viooltjes, in februari anjelieren, in maart akeleien, in april goudsbloemen, in mei lelies, in juni lavendel, in juli witte rozen, in augustus madeliefjes, in september cipressen, in oktober opnieuw viooltjes, in

[59] Mnw 'stacie' lemma 3. Vgl. Margry 2000, p. 39.
[60] Margry 2000, p. 38-39.
[61] Margry 2000, p. 43-55.
[62] f. 5rb-5va.

november korenbloemen en in december rode rozen. Wat dit precies betekent is niet geheel duidelijk, maar het ligt voor de hand dat het om een geestelijke handeling gaat, die vergelijkbaar is met bijvoorbeeld het bidden van het rozenhoedje. Er lijkt een verband te zijn tussen de overdenkingen en de hoedjes. Zo volgt op 9 juni direct op de overdenking de opdracht om 'dit levenderhuedecken' in gedachten mee te dragen. Verder wordt de zusters in de maand april op een aantal dagen opdragen om het 'huedeken' te maken voor degene die in de overdenking genoemd wordt. Op 6 april wordt bijvoorbeeld na de overdenking gezegd dat de lezer een 'huedeken' moet maken op de Heilige Drie-eenheid.

De bloemen die genoemd worden verwijzen voor een groot deel naar Maria. In een voetnoot in een artikel van Broekhuijsen (2007) over de verluchtingscyclus in gebeden tot de heilige Anna noemt zij het Middelnederlandse gedicht 'de VII bloemen', waarin Maria wordt aangesproken als roos, lelie, akelei, goudsbloem, madelief, viooltje en korenbloem.[63] Onder andere deze bloemen komen worden genoemd in combinatie met de 'huedekens', waardoor die verband lijken te houden met Maria. Een tekst uit *Costelike scat* wijst ook in die richting. In de korte beschrijving van de aanvullingen die de kopiiste deed aan de kalender noemde ik al even dat ze zich bij de per maand verschillende 'huedekens' wellicht heeft laten inspireren door tekst 11 (L8v1-M4v14). Hierin wordt een rozenkrans van Bernardus van Clairvaux die hij las ter ere van Maria uitgelegd. Deze rozenkrans bestaat uit vijf geestelijke bloemen die verband houden met een eigenschap van Maria. Bij iedere bloem moet vijfmaal de bijbehorende regel worden uitgesproken. Het gaat om de roos, lelie, viool, veldbloem en bepaalde kruiden. Aan deze vijf bloemen heeft de kopiiste nog vijf andere toegevoegd, zodat er iedere maand van het jaar een bloem centraal kan staat (het viooltje en de roos, een rode en een witte, komen twee keer voor).

2.3 Windesheims calendarium

Eerder benoemde ik al dat hoewel het Agnietenklooster nooit bij het Kapittel van Windesheim aangesloten is geweest, de zusters wel de intentie hebben gehad om te leven naar de regels die door de Windesheimse Congregatie aan alle aangesloten kloosters waren opgelegd. Het is daarom aannemelijk dat de kalender uit Hs 303 de liturgische kalender van Windesheim volgt, zoals we die kennen uit de vele drukken van het Windesheims brevier. Voordat ik verslag doe van het korte vergelijkend onderzoek dat ik deed naar de verhouding tussen het calendarium en de *calengier*, breng ik de Windesheimse kalender voor het voetlicht. Dit doe

[63] Broekhuijsen 2007, p. 69.

ik aan de hand van het artikel 'Books of hours from the Northern Netherlands reconsidered: the uses of Utrecht and Windesheim and Geert Grote's role as a translator' (2013). Hierin beschrijft Anne S. Korteweg onder andere de totstandkoming van het Windesheims calendarium en het verschil in de viering van heiligenfeestdagen per plaats.

De kalender van de Congregatie van Windesheim is gebaseerd op de kalender die in het bisdom Utrecht gangbaar was, de Utrechtse kalender. Deze kalender bevat zeven heiligen wier feestdagen uitsluitend werden gevierd in Utrecht. Het gaat om Pontianus (14 januari), Pancrasius (12 mei), Odulphius (12 juni), de translatie van Martinus (4 juli), Willibrord (7 november) en Lebuinus en zijn translatie (12 november en 25 juni). Deze heiligendagen zijn in rood geschreven, wat bekent dat de viering van deze feestdagen verplicht was. Daarnaast werden andere heiligen opgenomen, zoals de patroonheilige van het bisdom Utrecht, Martinus (11 november), de heilige Agnes (21 januari) en de heilige Nicolaas (4 december). In de Windesheimse kalender, die uit deze Utrechtse kalender tot stand is gekomen, is de feestdag van de patroonheilige van de orde, de heilige Augustinus (28 augustus), toegevoegd.

De kloosters die zich aansloten bij het Kapittel van Windesheim dienden zich aan de kalender van de Congregatie te houden, maar er was enige vrijheid in het *pars de sanctis*. In 1431 werd besloten dat 'ieder klooster zijn calendarium in overeenstemming [mocht] brengen of houden met de plaatselijke omstandigheden.'[64] Korteweg beschrijft dat hoewel aan de variabele heiligen kan worden afgelezen uit welk bisdom een kalender afkomstig is, het niet altijd eenvoudig is om een meer precieze locatie binnen dit bisdom aan te wijzen als herkomst van kalender. Dit wordt veroorzaakt doordat de meeste kerken in grote steden gewijd werden aan een patroonheilige die in meerdere bisdommen vereerd werd. Het toevoegen van deze heilige aan de kalender van een klooster geeft daarmee geen uitsluitsel over de herkomst ervan. Er zijn echter enkele patroonheiligen die, wanneer ze zijn opgenomen in een kalender, wel iets zeggen over de plaats waar die kalender vandaan komt. Korteweg noemt een aantal heiligen die slechts in een paar plaatsen voorkomen, waaronder de heilige Eusebius van Arnhem (5 november) en de heilige Stephanus van Nijmegen (3 augustus). De feestdagen van deze twee heiligen werden vooral in het oosten Noordelijke Nederlanden gevierd.

In de kalender in Hs 303 komen beide feestdagen voor, wat in de lijn der verwachting ligt, omdat het handschrift in Arnhem vervaardigd is en daar gefunctioneerd heeft. Uit een kort vergelijkend onderzoek van de heiligen die in het Windesheims calendarium zijn opgenomen met de heiligen in de kalender van Hs 303, blijkt dat nagenoeg alle feestdagen die

[64] Van der Woude 1949, p. 466.

in het Windesheim calendarium worden vermeld, ook in de kalender van Hs 303 zijn opgenomen.[65] Slechts drie data wijken af. Op 25 augustus is de feestdag van de Utrechtse bisschop Gregorius vervangen door de heilige Eusebius van Rome, en koning Lodewijk de Heilige. Op 5 oktober wordt de feestdag van Apollinaris gevierd in plaats van Monulfus. 7 oktober heeft een toevoeging in de kalender, naast Marcellus en Apuleius wordt ook de dag van Sergius Bachus gevierd.

Doordat de kalender in een uit Arnhem afkomstig handschrift staat, ligt het voor de hand dat de feestdagen hierin overeenkomen met de Arnhemse feestdagen. Uit een vergelijking van de kalender in Hs 303 met de Arnhemse feestdagen, aan de hand van het schematische overzicht van Schepers (2010) dat hij maakte voor zijn artikel over het sanctorale in de Arnhemse mystieke preken, blijkt dat de kalender inderdaad niet afwijkt van de plaatselijke feestdagen. Het lijkt er daarom op dat de veranderingen in de kalender in Hs 303 ten opzichte van de Windeheimse kalender voortvloeien uit het besluit om de bij het Windesheimse Kapittel aangesloten kloosters toe te staan de kalender in overeenkomst te brengen met plaatselijke omstandigheden.

Het Windesheims calendarium heeft niet voor iedere dag van het jaar een feestdag, maar de kalender in Hs 303 wel. Ik heb hier geen onderzoek naar gedaan, maar het zou interessant kunnen zijn om te bekijken welke feestdagen van heiligen er op de opengelaten dagen worden gevierd en daarbij de vraag te stellen waarom juist voor deze heiligen gekozen is.

[65] Op basis van het Calendarium in Van der Woude 1949, pp. 467-470.

Hoofdstuk 3: De kalender in de context van Hs 303

In dit hoofdstuk bespreek ik de relatie tussen de kalender en de overige teksten in het handschrift, zowel binnen de bewerking van de *Costelike scat* als daarbuiten.

3.1 De Costelike scat

Uit de vergelijking van de bewerking in Hs 303 met de *Costelike scat* van Robertus van Coelen die ik in het eerste hoofdstuk maakte, kwam naar voren dat de aard van beide tekstcomplexen verschilt. In de *Costelike scat* zijn op de laatste tekst na uitsluitend aflaatteksten te vinden, waarvan de grootste tekst over de zeven kerken van Rome gaat. De laatste tekst handelt over een zieke die op zijn sterfbed ligt en sluit af met een aansporing aan de lezer om de heilige leer die in het boek verkondigd wordt na te volgen, zodat hij net als de zieke het eeuwige leven ontvangt. Ik karakteriseerde de druk daarom als een gids voor de aflaatwinning die een gelovige kan gebruiken op zijn of haar weg naar het eeuwige leven. In de bewerking die Alberta van deze tekst maakte ontbreekt echter de belangrijkste tekst uit *Costelike scat* op wat kleine schema's na, namelijk de tekst over de zeven kerken van Rome en hun aflaten. Van de achttien teksten uit de druk neemt ze er acht niet over, en van de teksten die ze wel overneemt zijn er slechts vier zonder ingrijpende aanpassing opgenomen.[66] Alles wijst erop dat Alberta een ander doel voor ogen had dan het maken van een gids voor de aflaatverstrekking, zeker met het oog op de centrale positie van de kalender in het handschrift.

De kalender in het handschrift is enorm uitgedijd ten opzichte van de kalender in *Costelike scat*, waarin de liturgische kalender is aangevuld met aflaattekens. Deze aflaattekens zijn niet gebruikelijk in een kalender, wat erop wijst dat Van Coelen deze tekst heeft aangepast aan de inhoud van het boek, waarin de aflaat centraal staat. Alberta heeft deze kalender met aflaatsymbolen verder uitgebreid door overdenkingen toe te voegen, de statielijst uit de druk in te voegen en de lege plaatsen op te vullen met heiligen die niet in de Windesheimse kalender te vinden zijn. De kalender krijgt daarmee de hoofdrol in deze bewerking van de *Costelike scat* in het handschrift. De overige teksten die Alberta uit *Costelike scat* heeft overgenomen, staan voor het grootste deel in dienst van die kalender. De eerste vier teksten gaan respectievelijk over het geloof in de aflaten, de betekenis van de aflaat, de aflaatverstrekking en de vereisten voor het verdienen van een aflaat. Na het lezen van deze teksten heeft de lezer dus genoeg kennis van de aflaat om die te kunnen verdienen. Ook de toelichtingen op de tekst over de zeven kerken van Rome en de kalender, waarin de

[66] Zie het schema in bijlage I.

betekenis van de letters in symbolen in de schema's wordt gegeven, verschaft kennis over de aflaten die volgens de kalender bijna dagelijks te verdienen zijn. Zowel de vier aflaatteksten als de toelichtingen wijzen naar de kalender: de teksten zijn nodig om de kalender te kunnen begrijpen.

3.2 De Legenda aurea *en sermoenen*

Uit de beschrijving van de inhoud van het Hs 303 werd duidelijk dat Alberta f. 2r-79v, met daarin de bewerking van *Costelike scat,* zag als een eenheid, wat te zien is aan de manier waarop ze de grote verluchte initialen over het handschrift heeft verdeeld. Binnen deze eenheid is dus niet alleen een bewerking van *Costelike scat* opgenomen, maar staan ook andere teksten. Hoewel de kalender de grootste tekst is in dit eerste deel, is ook de *Legenda aurea* een grote tekst. Deze tekst staat niet in dienst van de kalender, maar heeft zijn karakter ermee gemeen. De excerpten uit de *Legenda aurea* die in het handschrift zijn opgenomen (f. 58v-74r) hebben een vergelijkbare opbouw als de kalender. Er worden tachtig heiligen besproken, waarvan eerst de naam wordt genoemd om vervolgens de betekenis van de naam van die heilige toe te lichten, waarin een morele les verpakt zit: uit de betekenis van de naam kan de gelovige iets leren over zijn manier van leven. De tekst is daarmee uit tachtig fragmenten opgebouwd, wat maakt dat hij geschikt is om op afzonderlijke dagen te lezen, net als de kalender en misschien wel in combinatie daarmee.

Hetzelfde geldt voor de sermoenen uit het tweede deel van het handschrift, die uit twee series bestaan: de zondagspreken en de heiligenpreken, die net als de *Legenda aurea* het kerkelijk jaar volgen. De eerste serie bestaat uit 82 preken, de tweede uit 42 preken. Ook de preken lenen zich voor dagelijkse lezing. Daarin stemmen zij overeen met de kalender: ze zijn bijzonder geschikt als (dagelijks) overdenkingsmateriaal. Gecombineerd met het feit dat het eerste deel van het handschrift vooral ten dienste staat van de kalender, kan het handschrift het beste beschreven worden als een werk vol geestelijke overdenkingen, waaraan voor een deel de beloning met aflaten verbonden is.

3.3 De overige teksten

Het eerste deel van het handschrift, de eerste eenheid, bestaat buiten de bewerking van de *Costelike scat* en de excerpten uit de *Legenda aurea* uit nog andere teksten en ook het tweede deel van het handschrift bevat meer dan alleen de twee grote prekenseries. Naast de vier kleine tekstjes over de aflaat en de naam van Jezus die Alberta in de bewerking van de *Costelike scat* geplaatst heeft en de twee toegevoegde teksten over de aflaat die direct op dit

tekstcomplex volgen, zijn er in het eerste deel ook teksten opgenomen die niet direct een relatie hebben met het overkoepelende thema dat ik eerder formuleerde.

Op f. 74v-77v staan een excerpt uit het *Vaderboek* en de *Legenda aurea*. Het excerpt uit de *Legenda aurea* is van een andere aard dan de excerpten daaruit die ik eerder koppelde aan de kalender. Het gaat om één personage dat ten tonele wordt gevoerd, namelijk abt Agathon. De wijsheid van deze abt en zijn goede raad met betrekking tot lijdzaamheid en ruzie worden beschreven. Dit voorbeeldige leven wordt gevolgd door een ander navolgenswaardig exempel, namelijk visioen 29 van Hendrik Mande. Hierin wordt beschreven dat een zieke kloosterling zich ellendig voelt omdat hij niet kan participeren in het dagelijks leven van zijn orde. Daarop openbaart God aan hem dat het lijden een geschenk is dat alleen uitverkorenen ontvangen, omdat de gelovige in het lijden aan Christus gelijk wordt, wat een grote zegen is. Zowel het verhaal over abt Agathon als het visioen van Hendrik Mande lijken bedoeld te zijn als voorbeeld voor de lezer, waaruit de omgang met het lijden en met boosheid geleerd kan worden. Deze teksten passen daarmee goed bij de doelgroep van Hs 303; het is voor de hand liggend dat zieke zusters vragen stellen bij het lijden en deze teksten kunnen daaraan tegemoet komen. Hetzelfde geldt voor 'van lijdsamheit' (f. 79va) dat ingaat op de ongeneeslijke ziekte en de geestelijke heling die God in plaats van lichamelijke genezing biedt. Het lichamelijke lijden waarmee de zieke te maken krijgt, moet in stilte worden ondergaan, zo wordt beschreven in 'Exempel' (f. 79ra). Deze tekst gaat net als 'Guede leer' (f. 79rb) over de deugden die een gelovige moet bezitten.

Ook het excerpt uit de het *Vaderboek* heeft een stichtelijk karakter en sluit daarmee aan op de eerdergenoemde teksten. Het is goed mogelijk dat de kopiiste deze tekst vanwege zijn morele les in het handschrift heeft opgenomen, maar er is nog een andere optie. Van het hoofd van de ziekenzaal van de dominicanessen is bekend dat ze boeken tot haar beschikking moest hebben die de zieken konden helpen om geduldig en kalm te zijn en die de deugdelijkheid en het zielenheil van de zieke ten goede kwam. Een voorbeeld daarvan is de *Collationes patrum* van Cassianus.[67] Het is daarmee mogelijk dat dit *Vaderboek* ook verplichte literatuur was in de ziekenzaal van het Agnietenklooster, wat de reden kan zijn voor de opname van een deel van dit werk in Hs 303.

Op het *Vaderboek* volgen enkele excerpten uit Openbaringen, bij uitstek een boek dat gaat over de eindigheid van het aardse leven en de dag des oordeels die daarmee samenhangt. Het eerste deel (Opb. 2:1-5) gaat het over het lijden en de werken die de gelovigen hebben

[67] Breitenbach 2008-2011, p. 5.

ondergaan en gedaan en wordt er opgeroepen tot bekering. Ook in de tweede tekst (Opb. 3, exclusief 7-13) wordt die oproep gedaan, maar er wordt ook een beloning in het vooruitzicht gesteld. De derde tekst (Opb. 2:1-7) gaat over de stroom van levend water en het Lam en de troon van God. Dit kan als een bemoediging voor de gelovige worden gezien, omdat het de sterfelijkheid in een groter perspectief zet: na de dood is er leven.

Het tweede deel van het handschrift bevat naast de twee prekenseries ook twee andere teksten; een preek van Augustinus over de kerkwijding (f. 335r-336r) en een tekst over de aflaat. De preek van Augustinus sluit aan op die uit de tweede reeks preken, die met een vergelijkbare preek afsluit. De tekst over de aflaat staat op een wat vreemde plaats in het handschrift. De andere aflaatteksten zijn opgenomen in het eerste deel, waardoor ze een verklarende functie hebben in relatie tot de kalender. Deze afsluitende aflaattekst is daardoor eigenlijk overbodig en ver verwijderd van de kalender. Toch heeft Alberta het van belang gevonden dat deze tekst in het handschrift werd opgenomen, wellicht om nog meer nadruk te leggen op het eeuwige leven en de manier waarop dit te verkrijgen is.

3.4 De kalender in relatie met de andere teksten in Hs 303

De plaatsing van grote verluchte initialen laat zien dat het handschrift uit twee delen bestaat. Het eerste deel bevat een bewerking van de *Costelike scat*, waarbij Alberta niet alleen gebruik maakte van teksten uit het werk van Robertus van Coelen, maar ook andere teksten invoegde. Het tweede deel bestaat hoofdzakelijk uit twee prekenseries, aangevuld met een preek van Augustinus en een tekst over de aflaat.

Uit de contextualisering van de kalender blijkt dat deze tekst duidelijk verband houdt met de andere teksten in het handschrift. Binnen de bewerking van de *Costelike scat* is het de centrale tekst, de andere teksten staan voor het grootste deel in dienst van de kalender. De *Legenda aurea* is daarin een uitzondering, want deze tekst staat niet in dienst van de kalender, maar heeft wel zijn karakter ermee gemeen. Dit geldt ook voor de twee prekenseries, die samen met de excerpten uit de *Legenda aurea* en de kalender maken dat het in het handschrift gaat om de overdenkingen, waaraan voor een deel de beloning met aflaten verbonden is. De kleinere teksten uit het eerste deel van het handschrift hebben hun lessen voor het leven en in de meeste gevallen ook het beschrijven van de positieve aspecten van het lijden gemeenschappelijk. Deze teksten laten zien hoe een gelovige om moet gaan met het lijden en haar leven op een deugdelijke manier kan inrichten. Dit komt ook terug in de overdenkingen in de kalender, waarin de gelovige opgeroepen wordt om het lijden van Christus geestelijk te ervaren, waarmee een leidraad voor het christelijke leven wordt gegeven.

Hoofdstuk 4: Conclusie

In dit laatste concluderende hoofdstuk beantwoord ik de onderzoeksvraag die ik in de inleiding formuleerde, namelijk: Hoe hangt de inhoud van de merkwaardige kalender in handschrift Nijmegen, Universiteitsbibliotheek, Hs 303 samen met het gebruik ervan in de ziekenzaal van het Sint-Agnesklooster rond het midden van de zestiende eeuw? Dit doe ik in drie fases: eerst kom ik terug op de afwijkende inhoud van de kalender, daarna op het gebruik van de kalender, om tot slot de samenhang tussen de ziekenzaal en de kalender te bespreken.

Uit het tweede hoofdstuk van mijn scriptie blijkt dat de *calengier* in Hs 303 op verschillende punten afwijkt van gangbare laatmiddeleeuwse kalenders. Alberta van Middachten, de zuster die in de periode 1541-1570 in het Agnietenklooster verbleef en daar Hs 303 vervaardigde, heeft de gebruikelijke schematische structuur niet toegepast, maar gaf de kalender het tekstbeeld van een lopende tekst. Verder heeft ze aflaattekens gebruikt, bij iedere dag van het jaar overdenkingen geplaatst en voorafgaand aan de eerste dag van iedere maand een instructie toegevoegd om dagelijks een 'huedeken' van een bepaalde bloem te maken.

De aanpassingen die zuster Alberta deed, zijn mede gebeurd op basis van teksten in *Die costelike scat der geesteliker rijckdoem.* In het eerste hoofdstuk beschreef ik dat zij zich voor de teksten op f. 2r-51r heeft gebaseerd op dit werk van Robertus van Coelen, naar een exemplaar van een druk uit 1518 of 1519. In de *Costelike scat* zijn naast teksten over de aflaat onder andere een liturgische kalender en een lijst met statiedagen van de kerken van Rome opgenomen. Van Coelen heeft deze kalender aangepast op de algemene strekking van *Costelike scat* door aflaattekens aan de kalender toe te voegen. Alberta heeft die tekens in haar bewerking van de kalender overgenomen: na de naam van de heilige of in de tekst met betrekking op die heilige wordt het aantal jaren en carenen aflaat dat verdiend kan worden genoemd, in de meeste gevallen aangevuld met ⊤, + of †, afhankelijk van het soort aflaat, in combinatie met de letter A tot en met G voor een van de zeven hoofdkerken van Rome waarin die aflaat verdiend kan worden. Ze heeft deze kalender met symbolen samengevoegd met de lijst van statiedagen, zodat een grotere kalender is ontstaan. Op sommige plaatsen heeft Alberta de Windesheimse kalender aangepast ten behoeve van de Arnhemse feestdagen, zoals ik in het tweede hoofdstuk beschreef. Daarnaast vulde ze open plaatsen met heiligen. Naast de aflaatsymbolen heeft Alberta wellicht ook het idee voor de maandelijkse 'huedekens' gebaseerd op de *Costelike scat.* In tekst 11 van de druk worden de vijf deugden van de heilige Maria besproken aan de hand van vijf 'cransen' van bloemen. Deze kransen doen denken aan

de hoedjes van bloemen, maar in tegenstelling tot de aflaatsymbolen heeft Alberta dit niet letterlijk overgenomen in haar bewerking. Er kan hoogstens gesteld worden dat ze zich voor de 'huedekens' heeft laten inspireren door *Costelike scat.*

Een deel van de opmerkelijkheden aan de kalender in Hs 303 is dus te verklaren met de voorbeeldtekst van Robertus van Coelen, maar waarom Alberta de kalender tot een 365 dagen tellend exemplaar met overdenkingen heeft willen maken, wordt daaruit niet duidelijk. Het gebruik van de kalender biedt meer inzicht in deze kwestie.

Er zijn verschillende aspecten die erop wijzen dat het handschrift bedoeld is als een echt gebruikshandschrift, dat wil zeggen dat het dagelijks in de ziekenzaal van het Arnhemse Agnietenklooster gebruikt kan zijn. Waar de versierde initialen en rubricatie een duidelijke geleding van het boek en van de teksten afzonderlijk geven, straalt het schrift dezelfde functionaliteit uit: het is eenvoudig en goed leesbaar. Hoewel het boek oorspronkelijk iets groter was en wellicht een grotere en zwaardere band had, is het altijd van een handzaam formaat geweest. Het was niet bestemd voor persoonlijk, individueel gebruik, maar om uit voorgelezen te worden. Het tekstbeeld van de kalender, maar ook van de andere teksten in het eerste tekstcomplex, ondersteunt deze gedachte. Doordat de *calengier* is gestructureerd als lopende tekst, leent zij zich meer om voorgelezen te worden dan de schematische, minimalistische kalender in de *Costelike scat*. Doordat de schematische opbouw door Alberta overboord is gezet, is ook de plaatsing van de aflaattekens onzorgvuldig: ze zijn niet systematisch op een vaste plaats in de tekst aangebracht en staan vaak op een slordige manier in de marge geschreven. De zuster die de kalender heeft voorgelezen, zal daarom eerst de voorafgaande instructieteksten met uitleg over de symbolen hebben bestudeerd, waarna ze orde in de tekst kon aanbrengen door het op een gestructureerde manier voor te lezen aan de toehoorders.

Uit de vergelijking van het eerste tekstcomplex uit het handschrift met de *Costelike scat* bleek dat Alberta de inhoud van het complex wezenlijk heeft veranderd: van een gids voor de aflaatverstrekking naar een tekst gericht op overdenkingen met als centrale tekst de kalender. Alberta had een ander doel voor ogen dan Van Coelen en liet daarom teksten weg, voegde andere toe en paste teksten aan in haar bewerking van de *Costelike scat*. Ze heeft daarmee meer gedaan dan het slaafs kopiëren van de teksten alleen en lijkt het brein achter het handschrift te zijn geweest, zoals dat ook uit het colofon op f. 1v is af te lezen. De kalender is een van de drie grootste teksten uit het handschrift geworden; andere grote teksten zijn de excerpten uit de *Legenda aurea* die uit korte morele lessen op basis van de naam van een heilige bestaan, en de combinatie van twee prekenseries: de *Sermones de tempore* en

Sermones de sanctis. De afzonderlijke teksten waaruit ze zijn samengesteld zullen op dezelfde manier tot de zieke zusters zijn gekomen als de kalender, ook zij zijn waarschijnlijk dagelijks voorgelezen.

Uit het voorgaande blijkt dat het handschrift een praktisch doel heeft gediend. De teksten eruit kunnen gebruikt worden om aan het leven van de zieke zusters dagelijks een zinvolle invulling te geven. De opbouw en inhoud van de kalender laten zien dat ook deze tekst bedoeld is om tegemoet te komen aan de beperkte mogelijkheid van de zusters in de ziekenzaal om te participeren in het dagelijks kloosterleven. Door de kalender aan te vullen tot 365 dagen is het mogelijk om bij iedere dag van het jaar een overdenking te plaatsen, zodat zij toch dagelijks hun geestelijk voedsel tot zich kunnen nemen. Daaruit volgt dat de vorm van de kalender is aangepast voor de doelgroep van zieke zusters. Het dagelijks stilstaan bij het lijden van Christus is een vorm van spirituele pelgrimage waarmee aflaten verdiend kunnen worden. Deze aflaten maken dat de zieke geen angst meer hoeft te hebben voor de naderende dood, omdat het eeuwige leven in het verschiet ligt. De overdenkingen in de kalender vormen een leidraad voor het navolgen van Christus, ook in zijn lijden, en geven de zieke een doel dat verder reikt dan het sterfelijke leven.

In deze masterscriptie heb ik niet alle aspecten van de kalender bekeken. Onderzoek naar de heiligen die erin worden genoemd heb ik voor het grootste deel achterwege gelaten. Het zou interessant zijn om te onderzoeken welke heiligen Alberta heeft gebruikt voor de dagen dat de Windesheimse kalender er geen heeft. Dit kan namelijk iets zeggen over de heiligenverering in Arnhem en omstreken. Hetzelfde geldt voor de keuze van heiligen uit de *Legenda aurea* in relatie tot de kalender. Zijn in beide teksten dezelfde heiligen opgenomen, of verschillen die van elkaar? Ook daar heb ik geen onderzoek naar gedaan. Verder gaf ik in het derde hoofdstuk een aanzet tot onderzoek naar de context van de kalender. Naar deze teksten kan nog uitgebreid onderzoek gedaan worden. De *Legenda aurea* en de prekenseries kunnen bijvoorbeeld geanalyseerd worden met het oog op het gebruik in de ziekenzaal.

Er zijn meerdere aspecten aan Hs 303 die maken dat er meer aandacht aan besteed moet worden dan tot nu toe werd gedaan. Het handschrift bevat een colofon met gebruiksinstructie voor de ziekenzaal van een ons bekend vrouwenklooster en is vervaardigd door een zuster die in dit klooster verbleef. Zij maakte een verregaande bewerking van een gedrukt werk over aflaten ten behoeve van zieke medezusters en verwerkte de traditie van spirituele pelgrimage in een kalender, zodat de zieken het *imitatio Christi* dat zo hoog in het vaandel stond binnen de mystieke traditie ook konden nastreven, zelfs in hun ziekte. Door meer aandacht te besteden aan deze kant van het handschrift, kan kennis vergaard worden

over de leescultuur in de ziekenzaal van een klooster in de late middeleeuwen en daarmee verbonden de manier waarop zieke zusters geestelijk invulling gaven aan hun leven.

Deel II: Teksteditie

Wijze van uitgeven

In dit tweede deel van de scriptie volgt een beperkt-kritische editie van de kalender in Hs 303 (f. 13v-47v). Het fundamentele principe dat daarbij gevolgd is, is 'dat emendaties in de tekst uitsluitend worden toegepast bij evidente, zinsverstorende fouten'.[68] De tekst heb ik voorzien van hedendaagse interpunctie en ik heb het gebruik van i/j en v/u/w gemoderniseerd. Ook heb ik zonder dat aan te geven afkortingstekens opgelost, waar mogelijk naar de overeenkomstige voluitgeschreven woorden in de tekst. Zo is de afkorting $m^{a}r$ (een enkele keer *mr* met bovengeschreven horizontale streep, één keer *martel'* (44va)), opgelost als *martelaer* naar de volledige vorm in onder andere 24ra22-23; en $m^{a}rm$ (of $m^{a}r3$) als *martelers* naar de voluit geschreven vorm in onder andere 18vb28 en 20va8; en *apl* met streep door de *l* als *apostel* naar de voluitgeschreven vorm in bijvoorbeeld 31vb6 en 43vb4, en *apln* met doorgehaalde letter *l* voor *apostolen,* naar het voluitgeschreven woord in bijvoorbeeld 13vb3 en 15rb12. Romeinse cijfers zijn omgezet in Arabische. Slechts in enkele gevallen is in de tekst ingegrepen en dat is verantwoord door rechte haken of punthaken voor respectievelijk het weglaten of toevoegen van een letter of woord.

De opmaak van de kalender heb ik aangepast, zodat een schematische en overzichtelijke vorm is ontstaan. In de eerste kolom staat de datum (tussen vierkante haken, want dit is door mij toegevoegd) in de tweede kolom staat de dagletter, in de derde kolom de bijbehorende heilige met tekst en in de vierde kolom de verwijzing naar het bijbehorende folium in het handschrift. Er is een | gezet waar in het handschrift de tekst op een volgende kolom verdergaat. De tekst per kolom is verdeeld over twee eenheden: een met informatie over de heilige en de aflaten die verdiend kunnen worden en een voor de overdenking. De aflaattekens en letters die door de kopiiste wat slordig zijn aangebracht, zijn in het schema consequent achter de tekst van de bijbehorende heilige geplaatst. Waar in het handschrift staat, is in het schema T † + geplaatst. Feestdagen die in het handschrift met rood zijn geschreven, zijn in de editie in vet weergegeven.

[68] Zie Kienhorst en Schepers (2009), p. 127.

Editie

		Calengier	f. 13vb
	KL	Januarius hevet 31 dagen ende die maen 30, Leo maent	
[1 jan]	A	**Nyejaersdach maius** is stacie tot Sancte Johan te Latranen ende tot Sancte Maria die Meeste. Tot Sunte Maria aver den Tyber, dat is totter olyefontey|nen, 26.000 jaer, + † +, D	f. 14ra
		In die maent januarius sul di maken, seyde onse lieve here, een huedeken van fyoletten.	
		Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick my vernederden, aennemende die form eens knechs, die daer vercoer te lijden versmaetheit ende armoede. Ende het is recht dat die bruyt gelijck sij hoeren brudegom, sal si hem verenicht warden in mynnen.	
[2 jan]	b	Octave Sancte Steven, 1000 jaer aflaets, E	
		Morgen suldi averdencken hoe zeer ick my veroetmoedichden doe ick soe enge beslaten lach in den lichaem mijnre moeder ende all was ick een weynich beneden die engelen genedert, ik was nochtant die gheen daer die schoenheit der engelen uut gevlaeten is. Ende dit sold billicks in u wesen een groet verwonderen.	
[3 jan]	c	Octave Sente Johan, 300 jaer, A	
		Morgen suldi averdencken hoe rechte oetmoedelick dat ick mij aensicht den menschen apenbaerden in mijnre gebuerten. Nyet dat sijt verdient hadden, mer vermits mijn eygen oetmoedicheit soe heb ick my den menschen geapenbaert als een knechtelick persoen.	f. 14rb
[4 jan]	d	Octave alre kijnderen	
		Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick gewoenden wart in snoeden doeckeren. Ick en scheen nyet doe te wesen diegheen die daer plach te wanderen op die vederen der wijnden. Ende dat die afgronte mijnre stemmen onderdanich solde sijn.	
[5 jan]	e	Symon confessoer	
		Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick suyckende was die borsten mijnre moeder, liggende in hoeren schoet. Doe had ick begeven die zuete ader der weelden| die ick plach te gebruycken in vronden.	f. 14va
[6 jan]	f	**Dertiendach, solempnis**. Stacie tot Sancte Peter, 28.000 jaer ende soe voel carenen, T. Noch 47 jaer ende 47 carenen, †, B, tot Sancte	

		Marcus van die één vesper tot die ander +. Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick den vader te bidden plach voer dat menschelicke geslecht, recht of ick geweest had die meeste sunder alder welt.	
[7 jan]	g	Isidorus bisschop Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick opter Jordanen gedoept wart als enen sunder die der suyveringe behoefden.	
[8 jan]	A	Luciaen martelaer Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick mijn discipulen riep die sympel ende graue menschen waeren, nyet wetende vander schrifture.	
[9 jan]	b	Daevaert bisschop Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick mit mij apostolen duck sat opten velde. Ende ick berichten hen zuetelick dat si my vraechden.	f. 14vb
[10 jan]	c	Paulus yerst heremijt tot Sancte Steven inden berch Celio. Daer is groet aflaet, E Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick my ghaf totten syecken, hen roepende ende somwyelen all helpende als ick sij gesont had gemaect.	
[11 jan]	d	Drie coningen Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick plach te blijven staen als ick uutten tempel ghynck ende dat woert Gods gepredict had, als ick sach dat die groete mennicht der syecken voerden tempel saten ende begonnen all te roepen: 'Here, maect my gesont!'	
[12 jan]	e	Johannes paus Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick mit Magdalena te eten plach als ick savonts in hoer huys quam, sittende onder mijn discipulen. Waerlick susteren, Maria Magdalena mynden myi soe zeer, dat si mijnre nyet moede en waert. Ende sonder onderlaet besach si my. Als ick sat, soe sat si oeck. Ende als ick ghynck, soe volchden si my nae. Ende als ick sprack, hoerden si toe. Ende si aensach my altijt sonder verdriet.	f. 15ra
[13 jan]	f	Octave van dertienmysse, +, B	

Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick my buychden totter eerden doe ick verloesten dat vrouken dat begrepen was in averspul. Ende ick oetmoedelick den Joden toesprak ende alsoe hoer valsheit ontghynck.

[14 jan] g **Pontiaen martelaer**. Tot Sancte Felix 1000 jaer, tot Sancte Pontiaen 3000 jaer

Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick en palmdach opten ezel sat ende reet te | Jherusalem. Waerlick susteren, dat beestken daer ick op sat was soe cleyn ende teder dat mijn voeten die eerder raecten. f. 15rb

---

[15 jan] A Maurus abt. Tot Sancte Maurus is groet aflaet, B

Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick duck van moetheit zeer bleeck ende van honger in Jherusalem te comen plach, savontz, mit mijnen apostolen, die oeck alte groeten honger hadden.

[16 jan] b Marcellus pauws. Tot Sancte Marcellus 48 jaer ende 48 carenen ende T, A. Opten yersten sonnendach nae die octave der heilige drie coningen is stacie in des Heiligen geestes gasthuys, een jaar ende 40 dagen

Morgen suldi averdencken hoe rechte oetmoedelick dat ick mijn cleder afleyde inden avontmael ende wyesch die voeten mijnre discipulen mit gebuychden knyen. Waerlick susteren, ick was altoes meer be|reyder totten dienst mijnre discipulen dan si waeren my te dienen. f. 15va

---

[17 jan] c **Anthonius abt, solempnis**. Tot Sancte Anthonius is alle dagen doer die octave vergiffenisse des derden deels, A. Des sonnendages nae Sancte Anthonius is stacie tot Sancte Peter, B. Daer toent men dan dat Veronica ons heren. Ende daer is + +

Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick inden avontstonde ghynck mit mijner apostolen inden gaerden, hen voerseggende mijn passie ende hen sterckende inden gelove.

[18 jan] d Prisca joffer, daer is groet aflaet, G

Morgen suldi averdencken hoe rechte oetmoedelick dat ick Judas mijn verrader omhelsden ende zuetelick custen, ende hiet hem uut barnender mynnen vrient

---

[19 jan] e Marius ende Martha

Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick my averghaf inden handen mijnre vianden doe ick seyde: 'Neemt my ende laet f. 15vb

dese ghaen.'

[20 jan]	f	Sebastiaen ende Fabiaen. Tot Sancte Sebastiaen sijn alle dagen 1000 jaer aflaets ende 1000 carenen ende T ende 48 jaer ende 48 carenen, +. Die engel des heren hevet geseit tot Sancte Gregorius dat tot Sancte Sebastiaen is waer vergiffenisse alre sunden van pijn ende schult, G. Ende daer is soevoel gracie als tot Sancte Peters kerck, + +, A Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick verdroech die fel slagen der joden sonder enich croenen. Waerlick susteren, mijn gemoede was alsoe recht oetmoedelich ende soe sacht als een wael gebouwt wasse. Weest dancbaer uwen schepper, want die mynne sijns herten rust op u.	
[21 jan]	g	**Agnes joffer, solempnis, onse patroentersche**. Tot Sancte Agneten bueten mueren alle dage 40 jaer. Ende in hoer fest 2000 jaer, D Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick voer den rychter stont mit enen nedergeslagen hoefte ende hoerden | all dat si van my seyden.	f. 16ra
[22 jan]	A	Vincent martelaer. Tot Sancte Vincent sijn 40 jaer aflaet, F Morgen suldi averdencken hoe oetmoedich dat ick my had doe ick voer Herodes stont ende van hem ende van sijn gesynne bespot wart als een sot om de myn van di.	
[23 jan]	b	Emerenciaen joffer Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick verdroech dat si mijn ogen bedecten mit enen vuylen doeck. Ende si toegen mijn haer ende mijnen baert [ende] uut mijnen hoefde mitten zwaerde.	
[24 jan]	c	Tymotheus apostel, 3000 jaer aflaets Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick voer die voeten der joden lach inden huyse Cayphe, doe die averste der joden onderlinge spraecken wat si den rychter quaetz van my seggen wolden.	
[25 jan]	D	**Paulus bekering, solempnis.** Tot Sancte Pauwel is stacie. Daer sijn alle dage 3000 jaer, 300 jaer ende 28 jaer ende 28 carenen. Op alle festen der apostolen sijn in Sancte Peters ende in Sancte Pauwels kerck 300 jaer ende dan is stacie in beyde kercken, +, B, C Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick stont onder die voelheit der menschen doe my dat roede purpuren clede	f. 16rb

uutgedaen wart ende my all dat volck besach ende bespotten.

[26 jan]	e	Policarpus martelaer Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick mijnen rug buychden onder dat swaer cruce, dat mijn hoeft by mijn knyen naecten. Daerom, weest dancbaer uwer schepper, want die mynnen sijns herten rust op u.	
[27 jan]	f	Johannes Guldemont of Crisostimus Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick my liet ontcleden opten berch van Calvarien ende stont soe zeer | doerwont van mynnen by die twee moerdenaers, of ick een dief had geweest.	f. 16va
[28 jan]	g	Octave Sancte Agneten. Tot Sancte Agneten 2000 jaer ende 40 dage, D Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick verdroech dat groete geroep vanden volck, dat één was van den meeste lijden mijnre synnen.	
[29 jan]	A	Valerius bisschop Morgen suldi dencken hoe oetmoedelick dat ick my had doe my die spondie vol edicks ende gallen voer mijnen heiligen mont gestoeten wart.	
[30 jan]	b	Aldegunde joffer Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick all wenende den vader aenriep doe ick seyde: 'Vader, in uwe handen beveel ick mijnen geest.'	
[31 jan]	c	Cyrus ende Johannes martelers. In hoer kerck is all dage, T, E Morgen suldi averdencken hoe oetmoedelick dat ick wanderden mit mijnen discupelen | doe si ghyngen in Emaus, onderlinge sprekende van mijnre passien ende doot. Waerlick susteren, doe was ick zeer blijde ende vroelick. Want alle pijn was doe van my geleden.	f. 16vb
	KL	**Februarius sporkel maent, 28 dage**	
[1 feb]	d	Ignacius martelaer, Brigida joffer. Tot Sancte Ignacius is alle dage T ende 48 jaer aflaets, B In deser maent februario, seyde onse lieve here, suldi my alle dage maken een huedeken van groffiaer crueden.	

Morgen suldi averdencken hoe verweendelick dat ick sonder onderlaet gebaren warden vanden vader, in welcken baren die hemelen sijn honichvloeyende geworden ende dien zuete sanck der engelen gehoert wort.

[2 feb] e **Onser liever vrouwen lichtmys.** Tot Sunte Maria die meeste daer sijn all dagen 48 jaer ende soe voel carenen ende T.
Tot Sancte Maria vanden volck is alle dagen 1000 | jaer aflaet ende f. 17ra
soe voel carenen.
Ende op allen hoechtijden onser liever vrouwen (hemelvaert; gebuert, lichtmysse, baetschap ende visitacie) volcomen vergiffenis.
Ende noch alle dagen 400 jaer en 400 carenen ende +.
Tot Sunte Maria die ronde sijn alle dage 15 jaer.
Sommige boecken hebben 15.000 jaer ende T.
Tot Sancte Maria vanden vrede hevet die paus Sixtus gegeven alle den ghenen die dese kerck mit devocien versuecken op die soeven hoechtijden onser liever vrouwen (baetschap, vicitacie, inden snee-he<mel>vaert, gebuert, ontvangenisse ende lichtmisse) vander yerster vesper deser hoechtijden hent des anderen daechs totter sonnen onderghanck is volcomen vergiffenisse.
Tot Sancte Maria verloest ons vander pynen der hellen. Die kerck heeft Sancte Silvester gewyt ende gegeven alden gehen die dese kerck mit devocien mit hoeren gebeden versuec|ken soe duck alst f. 17rb
geboert 9.000 jaer aflaet.
Sommige boecken hebben 12.000 jaer ende 12.000 carenen ende T, noch + + +

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat mij edel menscheit gelaeft wort inden hemel van dat wee der besundenisse. Doe gestort wart dat yerste bloet des beholdens en den zueten naem Ihesus uws brudegoms voertgebrocht wart.

[3 feb] f Blasius bisschop ende martelaer. Tot Sancte Blasius geheiten Annellum 100 jaer aflaet, F

Morgen suldi averdencken hoe zuetlick dat mijn edel menscheit gelaeft wort inden hemel van dat wee der besnijdenisse, doe gestort wart dat yerste bloet des beholders ende den zueten naem Ihesus uws brudegoms voertgebrocht wart.

[4 feb] g Phileus bisschop ende martelaer

Morgen suldi averdencken hoe dat u lief is die | stat des vreden, f. 17va
daer heymelick schuylen alle diegheen die daer verdreven warden van hoere ruste. Lief susteren, vuericheit verdrieft den tragen uutter rusten sijnre traecheit ende hi vlyet tot my. Trouwen, die stercke kempe verdrieft den crancken sunder vanden bed der sunden ende hi vlye tot my. Die rechtveerdige schuwt den onrechveerdigen ende hi coem tot my.

[5 feb]	A	Agatha joffer ende martelaer. Tot Sancte Agatha joffer. In hoer kerck sijn alle dage 800 jaer ende 28 jaer aflaet, D Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick nu besit die keyserlicke stat dat hoenichvloeyende weeldige rijcdom des herten mijns vaders. Honger en dorst, armoede en versmaetheit is nu veer van my geghaen.	
[6 feb]	b	Dorothea joffer ende martelaer Morgen suldi averdencken | hoe rechte vriendelick dat mijn vader my omhelst sonder onderlaet, omdat ick inder eerden sijn gebot altijt heb volbracht.	f. 17vb
[7 feb]	c	Augustus bisschop Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat mijn stem gehoert wort inden hemel sonder onderlaet, volbrenge die godlicke wijsheit. Want ick, inden eerden een voertbrenger, was der godlicker waerheit.	
[8 feb]	d	Helena coningynne. 1.000 jaer aflaet, G Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick nu gebruyck dat godlicke invloeyen sonder onderlaet, dat ick inder eerden derven most alle mijn levenlanck.	
[9 feb]	e	Applonia joffer ende martelaer Morgen suldi averdencken dat ik nu gebruyck mijnre godlicker moegentheit ende coninlicker weerdicheit, want ick sij inder eer | de om u te verloesen nyet gebruycken en mocht. Daerom, weest danckbaer uwen schepper, want die myn sijns herten rust op u.	f. 18ra
[10 feb]	f	Scholasticha joffer Morgen suldi averdencken dat daer inden hemel gheen verdriet en is des laefs ende dancbaerheit, want si loven my stadelick. Want daer inder eerden, gheen verdriet en was my stadelick te quellen, doe ick leet dat wee mijnre passien.	
[11 feb]	g	Desiderius bisschop Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick stadelick sonder onderlaet omryngt warde vanden seraphijnen inden hemel. Want ick inder eerden omryngt was vanden vysseren, die weelden mijns herten sijn onder die seraphijnen inden hemel. Ende die parsse mijns herten inder eerden onder mijn discipulen is zeer ongelijck.	
[12 feb]	A	Eulalia joffer ende martelaer	f. 18rb

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick bevangen byn in die averweselicke claerheit der godheit. Daer ick gebruyck blijtschap mit blijtschap en byn uutvlyetende van blijtschappen. Want ick in donckerheit des nachts, was uutvlyetende van bloedige zweyt.

[13 feb] b Steven bisschop

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat my stadelick te moede is als ick hoer die stem mijnre vrienden hem zuetelick verblijden inden hemel. Want my inder eerden soe rechte wee te moede was, doe ick hoerden die stem mijnre vianden doe si seyden: 'Wie suecken Ihesum Nacarenum.'

[14 feb] c Valentijn martelaer. Daer is groet aflaet, A

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick sonder onderlaet aengesyen warde van mijnen hemelschen vader ende van alden hemelschen heer, omdat | ick inder eerden verdroech dat wrede gesicht mijnre vianden. f. 18va

---

[15 feb] d Faustijn joffer

Morgen suldi averdencken hoe verweendelick dat ik nu verheven byn, zuetelick rustende in throen der hoenichvloeyenden herten mijns vaders. Want ick inder eerden soe snoedelick lach onder die voeten der boeser menschen.

[16 feb] e Juliaen joffer

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick my nu verblijde dat ick byn een richter aver alle menschen. Want ick inden eerde enen richter baven my had, die my verordelden totter doot.

[17 feb] f Policarpus bisschop ende martelaer

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat my mijns vader spanden die croen der mogentheit ende der onwaerdelbaer glorien. Want ick inder eerden gedragen heb die doernencroen der verwerpingen.

[18 feb] g Symoen bisschop

Morgen suldi averdencken hoe suyverlick dat ick gecleet byn inden hemel. Want mijn edel godheit is gecleet mit mijn glorificierde mensheit ende mijn edel menscheit is | gecleet mit mijn gebundide gloriose godheit. Want ick inder eerde gedragen heb cleder des lasters. f. 18vb

---

[19 feb] A Balbijn pauws

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat alle die lede mijns lichaems te samen genoecht sijn ende gheven uut hoeren zueten roeck soe avervloedelick, dat alle die uutvercaren daer af verwaellusticht warden. Want ick inder eerden soe groeten wee daer in gedoechden.

[20 feb] b Eucharius bissschop

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick my nu voel in mijnen handen ende voeten die zeer teder waeren. Die sijn nu soe costelicke zegelen, daermede gezegelt sijn die schoen brieven mijnre passien.

[21 feb] c Hondert en achtentachtig martelers

Morgen suldi averdencken soe zuetelick dat ick my nu voel in mijnen bloede dat beslaten leyt in mijnen aderen ende doervloeyt wort uut godlicker zueticheit. Wantet inder eerden van parsen verlaren had sijn natuerlicke schoent. f. 19ra

---

[22 feb] d **Petri ad cathedram.** Stacie tot Sancte Peters verheffinge. 1000 jaer, B**.** In Sancte Peters kerck opten berch Vaticano sijn alle dage 48 jaer ende soe voel carenen, T, C. Noch 1.000 ende 900 ende 42 jaer. Ende alst in deser kercken fest of kermys is, ende op alle festen van Sancte Peter warden alle dese aflaten gedubbelt. Sancte Gregorius hevet gegeven alsoe duck alsmen in deser kercken devoetelick ghaet beden 18 jaer aflaets ende soe voel carenen ende T. Ende daertoe vergiffenisse van alle vergeten sunden ende van gebraken geloften ende van alle mysdaet die yemant gedaen hevet tegen sijn olders sonder hande aen hem | te slaen. f. 19rb
Sunte Bybiana joffer opten selven dach. In hoer kerck sijn alle dage meer dan 40.000 jaer waerachtich aflaet, D

Morgen suldi averdencken hoe averclaer dat mijn godlicke aensicht blenct inden hemel, dat inder eerden gedaent noch schoenheit en scheen te hebben.

[23 feb] e Tecla joffer vigilia

Morgen suldi averdencken hoe weeldigen roeck dat ick stadelick voel in allen mijnren crachten ende synnen mijnre menscheit, comende of vlyetende vanden afgront mijnre godheit totter bevoelicheit mijnre synnen.

[24 feb] f **Mathijs apostel**. Tot Sancte Mathijs 1.000 jaer ende soe voel carenen. Vergiffenisse des soevenden deels. Noch tot Sancte Peter ende tot Sancte Pauwel 3.000 jaer in beyde kercken, +

Morgen suldi averdencken hoe moegentlick dat ick nu sitte totter rechterhant mijns vaders, omryngt mitten | engelen. Want ick inder f. 19va

eerden soe schendelick hienck tusschen twee moerdenaers.

[25 feb]	g	Walburga joffer Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick my nu voel in mijnre heiliger menscheit, want si inder eerden soe yamerlick gelaster wart.	
[26 feb]	A	Alexander bisschop Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat hoer mijn verweende ziel nu voelt die stadelick doervloeyt is mit godlicker zueticheit. Want si inder eerden soe bitteren wee ende lijden hevet gedragen.	
[27 feb]	b	Leander bisschop Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick nu drynck den wijn der vronden ende droncken warde vanden wijn der mynnen. Want ick inder eerden mit edick ende galle gelaeft wart.	
[28 feb]	c	Romaen abt Morgen | suldi averdencken hoe zuetelick dat ick nu gebruyck mijnre godheit die ick inder eerden deven most inder tijt mijnre passien.	f. 19vb
	KL	**Marcius hevet 31 dage ende die mane 30** Item alle vrijdage in die meert is stacie tot Sancte Peter ende daer is ontellick aflaet, D, B. Des wonsdaechs, vrijdages ende saterdaechs nae den yerste sonnendach inder vasten sijn die quater temper.	
[1 mrt]	d	Albijn bisschop In die meert suldi my maken een huedekijn van acleyen Morgen suldi averdencken die toecomende dach des ordels in welcken gehoert sal warden een stem inder godheit, seggende aldus totten donre ende toten blixem, toten wijnde ende totter doot: 'Ghaet uut in uwer verveerlicheit opdat gedoet | warde alle volck. Want die dach des ordels is naeby.'	f. 20ra
[2 mrt]	e	Lucius martelaer Morgen suldi averdencken hoe verveerlick die wijnt ende hoe eyschelick die donre ende hoe versagelick die blixem tegeneen stormen sullen, van welcker verveerlicheit die doot heerschappie sal hebben alle volck.	
[3 mrt]	f	Celidomus martelaer	

Morgen suldi averdencken hoe rechte toernichlick dat die godlicke gerechticheit uutseynden sal sijn engelen, seggende inde geluyde der besuynen: 'Kundicht alle volck dat si ten ordel comen, ick byn bereyt.'

[4 mrt] g Adriaen martelaer

Morgen suldi averdencken hoe suetlick dat die engelen vlyegen sullen vanden hemel ende hem verscheyden sullen op die vier hoecken vander werlt ende seggen: 'Staet haestelick op ghi doeden ende coemt ten ordel.'

[5 mrt] A Focas martelaer

Morgen sul|di averdencken hoe verveerlick dat hem dan opheffen sullen alle menschen aver alle eertrijck die geweest sijn van Adams tijden tot dien dage toe. Ende elcke sal aendoen sijn eygen lichaem. f. 20rb

---

[6 mrt] b Victor ende Victoriaen

Morgen suldi dencken hoe eyschelick dat dan die sunder wesen sal van maecsel ende van gedaenten. Ende onder hen sal nyet gehoert warden dan wee. Ende dat geluyt des eyschlicken mysbeers sal gehoert warden aver alle die eynden der werlt.

[7 mrt] c Perpetua joffer. Opten selven dach Thomas van Aqijnen is stacie. Tot Sancte Maria super Minervam sijn all dage 1.000 jaer, †

Morgen suldi averdencken hoe verveerlick dat alle die verdoemden geesten op sullen staen uutter hellen ende aendoen hoer stynckende lichaemen mit alsoe eyschelicker huyllinge dattet den oren der onsaliger ondrachelick sijn sal te hoeren.

[8 mrt] d Philomon ende Appollo f. 20va

Morgen denct hoe dat in dien dage noch zielen sullen wesen inden vegevuer, mer die eyschelicke verveerlicheit die si lijden sullen sal sij sueveren. Ende si sullen salich warden.

[9 mrt] e Tien dusent martelers

Morgen suldi dencken hoe genuechlick dat dan wesen sullen die lichaemen der gerechtiger die beholden sullen wesen. Ende nochtant sullen si beven ende mit vresen hem apenbaren voer dat godlicke aensicht.

[10 mrt] f Candidus martelaer

Morgen suldi averdencken hoe eyselick dat dat loepen der duvelen sijn sal onder die verdoemde sunderen inden verveerlicken dach

des ordels.

[11 mrt]	g	Gorgonius martelaer Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat die engelen ghaen sullen onder die uutvercaren, recht als dienres des geweldigen richters ende beschudders hoers | heren volcks.	f. 20vb
[12 mrt]	A	Gregorius pauws. In sijn kerck sijn alle dage 1.000 jaer ende carenen 40 ende noch 40 jaer, T, B Alle die octaven soe is stacie in sijn kerck, † Morgen suldi dencken hoe onwillich dat die sunder hem apenbaren sal voerden dingstoel Christi, omdat hi sekerlick weet sijn ewige verdoemenisse ende onsalicheit.	
[13 mrt]	b	Leo pauws Morgen suldi dencken hoe nyedelick dat die duvelen die verdoemde sunders voert stoeten sullen ten ordel, om te ontfangen die bitter Sentencie des strengen richters.	
[14 mrt]	c	Innocencius pauws Morgen suldi dencken hoe groete scheemt dat die sunder hebben sal als alle sijn mysdaet beyde den kersten ende den heyden kundich sal sijn.	
[15 mrt]	d	Longinus martelaer Morgen suldi dencken hoe onmatelicke wee den sunder te moede sijn | sal als hi syen ende bekennen sal dat hi ewelick sal moeten blijven onder die onsalige duvelen die hem nyet sparen en sullen.	f. 21ra
[16 mrt]	e	Helarius bisschop Morgen suldi dencken hoe wee dat den sunder dan wesen sal als hi hoeren sal dat alle creaturen consentieren sullen sijnen ewigen doot ende nyemnat medelijden mit hem hebben en sal.	
[17 mrt]	f	Geertruyt joffer Morgen denct hoe noede die sunderen dat godlicke aensicht sullen aensyen in sijnre verveerlicheit, mer gedwongen van noede sullen sijt moeten ansyen.	
[18 mrt]	g	Alexander bisschop Morgen denct hoe zeer dat hen die duvelen sullen verbijden om dat si syen dat dat getall der verdoemder soe oneyndelicke groet sal	

wesen.

[19 mrt]	A	Joseph Marien behueder. Op desen dach is kersmysse in <den> capel bynnen des Heiligen cruces kerck, geheyten Jherusalem. Ende | daer moeten die vrouwen hueden wael inghaen. Daer is alle dage doert heel jaer vergiffenisse vanden pauws Stephanus gegeven, + +, B Morgen suldi dencken hoe groete nydicheit dan onder die verdoemde wesen sal die wael begeren solden dat nyemant beholden en worde, opdat si alleen nyet en waeren die gheen die God verwerp van sijnen aensicht.	f. 21rb
[20 mrt]	b	Gubrecht bisschop Morgen suldi dencken hoe groete pijn dattet den sunder wesen sal dat hi bekennen sal dat sijn eygen consciencie hem verdoemen sal, sonder des richters toedoen.	
[21 mrt]	c	Benedictus abt. Stacie. In sijn kerck sijn alle dage 100 jaer, +, A Morgen suldi dencken hoe dat hem die soen Gods den sunderen toenen sal als hi in sijnre passien was. Ende dan sullen alle die wonden ende alle die wapenen daer hi mede gepynicht wart wraeck roepen | aver die ondancbaer sunders. Ende dan sal daer groete huylinge ende schreynge wesen onder hen, want si sullen syen dat hen gheen genade geschyen en mach.	f. 21va
[22 mrt]	d	Paulus bisschop Morgen suldi dencken hoe den sunder dan te moede sal sijn als hi sal hoeren die bitter sentencie: 'Ghaet ghi vermaledide in dat ewige vuer.'	
[23 mrt]	e	Victoriaen martelaer Morgen suldi dencken hoe eyschelick dat den sunder te moede sal sijn als hi gedwongen sijns ondancks sal moeten ghaen ter hellen, dat een stede is der donckerheit ende des onbekende weges.	
[24 mrt]	f	Pigmenius priester Morgen suldi dencken hoe walgelick den sunder wesen sal als hi sijns ondancks sal moeten lijden den onverdrachgelicken stanck der hellen, waer af hem soe quellick sal wesen dat hem stadelick dat gedermt sijns buycks verweynden sal.	
[25 mrt]	g	**Onser liever vrouwen baetschap** Tot Sancte Maria die meeste †, tot Sancte Maria vanden volck +, tot Sancte Maria die ronde +, tot Sancte Maria super Minervam +,	f. 21vb

tot Sancte Maria annunciata +, tot Sancte Maria vanden vrede item. Stacie tot Sancte Peter 1.000 jaer aflaets, +, 1.000 carenen ende T. Item tot Sancte Pauwel 1.000 jaer, +, 1.000 carenen ende volcomen vergiffenisse, D, B, C
Van desen dach af totten yersten dach in augusto sijn all dage 1.300 jaer ende soe voel carenen ende T tot Sancte Maria die meeste. Item Sancte Peters kerck sijn oeck soe lange alle dage 12 jaer, 12 carenen ende derden deel vergiffenisse.

Morgen suldi dencken hoe noede die sunder hoeren sal dat men hem tot sijnre confusien verwijten sal sijn sundige valsche leven.

[26 mrt] A Lutgert epifanie

Morgen suldi dencken hoe eyschelick die verdoemden malkanderen sullen bijten, schoeren ende slaen. Ende dat eyschelicke ge|luyt des huylens ende roepens sal luyden aver alle eertrijck. f. 22ra

---

[27 mrt] b **Die verrysenisse ons heren**

Morgen suldi averdencken wat eyschelicker geluyt inder hellen wesen sal als die duvelen ende alle verdoemde zielen die hen toespreken sullen seggen: 'Het en is nu nyemant soe mechtich die u sal vrijen van onsen handen, ghi moet nu ewelick mit ons blijven ende ons onderdanich sijn.'

[28 mrt] c Johannes hermijt

Morgen suldi dencken hoe wredelick dat die duvelen sullen pynigen die verdoemde zielen. Ende alle verdoemde creatueren tesamen sullen warden gegeven der ewiger vergetenisse.

[29 mrt] d Eustachius confessoer

Morgen suldi dencken hoezeer hart ende toernich hi schijnen sal opten sunder als die gerechticheit toesluyten sal die poeten der ewiger doot, die in ewiger ewicheit nummer meer ontslaen en sal warden.

[30 mrt] e Eulalia joffer f. 22rb

Morgen suldi averdencken die zuete hoech blijtschap ende vroelicke vronde die engelen ende alle uutvercaren hebben sullen, als si mit hoeren schepper wederkeren sullen totten hemel, hem lavende dat hi se avermits sijn godheit heeft beholden.

[31 mrt] f Balbina joffer

Morgen denct hoe zuetelick dat dat eertrijck ende alle die wateren

gepurgiert sullen warden als geleden is die leste dach. Ende dan sal alle eertrijck hemel warden.

	KL	**April 30 dagen, die maen oeck 30**	
[1 apr]	g	Theodora joffer. In die prilmaent suldi my maken een goltbloemen huedeken Morgen suldi averdencken hoe onbegrijpelicke schoen dat God die edel creaturen geschapen hevet baven alle ander hei|ligen. Ende hoe zuetelick dat die schoenheit der heilige averster drievoldicheit blenct in seraphijnen.	f. 22va
[2 apr]	A	Nuesius bisschop Morgen suldi averdencken hoe die edel seraphijnsche geesten sonder onderlaet gebruycken dat smelten ende versmelten in God ende aensien dat weeldige vloyen ende wedervloeyen dat daer geschyet tusschen den vader ende sijn gemynde soen.	
[3 apr]	b	Theodosia joffer ende martelaer Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat die edel geesten sonder onderlaet in God staren ende zuetelick verwonderen in dat mylde uutvloyen sijnre edelre godheit.	
[4 apr]	c	Ambrosius bisschop, †, B Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat die edel geesten ingestort wort den wil des scheppers te bekennen, in welcker instortinge si gebruycken den godlicken claren in blijck.	
[5 apr]	d	Vincent confessoer vander prediker oerden. 100 jaer aflaet, †, C Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat die edel geesten in God rusten. Ende gebruycken in hem die honichvloeyende zueticheit.	f. 22vb
[6 apr]	e	Firmus martelaer Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat die throenen sonder onderlaet soe barnentlick laven die hoech drievoldicheit ende si toevlyeten in die born der weelden. Die ander drie goldbloemenhuedekens suldi maken opten hoegen edelen persoen des vaders.	
[7 apr]	f	Egesyppus Morgen suldi averdencken hoe dat hi is dat edel godlicke wesen ongeschapen wesen, daer alle dingen uutgevlaeten sijn in	

geschapenre wijse.

[8 apr]	g	Celestinus paus Morgen suldi averdencken hoe dat hi is dat kostelicke claer spyegel daer alle heiligen ende engelen in sien ende begeren te schouwen hem selven ende all dinck.	
[9 apr]	A	Maria van Egypten Morgen suldi averdencken | hoe zuetelick dat hi sonder onderlaet uutvloeyt, barende sijnen soen altoes in nyer weelden.	f. 23ra
[10 apr]	b	Appollonius priester Die ander drie goltbloemenhoedekens suldi maken op die persoen des soens. Ende averdenckt hoe dat hi is die ander de persoen vanden vader voertcomende als die hemelsche dageraet.	
[11 apr]	c	Leo pauws Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat uutbreect die edel verweende honichvloet uutten zueten hemel der edelre herten des soens Gods, die droncken maect alle geesten.	
[12 apr]	d	Soeven martelers Morgen suldi dencken hoe hertelick dat die soen den vader mynt ende die vader den soen. Ende hoe groete genuecht dat die soen hevet aensiende sijnen enigen vader ende die vader weder aensyende sijnen enigen gemynde soen.	
[13 apr]	e	Eufemia joffer Die ander drie goltbloe|menhoedeckens suldi maken opten persoen des heiligen geestes. Ende averdencken hoe zuetelick dat hi sonder onderlaet rust in die hoech hemelsche schoel des vaderlicken herten.	f. 23rb
[14 apr]	f	Tibursius ende Valeriaen martelers. In hoer kerck is groet aflaet 3.000 jaer, A Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat hi sonder onderlaet alden hemelschen heer instort den zueten sanck der blijtschappen ende vervult si altoes mit nyer vronden.	
[15 apr]	g	Helena joffer Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat die heilige geest den vader toeraet dat hi doen wil die begeert sijns soens, wanneer die	

soen den vader toent sijn wonden ende bidt voer die menschen.

[16 apr]	A	Calixtus paus Die ander vijf goltbloemenhoedekens suldi maken op die meechdelicke bloem Maria. Ende averdencken hoe zuetelick dat si son|der onderlaet hoer verwondert indien dat si bekent dat die schepper alre creatueren, die gemaect hevet hemel ende eerde, hem geweerdicht hevet hoer meechdelicke borsten te sucken.	f. 23va
[17 apr]	b	Peter confessoer Morgen suldi dencken hoe groet dat die zueticheit is die Maria sonder onderlaet gebruyct inder heiliger drievoldicheit. Ende dat en is gheen wonder, want hoer is ontslaeten dat weeldige rijckdom des heiligen geestes.	
[18 apr]	c	Elentherius bisschop Morgen suldi dencken hoe grote vronde die coningynne des hemels daerin hevet, dat si sonder onderlaet aenschouwt die heilige drievoldicheit. Ende bekent dat si is een moeder des ewigen woerds.	
[19 apr]	d	Thimo, een vanden soeven dyaken Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat si die hielige drievoldicheit mynt ende laevet sonder onder onderlaet. | Ende die blijtschap[l] die si daervan hevet dat si weet ende bekent dat si wederom van hem gemynt wort.	f. 23vb
[20 apr]	e	Victoer martelaer Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat Maria sonder onderlaet omryngt wort vanden engelen. Ende van alden hemelschen heere, welcke claerheit tegen die hoer is als een schaduwe tegen die claer sonnenschijn.	
[21 apr]	f	Marcellijn bisschop Die ander twee goltbloemenhuedekens suldi maken op die apostolen. Ende dencken hoe zuetelick dat si nu regnyeren inden hemel ende dragen die lasuerige verwe ende verwynnende vanen des kersten geloefs.	
[22 apr]	g	Melesius bisschop martelaer Morgen denct hoe zuetelick dat si daer in verblijden dat si bekennen inden aenschouwen der heiligen drievoldicheit dat si sitten sullen op die twelf stoelen ende helpen ordelen die 12	

		geslechten van Israhel.	f. 24ra
[23 apr]	A	Jorrien rydder ende martelaer. In sijn kerck sijn 1.000 jaer aflaet, B Die ander twe goltbloemenhoedekens suldi maken op die joncfrouwen. Ende averdencken hoe zuetelick dat si volgen dat lam Gods gecleet mit witter blenckender schoenheit.	
[24 apr]	b	Sidrach, Mysaac ende Abdenago Morgen denct hoe rechte heytelick dat si gemynt warden vander heiligen drievoldicheit, omdat si om die mynne gods onbevelct gebleven sijn.	
[25 apr]	c	Marcus evangelist. Stacie. Ende daer sijn 28.000 jaer ende soe voel carenen. Ende noch 3.000 jaer in sijn kerck, †, B Die ander twee goltbloemenhuedekens suldi maken op die patriarchen ende propheten. Ende dencken dat si droncken warden vanden born der godlicker wijsheit.	
[26 apr]	d	Cletus ende Marcellyns pausen. In hoer kerck sijn 1.000 jaer, B Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat si hem daeraf verblijden dat si hem sine inder glorien, die inder eerden volbracht hevet all dat si van hem voerspraecken.	f. 24rb
[27 apr]	e	Anastasius paus Die ander twee hoedekens suldi maken op die edel martelers. Ende dencken hoe zuetelick dat si hem verblijden inden heer mit sunderlingen vordel, omdat si uut mynnen hebben gestort hoer edel bloet.	
[28 apr]	f	Vitael martelaer. 1.000 jaer aflaet, B Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat si droncken warden vander fonteynen der weelden, omdat si uut mynnen hebben den doot geleden, daer die loep der natueren een eynde nam.	
[29 apr]	g	Peter van Meylanen, martelaer vander predicker oerden. 1.000 jaer, †, D Die ander twee goldebloemenhoedekens suldi maken op die confessoren. Ende dencken hoe zuete|lick dat in hen blencken die voelheit der devoeter gedachten. Ende elck devoet gedacht dat si inder eerden hadden, dat blenct nu in hoere zielen als die clare sonne.	f. 24va
[30 apr]	A	Quirijn martelaer	

Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat si mit god verenicht sijn ende gebruycken dat si begeren.

Des myddachs denct dat die vronde die si nu gebruycken nummermeer van hen genamen en sal warden, mer altijt vermeret. Dat gunne ons die zuete Ihesus doer sijn bitter passie, amen.

KL **Mey hevet 31 dage, die maen 30**

Op alle sonnendage in die mey is in Sunte Sebastiaens kerck volcomen vergiffenisse van allen sunden als van pijn ende scholt †, A. Mer sommige boeck hebben alle sonnendage int jaer Kathrijn vander Seyn, joffer vander predicker oerden. Hoer fest is altoes opten yer|sten sonnendach vander mey. Ende daer is ++D f. 24vb

---

[1 mei] b **Philippus ende Jacobus apostolorum**. Is stacie. Ende daer sijn 2.000 jaer aflaet ende noch tot Sancte Peter ende Pauwel 3.000, †, B, C. Walburch joffer is opten selven dach.

Inden meymaent suldi alle dage een huedeken van lelien maken. Morgen suldi averdencken die zuete lelie der dalen. Dat is dat ghi mit verheven gemoeden averdencken sult die weeldicheit des verweenden rijckdoms dat daer beslaten lach in dat ongeschapen wesen der godheit voer die scheppinge der engelen.

[2 mei] c Anastasius bisschop

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat die ader der godheit lach ende woelden in dat weeldige rijckdom ende ryet der hoeger wijsheit dat si solder ordinyeren hoe datmen dat edel rijckdom daertoe bren|gen mocht dattet uutvloyden ende bleef uutvloeyende in der ewicheit. f. 25ra

---

[3 mei] d **Heiligen cruces wijndinge**. Is stacie. Ende daer sijn alle dage 48 jaer ende soe voel carenen ende T. Noch alle dage 3.000 jaer. Inden capel geheyten Jherusalem is vergiffenisse alre sunden ende daer mach men alle sonnendage een ziel verloesen uutten vegevuer. Hier is voel weerdich heilichdoms. Daer twe nappen, die een is vol vanden bloede ons lieven heren, die ander is vol vanden melc onser liever vrouwen. Daer is die tytel ons heren Ihesus Nazarenus Iudeorum. Daer sijn twelf doernen vander doernencroen ons heren. Daer is een groet deel vant heilige cruce ende enen nagel daer onse here mede aent cruce genegelt wart. Ende dat zeel daer Christus mede gebonden was ende totter cruce geleyt. | Tot Sancte Helena 1.000 jaer, †, G f. 25rb

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat die ewige wijsheit voertbracht die engelsche natuer. Ende hoe zuetelick ende subtiellick dat si dat weeldige rijckdom daertoe bracht dattet uutbrack ende ontlosten in een mylde uutvloyen.

[4 mei]	e	Monica weduwe. 1.000 jaer, B. Floriaen martelaer. Op desen dach is die hoechtijt van die doernecroen ons heren. Daer is groet aflaet, G Morgen suldi averdencken hoe mynlick dat dat godlicke gemoede aensach die engelsche creatueren, doe si yerst waren geschapen ende uutgevlaten uutten afgront der godheit.	
[5 mei]	f	Hilarius bisschop Morgen suldi averdencken hoe barnentlick dat die edel creaturen in mynnen ende in lave omryngden die hoech edel triniteyt, welck werck hoer zeer wael genoechde.	
[6 mei]	g	Johan voer die Latijnsche | poert. Is stacie. Ende daer sijn 3.00 jaer aflaets, †, A. In sijn kerck daer hi geset wart inden sijdenden olye mach men alle dage een ziel verloesen uutten vegevuer. Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat die wijsheit der engelen hoer ordinancie schicten. Die sommigen hiet si engelen, die sommige archengelen, sommige virtuten, sommigen potestaten, sommige pryncipaten, sommige dominacionen, sommige throenen, sommige cherubijnen. Mer die hoechste in lave ende die claerste in bekenninge ende die schoenste van formen hiet hi seraphijnen.	f. 25va
[7 mei]	A	Iuvenael confessoer Morgen denct hoe groete vronde die engelen hadden doe si yerst aensagen dat edel ongeschape wesen der godheit. Ende bekenden dat in hoer gebeelt was all dat in den begynne der scheppinge | in geschapenre wijse van der mogentheit Gods uutgeset was.	f. 25vb
[8 mei]	b	Michiels apenbaringe. Tot Sancte Michael sijn hueden dusentich dusent jaer ende noch 300 dusent jaer in Sunte engels kerck, †, B Morgen averdenct wat wonderlicker genuecht des laefs dat inden hemel was doe die moegentheit schiep dat firmament, sonnen en maen, dat licht die steernen, dat fundament der eerden, dat element des waters ende des vuers, ende geboet der eerden vruchbaer te wesen. Den vogelen der locht, den vysschen des waters ende den beesten der eerden schicten hi wijselick hoer natuer ende setten hem voetsel. Ende hi setten den wijnde ende regen, den blixem ende donre, den hagel ende snee, den ysse ende douwe, sijn behoerlicke ordoninancie ende tijt.	
[9 mei]	c	Macharius bisschop Morgen suldi dencken hoe vroelick dat die engelen waren doe si der wijsheit Gods hoerden voertbrengen dat zuete woert, seggende: 'Maken wi den menschen nae onsen beelde ende gelijckenisse.'	f. 26ra

Dese woerde waren den engelen alsoe zuet te hoeren die vriendelicke woerden sijnre bruyt.

[10 mei] d Gordiaen ende Epymachus martelers, +, F

Morgen suldi averdencken hoe groete genuecht dat die heilige drievoldicheit had, doe si aensach ende bekenden hoerselven te wesen den edelen oerspronck daer dat edel creatuer, dat is die ziel des menschen, uutvlyeten sold.

[11 mei] e Mamertus bisschop

Morgen denct hoe zuetlick dat Adam ende Eva hoerden die stem des heren die daer wanderden inden pa<ra>dise.

[12 mei] f **Pancraes martelaer**. In sijn kerck sijn 1.000 ende 100 jaer aflaet, G

Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat die raet geholden wart inden cameren der heiliger drievoldicheit, daer my die vrede wecten uutten slaep doe, doe si seyde: 'Die den raet hevet gegeven, die gheef oeck die hulp.' f. 26rb

---

[13 mei] g **Servaes bisschop**. Hueden ist kermysse tot Sancte Maria die ronde. Daer sijn alle dage 15 dusent jaer aflaetz ende ᴛ ende †, D

Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat die hemelsche bade Gabriel nederdaelden ende grueten mit groeter reverencien die edel bloem Maria, nae wes antwoert wachten alle die engelen. Want die vader had geconsentiert datmen den soen sold seynden in ellenden.

[14 mei] A Victoir martelaer

Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat alle die engelen all wenende nederdaelden mitter heilige drievoldicheit om te laven dat wonderlicke werck des heiligen geestes.

[15 mei] b Sophia joffer

Morgen <suldi> | averdencken hoe rechte oetmoedelick dat die afgront der hoeger godlicker moegentheit beslaten lach inden afgront der nederheit als inden lichaem mijnre moeder. f. 26va

---

[16 mei] c Peregrinus confessoer

Morgen averdenct mit medelijden dijns herten hoe dat ick, teder kijndeken, suchtende ende bevende negen maenden lanck beslaten lach in mijnre moeder lichaem.

[17 mei] d Augustinus bekeringe

		Morgen denct hoe wonderlick dat mijn gebuert was ende hoe zuetelick dat die engelen songen 'Gloria in excelsis ende inder eerden vreden den menschen die van gueden wil sijn', welcke sanck hen vanden heiligen geest geleert was.	
[18 mei]	e	Johannes bisschop ende martelaer Morgen averdenct hoe dat mij hoech edel gebuert geapenbaert wart in Orienten avermits der steernen den drien coningen die hem haesten te comen in Bethlehem.	
[19 mei]	f	Potenciaen joffer. In hoer kerck sijn alle dage 7.000 jaer ende noch 1.000 jaer ende 40 dage aflaets, T. Ende men mach daer alle dage verloessen een ziel uutten vegevuer, †, D Morgen denct hoe groete armoede dat ick leet die daer soe teder was, want alle mijn leden beefden van soe groeter colden eer ick te liggen quam inden schoet mijnre moeder.	f. 26vb
[20 mei]	g	Basilius Barnardinus Morgen suldi dencken hoe dat ick besneden wart nae der ewen der Joden als besmyt, die daer was die uutvloet der suyverheit.	
[21 mei]	A	Valente martelaer ende Siderus martelaer Morgen denct hoe dat ick in Egypten vloe uutten handen Herodes, die en nye zweert gesocht had van vronden hapende my te doeden.	
[22 mei]	b	Castus martelaer, Helena coningynne Morgen suldi dencken hoe mennich dusent kijnderkens dat gedoet worden om uws brudegoms | wil die u gesant wert van den vader.	f. 27ra
[23 mei]	c	Desiderius bisschop Morgen suldi dencken die groete armoede die ick leet in Egypten. Mer omdat ick soe schoen ende teder was, soe wart my duck mijn noetdorft.	
[24 mei]	d	Johanna cuse wijf Morgen averdenct hoe dat ick wedercomende uut Egypten, in Nazareth mijnre moeder dienden nae mijnre kijnschelicker cleynheit.	
[25 mei]	e	Urbanus pauws. Hier begynt die soemer. Morgen averdenct, o mijn dochter, hoe dat ick duck all heymelick weenden alst mijn moeder nyet en sach. Want altoes gevoelden dat	

wee mijnre passien ende mijnre zielen.

[26 mei]	f	Augustinus epifanie angelorum Morgen suldi dencken hoe dat ick bleef inden tempel onder die doctoren ende vraachden hen nae die beduydenisse der schriftueren.	
[27 mei]	g	Venerabilis Beda priester Morgen denct hoe styl ende verborgen dat ick my altoes hielt, sonder enige wercken der myraculen te doen.	f. 27rb
[28 mei]	A	Germanus bisschop Morgen denct hoe dat ick altoes gynck mit bloeten voeten ende mit bloeten hoefde, als die alre armste van Nazareth.	
[29 mei]	b	Maximus Morgen denct hoe zuetelick dat ick duck mit mijn lieve moeder sprac ende seyde hoer apelick die prophecien ende die verborgenheit der schrijftueren.	
[30 mei]	c	Felix pauws Morgen denct hoe dat my die luyden verweten dat ick arm was ende ledich ghinck ende seyden: 'Het is recht dat u moeder arm is, want si en holt u tot ghenen werck.' Ende somtijt seiden si dat ick in averspul gewonnen was.	
[31 mei]	d	Petronil joffer. Dusent jaer aflaet ende dusent carenen, B Morgen denct hoe ick allen gynck totter Jordanen om gedoept te warden. Ende want my die luyde hadden sien doepen, soe seyde sijt mijnre moeder. Ende doe beweenden si my | als hoeren soen die si zeer mynden.	f. 27va
	KL	**Junius hevet 30 dage, die maen 31**	
[1 jun]	e	Nicomedis martelaer. Inder maent junius leerden die zuete doctoir Ihesus susteren dat si alle dage solden maken een levenderhoedeken. Morgen denct die almechticheit mijns lichaems dat mitten negen schoenheiden suverlick verciert was. Ende ten was nye ablere creatuer gemaect van der hant des hemelschen meysters, die my mitten pesser sijnre volcomenre wijsheit soe abel geformt had, dat ick sonder gebreck was ende bequeam totter mynnen mijnre bruyt.	
[2 jun]	f	Marcellinus Petrus ende Herassimus. Inde hoer kerck sijn 3.000	

jaer, + †, D, C

Morgen averdenct ende neemt sunderlinge voer ogen die coninclicke teder edelheit mijns lichaems, dat daer vanden heilige geest gemaect was vanden morch des vaderlicken herten. Daer oeck in beslaten lach dat bloet van hoeger | aert in parselicken wee. f. 27vb

---

[3 jun] g Pergenti martelaer

Morgen averdenct die schoenheit mijns aensichts dat soe wit was als die leliebloem is inder somerlicken tijt.

[4 jun] A Quirijn martelaer

Morgen suldi averdencken hoe dat dat wael gemaecte lichaem inden heilige sacrament soe verborgentlick in uwen tempel bedect staet daer die engelen oeck tegenwoerdich staen. Susteren, als ghi my van veer staende eer doet, soe pleech ick u weder eer te doen.

[5 jun] b **Bonifacius bisschop**

Morgen averdenct hoe dat reyn, soeber lichaem soe wredelick vanden Joden gehandelt wart, doe mijn vader dat geleyt had in dat vernyste golt mijnre passien.

[6 jun] c Vincent martelaer

Morgen suldi averdencken hoe dat ick van scheemte doetverwich wert | ende zeer bevende, doe mijn meechdelicke lichaeme ontcleet f. 28ra wart vanden Joeden ende ick bloet onder hen stont ende verdroech all dat si my deden.

[7 jun] d Paulus bisschop

Morgen averdenct hoe dat die bitter pijn mijns lichaems is die zuete sylveren pyep daer den sunderen uutvloyt vergiffenisse der sunden. Ende oeck dat aflaet dat gedeylt wort aver all die heel kerstenheit.

[8 jun] e Medardus bisschop

Morgen averdenct hoe snoedelick dat dat lichaem uws bruedegoms getreden wart onder die voeten der Joeden, welcke bloemken ghi diicwil dragen sult inden boesem uwer gedachten.

[9 jun] f Prymus ende Feliciaen, †, D, E

Morgen averdenct hoe dat uwe brudegom te moede was als hi gespannen lach ende all ontwee gereten op dat holt des cruces. Ende dit levender|huedecken sal u gedachten altoes dragen waer f. 28rb

		dat ghi ghaet.	
[10 jun]	g	Aldegont joffer. Opten andere sonnendach van deser maent is volcomen vergiffenisse tot Sancte Maria vander vertroestinge van die een vesper tot die ander †, D Morgen averdenct hoe wee dat mijn moeder te moede was doe si mijn schoen lichaem mit beronnen bloede sach. Ende si sach dat my dat bloet ten monder uutvloeyden doe ick uutgespannen lach opten cruce.	
[11 jun]	A	Barnabas apostel. In sijn kerck sijn 3.000 jaer aflaet ende tot Sancte Peter, Onufrius <ende> Pauwel 3.000 jaer aflaet, †, B, C Morgen denct hoe mijn edel ziel was die waelgebouwde hof, daer God die vader in seyeden die myrre der bitterheit ende des rouwen. Welcke myrre die jofferen afsnijden sullen mitten silvere messe des medelijdens.	
[12 jun]	b	**Odulphus confessoer, Kuncere joffer** Morgen averdenct den groete druck die mijn ziel stadelick had ende leet omdat si bekenden Judas ewige verdoemnisse.	
[13 jun]	c	Anthonius van Padua van der mynre brueder oerde, †, D Morgen averdenct den stadigen druck die mijn ziel leet doe si bekenden dat soe voel Joden verdoemt ende verworpen solden warden omdat si my solden doeden.	f. 28va
[14 jun]	d	Valerius bisschop, Helezeus propheet Morgen averdenct hoe groete bitterheit dat mijn ziel stadelick leet, omdat si claerlick bekenden alle die oneer ende versmaetheit die ick in mijn edel godheit lijden sold vanden menschen.	
[15 jun]	e	Vitus ende Modestus martelaers. In hoer kercken sijn 1.000 jaer ende 1.000 carenen, 100 jaer 100 carenen, T †, E Morgen averdenct hoe wee dat mijnre zielen te moede was doe ick bekenden dat ick soe lasterlick gelaten sold warden van mijn vrienden als ick was in pijnen ende schanden.	
[16 jun]	f	Aureliaen bisschop Morgen averdenct hoe droeffelick dat ick duck beweende den groeten rouwe mijnre zielen die si droech, omdat si bekenden dat si soe ellendelick gelaten sold werden vanden vader aender galgen des cruces.	
[17 jun]	g	Op desen dach is Helyas mit enen vuerigen wagen opgevuert inden	

paradijs. Dit geschieden voer die gebuert ons heren 900 ende 3 jaer.

Morgen averdenct hoe | zwaer dat die bitterheit was die mijn ziel stadelick voelden, omdat si bekenden dat si mit soe stercken gewalt der pynnen uutten lichaem gedreven sold warden daer si soe rechte gheem in was. f. 28vb

---

[18 jun] A Marcellijn pauws

Morgen averdenct hoe zeer dat hoer mijn ziel verschricten, omdat si bekenden dat si in elcke lit mijns lichaems lijden sold een doot we.

[19 jun] b Gervasius et Prothasius martelers, †, E

Morgen averdenct hoe bitterlick dat mijn ziel versuchten, omdat si soe schandelick inden ogen der menschen begeven sold dat edel lichaem daer si in rusten.

[20 jun] c Regina joffer

Morgen suldi dencken hoe zuetelick dat u brudegom altoes de wil des vaders voersette ende sijnen wil altoes voersetten ende onderdanich was.

[21 jun] d Albanus martelaer, E

Morgen averdenct hoe dat mij teder natuer verschricte als ick averdacht dat ick tus|schen twee moerdenaers hangen ende sterven sold. f. 29ra

---

[22 jun] e Tiendusent martelers, †, E

Morgen suldi averdencken hoe bitterlicke wee dat my mijn hert dede doe ick dacht dat mijn edel bloet noch soe lasterlicken liggen sold op die straten van Jherusalem.

[23 jun] f Vigilia Paulinus bisschop, edel Trudis

Morgen averdenct hoe bitterlick dat ick tot mijnen vader weenden ende seyde: 'Vader, waerom heb di my gelaten ende begeven ende geset in die handen der wreder menschen?'

[24 jun] g **Johannes baptista gebuert**. Daer is stacie. In sijn kerck 100 jaer ende 100 carenen ende T † †, A

Morgen averdenct hoe druckelick dat my te moede was als ick dacht op die schrift des lasterlicken tytels, welcke gedachten my somwyelen bitterlick deden suchten dattet mijnre herten alte wee

dede.

[25 jun]	A	**Lebuwijn confessoer** Morgen averdenct hoe wee dat mijn teder natuer was als ick dacht dat ick soe vuylen onreynen stanck sold moeten lijden opten berch van Calvarien.	f. 29rb
[26 jun]	b	Johannes ende Paulus martelers. In hoer kerck sijn dusent jaer aflaet, C Morgen suldi averdencken hoe we dat my te moede was als ick dacht dat ick sold moeten sterven in die bloem mijnre joncheit voer die sunden mijns volcs.	
[27 jun]	c	Die soeven slepers Morgen averdenct hoe parselick dat ick duck dacht op dat lasterlicke bespyen dat si staende onder den cruce bespyen solden mijn teder aensicht ende mijn mysmaecte doerwonde lichaem.	
[28 jun]	d	Vigilie, Leo pauws Hier begost onse here apenbaerlick te predicken doe hi in sijn dertichste jaer ghinck op enen vrijdach. Morgen averdenct hoe bitterlick dat ick des nachts weenden als ick averdacht alle die yamerheit mijns bitteren lijdens.	
[29 jun]	e	**Peter ende Pauwel apostelen**, † +. Huden ist stacie in Sancte Peters kerck. Daer sijn 1.000 ende 48 jaer ende 48 carenen, T. Ende in beyden kercken volcomen vergiffenisse, B, C Morgen averdenct hoe wee dat mijnre herten was als ick dacht dat groete gerucht der stemmen dat gehoert sold warden in Jherusalem inden dage mijns lijdens. Averdenct dat ick was een laster der mensschen ende een spot der wijndrenckers.	f. 29va
[30 jun]	f	Paulus gehoechgenisse. Is stacie. Ende daer sijn alle dage 1.000 ende 300 jaer. Tot Drienfontyenen daer Sancte Pauwel onthoeft wart sijn alle dage 3.000 jaer ende 40 jaer, †, C Morgen denct hoe parselick dat ick duck averdacht dat bitter stoeten mijn hertens dat ick lijden sol in mijnre doot voer die mysdaet mijn volx.	
	KL	**Julius hoymaent 30 dage, die maen 30**	
[1 jul]	g	Octave Sancte Johan baptiste. In deser maent suldi alle dage maken een hoedeken van witte	

		roe|sen. Ende averdenken mijn groete sachtmoedicheit die ick oeffenden doe ick edel jongelinck hoech van gebuerten soe voel harder slagen ende onweerder woerden hoerden vanden volck, mijn lieve kijnder ende gemynde dochteren des vaders. En duct u nyet dat ick droncken byn geworden van mynnen omdat ick my geweerdicht heb soe voel onrechs te lijden voer die mysdaet mijns volcks?	f. 29vb
[2 jul]	A	**Maria visitieringe**. Is stacie tot Sancte Maria die meeste, tot Sancte Maria vanden volck, tot Sancte Maria die ronde, tot Sancte Maria vanden vrede, daer is + † + †, D Morgen suldi averdencken hoe sachtmoedich dat ick my had als my oneer gedaen wart inden wercken. Want het gevyel duck dat die schrijben ende geleerden des tempels den volck contrarie predicten, op op|dat si my daermede vercleynen mochten ende oneer doen, ende dat volck aftrecken van mijnre naevolginge. Ende seyden mijn leringe valsch te wesen ende mijn myraculen hieten si fantasien te wesen.	f. 30ra
[3 jul]	b	Thomas verheffinge, †, B Morgen averdenct hoe sachtmoedich dat ick bleef in die tegenwoerdicheit der schrijben ende pharizeen. Ende nochtant bekenden ick all die felle wrede gedachten die si stadelick tot my oeffenden ende inder herten droegen.	
[4 jul]	c	**Martinus verheffinge** Morgen averdenct hoe zuete borsten dat ick had, als ick inden tempel was, want ick storten altoes voerden altaer zuetelick mijn tranen als daer den vader aenbeden voer die mysdaet mijn volcks.	
[5 jul]	d	Nicostratus martelaer Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick my had tegen die geleerden des tempels, als | si my soe wredelick aensagen ende hoer spottelicke gelaet tegen my toenden of ick een sotte geweest had.	f. 30rb
[6 jul]	e	Octave Petri ende Pauli. 1.000 ende 300 jaer ende †, B, C Morgen averdenct mit groeten verwonderen hoe dat ick was dat woert des vaders ende een almechtich coninck der Joden, gesant vanden vader. Ende ick had si in een ogenblick moegen verderven ende anderen in hoer stede maken. Nochtant was mijn sachmoedicheit soe groet dat ick alle hoer quaetheit stillick verdroech.	
[7 jul]	f	Willibaldus bisschop	

Morgen averdenct hoe vriendelick ende sachmoedelick dat ick my altoes had tegen Judas mijn apostel, die ick bekenden te wesen een vercoeper mijns bloets. Ya, ick scheen meer mit hem te doen te hebben, dan mit enich mijnre discipulen. Alsoe vriendelick ende sachtmoedich ghaf ick my altoes tot hem ende alsoe duck als ick hem aensach, soe suchten ick dattet mijnre herten wee dede.

[8 jul] g Kyliaen martelaer, Aquule ende Persille

Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick my had onder mijn discipulen als si my soe sympelick vraechden ende somwyelen mit cleynre reverencien mit my wanderden. f. 30va

---

[9 jul] A Octave Maria visitacie. Tot Sancte Maria vanden volck daer sijn alle dage 1.000 jaer aflaets ende 1.000 carenen, †, D

Morgen suldi averdencken hoe sachtmoedich dat ick verdroech die spottelicke woerde die ick hoeren most vanden volck, omdat ick voel vysschers ende sympel discipulen had die my naevolchden omdat si my soe zeer mynden.

[10 jul] b Die soeven brueren

Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick den knechten der pharizeen antwoerden, seggende: 'Ghevet God dat God is en de keyser datten keyser is.' Ende ick en ghaf hen nyet te kennen dat ick hoer valscheit wost. Ende dat was mijn volcomen sachtmoedicheit.

[11 jul] c Bendictus verheffing. 1.000 jaer, +, A

Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick ver|droech alle mijn toecomende bitterheit ende en ghaf dat nyemant van mijnen vrienden te kennen. Mer mij apostolen die plagen duckwil Magdalena te seggen savont wat ick al oneren ende schanden leet vanden volck. f. 30vb

---

[12 jul] d Naboris ende Felix martelers

Morgen denct hoe sachtmoedelick dat ick duck stont onder die groete menicht des volcks ende was elck genoech nae sijnre begeerten. Ende mit sunderlinger sachtmoedicheit voechden ick my totten syecken ende totten armen om hen gesont te maken. Ende daerom haeten my die pharizeen ende schrijben, want van hoever dien schuwden si die armen.

[13 jul] e Margriet joffer. 3.000 jaer aflaet, D

Morgen asverdenct hoe sachmoedelick dat ick verdroech dat ick soe zeer gehaet wart in Jherusalem dat men verboet dat my

		nyemant | enen kelck kolt waters gheven sold. Ende die toecomende nacht brackt ick averbitterlick wenende op die stat van Jherusalem.	f. 31ra
[14 jul]	f	Rogatus martelaer Morgen averdenct hoe dat ick mij discipulen plach te voeden mit mijn sachte woerden als si honger hadden en gheen spijse en wosten te krijgen.	
[15 jul]	g	Deylinge der apostolen. Tot Sancte Peter en Pauwel sijn 3.000 jaer ende 700 jaer ende noch 3.000 jaer, B, C. Bonaventura opten selven dach, † +, D Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick der Joden quaetheit ontghynck doe si my stenigen wolden ende vanden hoegen berch nederwerpen wolden.	
[16 jul]	A	Eustachius bisschop Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick my had tot Judas ende hoe averwee dat my mijn hert dede doe ick hem nae Jherusalem sach ghaen des wonsdaechs voer mijnre passien. Ende omdat ick my van | wenen nyet ontholden en konde, soe ghynck ick uutten huese inden bongaert.	f. 31rb
[17 jul]	b	Alexius confessoer. In sijn kerck sijn alle dage 1.000 ende 100 jaer ende 100 carenen, E Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick my had doe ick Judas omhelsden als hi des avonts wederquam enden my vercost had. Ende doe ick sat ende hoerden die loegen die hi mijnre moeder seyde, sonder wederseggen.	
[18 jul]	c	Fredericus bisschop Morgen averdenct mijn groete sachtmoedicheit die ick oeffenden inden avontmael, doe ick bekenden dat schrijben ende pharizeen hoer baden uut gesant hadden om heymelick te vernemen of ick gecomen waer in Jherusalem.	
[19 jul]	d	Arsenius monnick Morgen averdenct mijn groete oetmoedicheit ende sachtmoedicheit doe ick my nederbuychden voer Judas voeten. Ende doe ick se custen, doe weenden ick soe zeer dat die tranen op sij voeten liepen.	
[20 jul]	e	Joseph die gerechtige	

		Morgen denct hoe sachtmoe|delick dat ick tot Judas seyde: 'Dattu doen salste, dat doet haestelick.' Ende hi ghynck uut ende halp beryden die wapenen daer ick mede gevangen sold warden.	f. 31va
[21 jul]	f	Praxedis joffer. In hoer kerck sijn alle dage 12.000 jaer ende vergiffenisse des soevende deels. Hier mach men een ziel verloesen uutten vegevuer, G Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick opwecten mijn discipulen inder nacht doe si in slaep gevallen waeren ende ick in soe groeter noet was.	
[22 jul]	g	Maria Magdalena. In hoer kerck sijn alle dage 1.000 jaer aflaets, D Morgen suldi dencken hoe groete sachtmoedicheit dat ick oeffenden doe ick Judas custen ende hiet hem vrient. Ende Judas voelden dat hartelicke slaen mijns herten doe hi my omhelsen ende begon anxtvoldich te warden.	
[23 jul]	A	Apollinaris martelaer. 1.000 jaer aflaet, F. Brigitta opten selven dach, is groet aflaet, E Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick die knechten der Joden toesprak ende seide: 'Wien suecti?'	
[24 jul]	b	Vigilie Christina. 40 jaer aflaet, D Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick stont ende liet my bijnden recht of ick schuldich had geweest enen schandelicken doot.	f. 31vb
[25 jul]	c	**Jacob apostel**. Stacie. 1.000 jaer ende soe voel carenen ende ⊤. Tot Sancte Peter ende Pauwel 3.000 jaer. In Sancte Jacobskerck aver die Tyber sijn 7.000 jaer ende dat soevende deel vergiffenisse. Tot Sancte Jacob Hyspanorum is vergiffenisse van die een vesper tot die ander †, B Sunte Christoffel opten selven dach, 3.000 jaer ende soe voel carenen. Ende vergiffenisse des soevende deels, B Morgen averdenct hoe dat ick alle die tijt mijnre passien nyet een woerdt en sprack dan datmen my vraechden ende datselve zeer cortelick.	
[26 jul]	d	**Anna onser liever vrouwen moeder**. Tot Sancte Maria in Ara Celi, dat is die yerste kerck onse lieve vrouwen | van die ganse werlt. Daer sijn all dage 2.000 jaer. Tot Sancte Maria aver die Tyber, dat is totter olyefonteynen. Daer sijn alle dage 1.000 jaer aflaet. Ende alle diegheen die dese kerck devoetelick visitieren mit hoeren ynnigen gebeden die en sal nummermeer blixem noch donre, noch vuer dat vanden hemel coemt nyet schaden.	f. 32ra

		Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick antwoerden des bisschops knechten doe si my onweerdelick sloegen	
[27 jul]	e	Martha joffer Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick my had inder nacht mijnre gevangenisse doe ick stont onder die knechten der Joden. Ende si mit my deden all dat si wolden.	
[28 jul]	f	Panteleon martelaer. 48 jaer, F Morgen suldi averdencken hoe sachtmoedelick dat ick des morgens stont ende hoerden dat opset der Joden, hem ver|metende dat si my den richter overleveren wolden.	f. 32rb
[29 jul]	g	Felix symplicius et cetera, Olaphus coninck ende martelaer, Celsus martelaer. In sijn kerck sijn 3.000 jaer, C. In hoer kerck 5.000 jaer, F Morgen suldi averdencken hoe sachtmoedelick dat ick mijn hande liet bijnden op mijnen rug ende die ketten der schanden liet leggen om mijnen hals, doe si my leyden totten richter. Ende als si liepen, soe dede si my oeck loepen ende spotten mit my. Ende ick liet my leyden daert den heren ende knechten genoechden, sonder enich wederleggen.	
[30 jul]	A	Abdon ende Sennes Morgen suldi averdencken hoe sachtmoedelick dat ick mijn doerwonde scholderen buychden onder den last des cruces.	
[31 jul]	b	Germanus bisschop Morgen averdenct hoe sachtmoedelick dat ick my had doe ick soe wredelick aenden cruce genagelt wart ende daeraen sterf den alre bitterste doot om die myn mijnre bruyt.	
	KL	**Augustus oeft, 31 dage die maen 30**	
[1 aug]	c	**Peter ad Vincla**. Stacie tot Sante Peter. 1.000 jaer ende 500 ende alsoe voel carenen, +, B. Die pauws Gregorius hevet gegeven vergiffenisse vergetenre sunden ende gebrakenre geloften die tot Sancte Peter comen. In Sancte Peters kerck sijn hondert ende vijf altaren mit sunderlinger genaden begaeft. In Sancte Peter ende Sancte Pauwels fest 1.000 jaer ende +, B Opte selven dach soe is fides spes ende Caritas jofferen ende Marte. Inder maent des oestes suldi maken een huedeken van mezueten ende schencken dat uwen brudegom in den hemel. Want mijn	f. 32va

		vader my custen mit zueten omhelsen 31 werf eer ick van hem scheyden. Ende tot elcke cussen ontfienck ick een nye gebot der gehoersamheit van hem. Daerom, aenmerct die leer uws brudegoms ende verblijt u zuetelick in die guetheit Gods die u vercoren hevet. Morgen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick omhelst wart van mijnen vader ende ge|cust als een enich soen. Doe ontfienck ick dat yerste gebot van mijnen vader, als dat ick uut mynnen begeven sol mijns vaders rijck. Ende daelen neder opter eerden ende sijn een dienstknecht der creatueren. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt ende uwe wil geschiede in my, uwen soen.'	f. 32vb
[2 aug]	d	Steven pauws en martelaer. Kermysse, stacie tot Sante Maria de angelis. Daer is groet aflaet, D Morgen averdenct hoe dat ick anderwerf gecust wart als een enich soen ende ontfienck dat anderde gebot als dat ick warden sold een cleyn kijndeken en liggen voer die beesten.	
[3 aug]	e	Stevens wijdingge. 1.000 en 1.000 carenen ende ⊤ †, E Morgen denct hoe ick van mijn vader gecust wart als een enich soen ende ontfienck dat derde gebot als dat ick besneden sold warden, naeder Joeden uut. Ende ick sprack: | 'Vader, ick byn bereyt.'	f. 33ra
[4 aug]	f	Justinus priester Morgen denct hoe dat ick van mijnen vader gecust wart als een enich soen ende ontfienck dat vierde gebot, dat ick van mijnre moeder geoffert sold warden inden tempel. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[5 aug]	g	Dominicus confessoer. Pathroen vander prediker oerden. 3.000 jaer aflaet ende +: Onse lieve vrouwe in die snee. Tot Sancte Maria die meest<e> †, D Morgen denct hoe ick van mijnre vader gecust wart als een enich soen ende ontfienck dat vijfde gebot als dat ick sucken sold die meechdelicke borsten mijnre moeder. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[6 aug]	A	Sixtus pauws. In sijn kerck is groet aflaet, +, E. Transfiguracie ons heren opten selven dach. Die holden wi op Sancte Donaten dach, welcke fest die heilige pauws | Calixtus hevet van ynniger vronden ingeset ende hevet dan toe gegeven dat selve aflaet dat opten heiligen sacraments dach is als volcomen vergiffenisse in Sancte Peters kerck †, B	f. 33rb

		Morgen averdenct hoe dat ick van mijnen vader gecust wart as een enich soen ende ontfienck dat 6e gebot. Als dat ick in mijnre yoncheit alsoe groete armoede te lijden solde als ye kijndeken leet. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[7 aug]	b	Donaet bisschop Morgen denct hoe dat ick ten 7e van mijnen vader gecust wart als een enich soen ende ontfienck dat 7e gebot. Als dat ick van Johannes den propheet gelijck enen sunder gedoept sold warden. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[8 aug]	c	Criacus martelaer. Daer is groet aflaet, A. Huden is in Ongerien fest vanden heilige duerbaeren bloede ons heren Ihesus Christi. Oeck sijn mergen die vijftien helpers wes namen sijn dese: Die gloriose joffer | Maria die moeder Gods, Sunte Iherassimus, Sancte Blasius, Sancte Dyonisus, Sunte Panteleon, Sancte Vitus, Sancte Geordius, Sancte Griacus, Sunte Christoffel, Sunte Achasius, Sancte Eustachius, Sunte Egidius, sancta Katrijn, Sunte Barbara, Sunte Margriet. Morgen averdenct hoe dat ick van mijnen vader gecust wart als een enich soen ende ontfienck dat achte gebot dat ick inder woestinen vasten sold, veertich dage ende veertich nachten. Ende ick sprack: 'Vader ick byn bereyt.'	f. 33va
[9 aug]	d	Vigilia kermysse tot Sancte Maria Annunciata. Daer is groet aflaet, D Morgen denct hoe dat ick ten 9e van mijnen vader gecust wart ende ontfienck dat negende gebot als dat ick stadelick wenen sold voer die mysdaet mijns volcks. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[10 aug]	e	**Laurens martelaer**. Stacie in Sunte Laurens kerck buten mueren. Daer rusten twe lichamen als Sancte Laurens ende Sancte Steven. Op hoeren dach is daer 300 jaer ende | 300 carenen. Ende 48 jaer jaer ende soe voel carenen ende + T ende noch 100 jaer ende 100 carenen, +, E Mergen averdenct hoe dat ick ten tienden van mijnen vader gecust wart ende ontfienc dat tiende gebot als dat ic wesen sold een leerre der godlicker wijsheit ende waerheit alden volck. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	f. 33vb
[11 aug]	f	Thiburtius martelaer. 400 jaer Mergen denct dat ick van mijnen vader omhelst wart ende ontfienck dat 11e gebot dat ick roepen ende vergaderen sol die alre armste ende sympelste menschen tot mijnre naevolginge. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	

[12 aug]	g	Clara joffer. 100 jaer aflaets. Den selven dach ist octave van Sancte Dominicus ende daer sijn oeck 300 jaer aflaet, †, D Mergen averdenct dat ick van mijnen vader omhelst wart ende ontfienck dat 12e gebot, als dat | ick die syecken solde gesont maken ende voel ander myraculen doen solde. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	f. 34ra
[13 aug]	A	Ypolitus martelaer. Daer is †, E Morgen averdenct hoe dat ick van mynen vader omhelst wart ende ontfienck dat 13e gebot. Als dat ick altoes mijn discipulen cussen solde als si tot my quamen ende leren hen dat woert Gods.	
[14 aug]	b	Vigilie Euzebius confessoer. Daer sijn lichaem rust sijn 1.000 aflaets, +, A Morgen averdenct hoe dat ick van mijnen vader gecust wart ende ontfienck dat veertiende gebot, als dat ick ongeacht, versmaet ende verworpen sold warden vanden menschen. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[15 aug]	c	**Marien hemelvaert**. Is stacie tot Sunte Maria vanden volck, tot Sunte Maria die ronde, tot Sunte Maria vanden vrede 1.000 jaer aflaet ende † + + + †. | Van desen dach aen tot onser liever vrouwen gebuert sijn alle dage 12.000 jaer ende 300 jaer ende 300 carenen ende ⊤, D. Van desen dach totten yersten dach van september sijn alle dage veertien jaer, A Mergen averdenct hoe dat ick van mijnen vader omhelst wart ende ontfienck dat vijftiende gebot, als dat ick op mijn knyen sold wasschen sold die voeten mijnre apostolen ende dat ick se cussen sold. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	f. 34rb
[16 aug]	d	Rochus confessoer. Opten sonnendach bynnen der octaven onser liever vrouwen is †, D Mergen averdenct hoe dat ick van mijn vader gecust wart ende ontfienck dat 16e gebot, als dat ick inden lesten avontmael consacrieren sol dat weerde heilige sacrament mijns lichaems. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[17 aug]	e	Octave Sancte Laurens. 300 jaer aflaet, E Morgen averdenckt hoe dat ick van mijnen vader gecust wart ende ontfienck dat soeventiende gebot, dat ick gevangen ende aen mijn wangen geslagen sold warden. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	f. 34va
[18 aug]	f	Agapitus martelaer, Helena coningynne. 3.000 jaer aflaet, D	

		Mergen averdenct hoe dat ick dat achtiende gebot ontfienck van mijnen vader, dat ick bespot sold warden van den Joden ende mit verbonden ogen geleyt sold geleyt warde. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[19 aug]	g	Magnus martelaer, Loduwick bisschop vander mynre brueders oerden. Is volcomen vergiffenisse in allen soeven kercken, †, D Morgen averdenct hoe dat ick van mijnen vader gecust wart als een enich soen ende ontfienck dat 14e gebot, als dat ick ontcleet sold warden inder tijt mijnre passien. Ende ick sprack: 'Va|der, ick byn bereyt.'	f. 34vb
[20 aug]	A	Bernardus abt. Hier sijn hueden ontellicke aflaeten, †, D Mergen averdenct hoe dat ick zuetelick van mijnen vader gecust wart ende ontfienck dat wijntichste gebot, dat ick vanden menschen oneerlicken ende hardelick gehandelt sold warden. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[21 aug]	b	Privatus bisschop Mergen suldi averdencken hoe dat ick van mijnen vader gecust wart ende ontfienck dat 21e gebot dat ick gegeyselt sold warden. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[22 aug]	c	Octave onser liever vrouwen hemelvaert. Stacie tot Sancte Maria aver die Tyber, †, D Mergen averdenct hoe dat ick gecust wart ende ontfienck dat 22e gebot, dat ick liggen sold voer die voeten Pylati. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[23 aug]	d	Vigilia Mergen averdenct hoe mynlick dat ick van mijnen vader ende ontfienck dat drieentwijntichste gebot, dat mijn hoeft mit doenen gecroent sold warden. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	f. 35ra
[24 aug]	e	**Bartholemeus apostel**. Stacie. In sijn kerck sijn 7.000 jaer aflaets. Tot Sancte Peter en Pauwel 300 jaer, †, B Mergen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick gecust wart van mijnen vader ende ontfienck dat 24e gebot, dat ick selve sold dragen den last des cruces voer doe mysdaet mijns volcks. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[25 aug]	f	**Euzebius martelaer**. 1.000 jaer, †, E. Loduwick, coninck van Francrijck	

		Morgen averdenct hoe mynlick dat ick gecust wart van mijnen vader ende ontfienck dat 25e gebot, dat ick alle dat bloet mijns lichames vergyeten sold. Ende ick sprack: 'Va|der, ick byn bereyt.'	f. 35rb
[26 aug]	g	Secundus martelaer Mergen suldi averdencken hoe mynlick dat ick gecust wart van mijnen vader ende ontfienck dat 26e gebot, dat ick uutgerect sold warden opten cruce voer die mysdaet mijn volcks. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[27 aug]	A	Ruphus Mergen averdencken hoe zuetelick dat ick van mijnen vader gecust wart ende ontfienck dat 27e gebot, dat ick tusschen tween moerdenaers sold hangen ende steven. Ende ick sprack: vader, ick byn bereyt.	
[28 aug]	b	**Augustinus doctor**. Tot Sancte Augustinus is stacie. 1.000 <jaer>, †, B Mergen averdenct hoe zuetelick dat ick van mijnen vader gecust wart ende ontfienck dat 28e gebot, dat mijn hande ende voeten mit yseren nagelen doerbaert solden warden. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	
[29 aug]	c	**Johannes onthoefdinge**. Stacie. Ende daer sijn alle dage 100 jaer ende 100 carenen ende T † +, A. Sabina wedue ende maertelaer Alexius huysfrou opten selven dach. Daer is groet aflaet, G Mergen averdenct hoe mynlick dat ick van mijnen vader gecust wart ende ontfienck dat 29e gebot, dat ick lijden solde die bitter stoeten des doets inden uren mijns stevens. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.'	f. 35va
[30 aug]	d	Felix et Adauctus martelers Mergen suldi averdencken hoe zuetelick dat ick van mijnen vader ende ontfienck dat 30e gebot, dat ick drie dage ende drie nachten liggen sold int hert der eerden. Ende ick sprack: 'Vader, ick byn bereyt.' 'Soen', sprack die vader, 'volbrengt mijn gebot ende beghevet u glorie, opdat mijn barmherticheit vloey aver alle volc.'	
[31 aug]	e	Paulinus bisschop Mergen averdenct hoe dat ick nog dagelicks den vader gehoersam byn sonder onderlaet. Ende alle reynen herten ende zielen die guet van wil sijn.	f. 35vb
	KL	**September hevet 30 dagen, die maen 30**	

[1 sep]	f	Egidius abt In deser maent september leerden die honichvloeyende doctoer Ihesus den susteren, dat si alle dage maken solden een hoedecken van sypressen, mijnre inwendiger bangicheit perselicker die ick leet aenden cruce. Mergen averdent datter bitter wee dat mijn ziel leet doe sie inwendelick opsloech die ogen der verstandenisse staende inden cruce, ende voersach alle die sunden des mensschelicken geslechts dagelicks ende doetelicks. Waeraf, mijn dochter, mijn ziel soe wee te moede was of si geschoert | sold hebben van groeten versuchten.	f. 36ra
[2 sep]	g	Agneten translacie. Tot Sunte Agneten bynnen mueren daer si gepassijt was, daer sijn 200 ende ende 40 jaer aflaets, D Mergen averdenct hoe wee dat mijnre zielen was doe si bekenden dat si voer een yegelicke sunde genoech doen moest den ewigen vader, eer dat menschelicke geslecht mit hem versoent sold werden.	
[3 sep]	A	Anthonius abt Mergen denct hoe groete bitterheit dat mijn ziel leet, hangende aenden cruce, doe si bekenden dat die religiose ende begeven menschen woenende in cloesteren hem bevlecken solden mit vleyschelicken gedachten, waervan hoer soe wee was, dat si mijn teder lichaem dede rijten ende bitterlick wryngen opten cruce.	
[4 sep]	b	Augustinus octave. 1.000 jaer aflaet Mergen denct dat bitter wee dat mijn ziel voelden doe si bekenden datten hijellicken | staet soe zeer bevlect solde warden mit sunden, dat die gerechticheit Gods sold moeten verdoemen alsoe groeten volck, dat mitten sacrament des hyellicks verlaren sold warden, waer af si soe swaerlick suchten dat die ogen in mijnen hoefde omkeerden vermits bitterheit mijnre zielen.	f. 36rb
[5 sep]	c	Magnus confessoer Mergen overdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet doe si bekenden dat soe mennige maget hoer reynicheit verliesen sold mit hoer selfs consent, dat mijn ziel yamerlick besuchten hangende aenden cruce in groeter bitterheit.	
[6 sep]	d	Victoriaen martelaer Mergen averdenct dat groete wee dat mijn ziel gevoelden doe si bekenden hoe groete ondancbaerheit dat God den vader sold geschien van voel menschen die nyet en solde willen bekennen dat	

		hi uut mynnen geslagen | hevet sijnen enigen soen, om salich te maken dat menschelicke geslecht.	f. 36va
[7 sep]	e	Regina joffer Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet doe si bekenden dat van dusent menschen nauwe een salich en sold warden. Ende doe seyde si mit luder stemmen: 'God mijn God, waerom heb di my gelaten?', ende weenden bitterlick.	
[8 sep]	f	**Maria gebuert**. Stacie tot Sunte Maria die meeste, tot Sunte Maria vanden volck, tot Sancte Maria die ronde, tot Sancte Maria vanden vrede. Item alle die octave doer 1.000 ende 48 jaer ende T † † + †, D. Adriaen martelaer opten selven dach in sijn kerck sijn 300 jaer ende meer groet aflaeten, F. Morgen averdenct hoe bitterlicke wee dat mijn ziel was doe si bekenden dat soe groeten getal der menschen sonder kerstengelove blijven solde, ende nimmermeer dat godlicke aen|sicht aenschouwen.	f. 36vb
[9 sep]	g	Gorgonius martelaer Mergen averdenct dat groete wee dat mijn ziel leet doe si bekenden dat die sunder soe lange blijven sold in sijnre quaetheit eer hi hem bekeren sold tot beteringe.	
[10 sep]	A	Hilarius pauws Mergen denct dat bitter wee mijnre zielen doe si bekenden dat die costelicke schat der godlicker gracie van voel menschen soe snoede verworpen solde warden.	
[11 sep]	b	Prothus ende Yacinctus martelaer Mergen averdenct hoe wee dat mijnre zielen was doe si bekenden dat die rechte waerheit noch soe bedect ende soe schalkelick bewonden solde warden van voel leerres die schijnen solden die heilige schrijftuer claerlick te weten.	
[12 sep]	c	Maximijn bisschop Mergen averdenct dat groete wee mijnre zielen doe si bekenden dat ick die daer byn die soen | Gods des ewige vaders alsoe duck anders werf gepassijt ende gecruyst wold warden avermits die sunden der menschen.	f. 37ra
[13 sep]	d	Philippus bisschop Mergen denct hoe wee mijnre zielen was doe si bekenden dat soe	

mennich mensche aennemen sold een rechtveerdich leven ende daerin nyet volharden.

[14 sep] e **Verheffinge des cruces**. Stacie totten Heilige cruce in Jherusalem. Daer sijn alle dage 3.000 jaer noch 48 jaer ende 48 carenen ende T. Hier mach men alle soeven dage verloesen een ziel uutten vegevuer, †, G. Tot Sancte Helena 1.000 jaer aflaet, Sunte Cornelis ende Cypriaen opten selven dach. Des wonsdages, vrijdaechs ende saterdachs naet heilige cruce sijn quatertemperdage.

Mergen averdenct hoe parselicke wee my te moede was doe ick bekenden dat die edel ziel des menschen die uutten oerspronckelicken herten des | vaders gevlaeten is ende nae sijnen beelde gemaect is, noch soe lasterlick bevlect sold warden mit sunden. f. 37rb

---

[15 sep] f Octave onser liever vrouwen. Tot Sancte Maria die meeste 7.000 jaer alle dage ende 700 jaer ende †, D

Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet, hangende aenden cruce, doe si bekenden dat die edel ziel des menschen doe soe ordinyerlick van God geschapen was, ya nyet dan hemelsche dingen te begeren noch soe zeer sold aenhangen den nedersten dingen, daermede si hoer selven soe lasterlick sold onteeren ende hoeren schepper sold vergeten.

[16 sep] g Euphemia joffer ende martelaer. 1.000 jaer aflaets, C

Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet doe si voersach dat die ordinancie der heilige kercken noch soe zeer onderhaen sold. Ende dat die heilige dienres noch solden warden drenckers des wijns ende oeffenaers der vleyschelicker sunden. f. 37va

---

[17 sep] A **Lambert bisschop ende martelaer**. Op desen dach ontfienck Sancte Franciscus die vijf wonden.

Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet omdat alle die staaten de religien noch soe zeer verslappen sold. Ya, hadden voertijts die gemeyn kerstemenschen soe geleeft als nu dat meeste deel der religien doet, si hadden gemeynt ewelick verlaten te blijven.

[18 sep] b Cocunbanus confessoer

Mergen denct hoe bitterlick dat mijn ziel versuchten, doe si bekenden dat mijn alre bitterste passie soe weinich beweent sold warden vanden gehenen die my mitten banden der beloften gesekert ende verenicht solden warden.

[19 sep] c Januarius bisschop

Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel had doe si bekenden dat mijn vrienden noch soe | voel persecucien solden lijden om mijnen wil. f. 37vb

---

[20 sep] d Vigilia Eustachius. 1.000 jaer, E

Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet doe si bekenden dat golt ende sylver, ya delen des lants ende der eerden van voel menschen meer geacht ende gemynt solde warden dan den duerbaren schat mijnre passien daer si mede verloest sijn vander ewiger doot.

[21 sep] e **Matheus apostul ende evangelist**. Stacie. In sijn kerck sijn 3.000 ende 300 jaer. Noch tot Sancte Peter ende Pauwel 300 jaer, †, B

Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet doe si bekenden dat die sunder soe eyschelick te moede solde wesen als hi op sal staen ten ordel avermits dat verveerlicke geluyt de basuynen.

[22 sep] f **Mauricius mit sijn gesellen**. 1.000 jaer, †, E

Mergen averdenct dat bitter wee dat | mijn ziel leet doe sijn bekenden dat si God den vader soe voel genoech most doen voer die verlaren als voer die beholden solde sijn. f. 38ra

---

[23 sep] g Tecla joffer

Mergen suldi decken dat bitter wee mijnre zielen doe si voersach ende bekenden die groete confusie ende ewige schande des sunders die hem toecomen sal inden verveerlicken dach des ordels om sijn ondanckbaerheit.

[24 sep] A Johannes baptisten onfangenisse

Mergen averdenct dat bitter wee mijnre zielen doe si voersach dat onwillige scheyden des sunders, als hi avermits der godlicker gerechticheit gegeven sal warden der ewiger verdoemenisse ende vergetenisse.

[25 sep] b Firmijn bisschop

Mergen suldi dencken dat groete wee dat mijn ziel leet doe si bekenden dat die een mensche den anderen leyden sold in den staet der verdoemenisse.

[26 sep] c Cypriaen bisschop f. 38rb

Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet doe si bekenden dat die woenstede des heilige geestens, dat is die edel ziel des menschen, noch warden sold een huys der sunden ende des duvels.

[27 sep]	d	Cosmas ende Damiaen. In hoer kerck sijn alle dage 1.000 jaer, †, C Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet doe si voersach dat die duvel soe voel edel creatueren sold benemen te comen in hoeren rechten oerspronck.	
[28 sep]	e	Hoechtijt ons heiligen engels Mergen averdenct dat bitter wee dat mijn ziel leet doe si voersach ende bekenden dat soe voel menschen onweerdelick solden ghaen totten heiligen sacrament, welck een was van den alre bittersten ween die mijn ziel gevoelden aenden cruce.	
[29 sep]	f	**Michael archengel**. In sijn kerck sijn dusentich | dusent jaer. Ende in Sunte engels kerck 1.000 jaer aflaet, †, B Mergen denct hoe wee mijnre zielen was doe si bekenden dat soe voel menschen God belien solden mitten woerden ende sijns versaicken mitten wercken. Ende dat voel menschen solden dragen een geestelick habijt, mer een vleyschelick ende warlick hert.	f. 38va
[30 sep]	g	Jheronimus doctoir. In sijn kerck sijn 2.000 jaer. Tot Sunte Maria die meest is †, B, D Mergen averdenct dat bitter wee mijnre zielen doe si in all dese voerseyde bitterheyden bevangen was ende daerenbaven dat wee der doot smaken most alsoe bitterlick alst ye creatuer gesmaecten. Alle dese voerseyde hoedekens mijnre inwendiger zericheit suldi alle dage deser maent vochtich maken mit tranen des medelijdens, amen.	
	KL	**October 31 dage, die maen 30**	
[1 okt]	A	**Remigius bisschop ende confessoer.** In dese maent october suldi alle dage maken een hoedeken van fyolen in een teyken van mynnen. Mergen averdenct hoe groete lijdsamheit dat ick oeffende in mijn synnen alle die tijt mijns levens, want wat my opvyel van harde woerden of van enige versmaetheit, bleef ick soe gevredet in mijn synnen of ick geseten had ter rechterhant mijns hemelschen vaders. Ende tis recht dat die bruyt hierin naevolge hoere brudegom.	f. 38va
[2 okt]	b	Leodegarius bisschop Mergen averdenct die groete lijdsamheit die ick oeffende in mijnen synnen doe ick mijn edel bloet sach vloyen doer die wonden mijns lichaems opter eerden. Ende ick bekenden dat ick der doot nyet schuldich en was. Ende het is recht dat die bruyt hoeren brudegom gelijck sij inder lijdsamheit.	

[3 okt]	c	Twee ewalden martelaer Mergen averdenct die groete lijdsamheit die beslaten lach in mijnen synnen doe si soe gepynicht worden vander indruckinge der doernencroene, doe mijn bloet alsoe avervloedelick van aver mijn aensicht ende aver mijnen hals.	f. 39ra
[4 okt]	d	Franciscus confessoer vander mynre bruder oerde. In sijn kerck is stacie aver die Tyber. Daer sijn 1.000 jaer aflaets, †, D Mergen denct die groete lijdsamheit die ick oeffenden in mijnen synnen doe ick soe stillick verdroech alle dat groete geroep vanden volck, als of ick gehoert hadde den sanck der engelen.	
[5 okt]	e	Appollinaris martelaer Mergen denct die groete lijdsamheit mijns tederen lichaems doe ick soe voel harder woerden ende slaegen ontfienck in mijnre passien, in welcken ick soe lijdsam bleef of ick vanden | engelen sachtelick gehandelt had geworden.	f. 39rb
[6 okt]	f	Romean martelaer Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijns lichaems doe ick sonder claegen soe voel bitter smerten leet in mijn bloedige wonden dat my docht dat mijn ziel schoeren solde.	
[7 okt]	g	Marcellus en Apuleus, Sergius Bachus. In hoer kerck sijn 5.000 jaer aflaet, C Mergen denct die groete lijdsamheit mijns lichaems, doet mit coerden soe uutgespannen was dattet craecte ende alle mijn vleysche ontwee reet dat men die aderen sach.	
[8 okt]	A	Marcus paus Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijns lichaems doet soe parselick gespannen stont aender galgen des curces, nu wryngende ende dan styl staende. Ende sonder onderlaet was ick mitter begeeten mijn hande te samen holdende all | waeren sij veer vaneen gerect.	f. 39va
[9 okt]	b	Dyonisius martelaer. In sijn kerck sijn 48 jaer aflaet ende 48 carenen ende ⊤, F Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijns lichaems doe die wrede doot nakende was die soe bitterlick gevoelt wart in alle die leden mijn lichaems, in mijnen aderen ende in allen mijnen gebeenten.	

[10 okt]	c	**Victoir ende Gereon** Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijnre synnen doe ick dat bitter wee der doot gevoelden, in welcken ick soe lijdsam bleef als of ick doervloeyt had geworden mit godlicker zueticheit.	
[11 okt]	d	Augustinus verheffinge. 1.000 jaer, B. Sunte Franciscus octave, daer is †, D Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijnre zielen doe si sonder verdriet alle die bitterheit ende dat inwendige parselicke wee verdroech, daer si mede genoech dede den ewigen vader.	
[12 okt]	e	Cipriaen martelaer Mergen averdenct die groete lijdsamheit | mijnre zielen die soe willichlick leet die groete zericheit, hangende aenden cruce, ende nochtant bekenden dat hoer lijden aen soe mennigen menschen verlaren sold blijven.	f. 39vb
[13 okt]	f	Theophilus bisschop Mergen averdenct dat die lijdsamheit mijnre zielen soe groet was dat hoer die hemelsche vader belaefden hemel ende eerde te scheren mit sijnre godlicker vaderlicheit.	
[14 okt]	g	Calixtus paus. Daer is 1.000 jaer aflaet, †, G Mergen averdenctdat die lijdsamheit mijnre zielen soe groet was, dat dat zuete saluyt des vreden nedergesant wart ende die verbolgenheit des vaders wart versoent.	
[15 okt]	A	Driehondert moeren Mergen averdenct hoe lijsamlick dat hoer mijn bedructe ziel in dat bitter wee der doot had om | salich te maken dat menschelicke geslecht.	f. 40ra
[16 okt]	b	Gall confessoer ende abt Mergen averdenct hoe lijdsam dat mijn edel godheit verdroech alle die versmaetheit die hoer vanden menschen geschieden.	
[17 okt]	c	Florencius bisschop Mergen averdenct hoe lijdsamlick dat mijn edel godheit verdroech dat si nyet bekent en wart vanden creatueren die uut hoer gevlaeten waeren. Ende dat hoer gheen eer noch reverencie gebaden en waert.	

[18 okt]	D	Lucas evangelist. Stacie. 300 jaer, D Mergen averdenct hoe lijsamlick dat mijn edel godheit verdroech dat men dat tabernakel daer si in rusten soe hardelick stiet, soe fellick sloech ende soe ongenaedelick wonden.	
[19 okt]	E	Januarius martelaer Mergen averdenct hoe guetelick dat mijn edel godheit verdroech dat si die blasphemy spraecken ende seiden dat ick | avermits Beelsebub die onnozelen verdreef, dat mijnre godlicker moegentheit te nae gespraken was.	f. 40rb
[20 okt]	F	Quirijn martelaer Mergen averdent hoe zuetelick mijn edel godheit verdroech dat mijn duerbaer bloet soe geheel uutgestort ende vergaeten uut tot soe cleynen profijt. Want dat meeste deel des volcks wart gegeven te verslijnden der ewiger doot.	
[21 okt]	G	Elfdusent meechden. Tot Sancte Ursula daer is avergroet aflaet, +, G Mergen averdenct hoe groete lijdsamheitdat ick oeffenden in mijn gemoede doe ick hoerden dat alle dat volck dorsten nae mijnen doot. Ende ick nochtant die doot nyet verdient en had, soe bleef ick in mijn gemoede soe sachtmoedich als een waelgebouwt wasse.	
[22 okt]	A	Severus bisschop Mergen averdenct hoe groete lijdsamheit dat ick oeffende in mijn | gemoede doe ick hoerden dat wrede ordel der doot. Ende mijn bloet vercolt lach op mijn wonde dat my alte wee dede.	f. 40va
[23 okt]	B	Severijn bisschop Mergen averdenct hoe lijdsamlick dat ick leet dat my die knechten der Joden lasterlick bespegen ende die onreynicheit hoerre noesen op my worpen, dat my mijn bloet ter noesen uutbarsten.	
[24 okt]	C	Columbaen martelaer Mergen averdenct hoe groete lijdsamheit dat ick oeffende in mijn gemoede doe ick soe groete arbeide deden, dragende mijns selfs cruce, dat ick soe zweyten dat alle die verstopte wonden weder opbraecken ende bloeyende worden.	
[25 okt]	D	Crispijn ende Crispiniaen martelers Mergen averdenct hoe groete lijdsamheit dat ick in mijnre herten	

		beslaten had doe ick soe wredelick | opten cruce getreden wart onder die voeten der Joden. Doe weenden die engelen inden hemel zeer bitterlick.	f. 40vb
[26 okt]	e	Amandus bisschop Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijns herten doe ick van pynen doetverwich wart doe si doerbaerden mijn handen ende voeten, ende mitten selven hamer sloegen op mijn ontspannen rybben dat si kraecten, ende op mijn coninclicke noese dattet bloet daeruut spranc ende dat bloet vloeyden in mijn mont.	
[27 okt]	f	Vigilie Mergen averdenct die groete lijdsamheit doe ick staende aenden cruce den vader soe begeerlick bat voer diegheen die my cruysten.	
[28 okt]	g	**Symoen ende Juda apostolorum**. Stacie. 1.000 jaer aflaet ende 1.000 carenen ende T. Ende noch 600 ende 40 jaer ende 40 carenen. Ende noch tot Sancte Peter ende Sancte Pauwel 300, †, B Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijns herten doe | ick nedervyel soe zeer doerwont dat die form van mijnen aensicht inder eerden prenten, ende alle die wonden mijns lichaems weder opborsten.	f. 41ra
[29 okt]	A	Narciscus bisschop in Jherusalem Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijns herten doe ick dranck den sueren wijn mit bitteren gal gemenct.	
[30 okt]	b	Euzebrus confessoer. 1.000 jaer aflaet, A Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijns herten doet hen willichlick averghaf te breken voer die mysdaet mijns volcks.	
[31 okt]	c	Vigilia Quintinus martelaer Mergen averdenct die groete lijdsamheit mijns herten die ick oeffenden in allen mijnen crachten inwendich ende uutwendich, doe ick my liet handelen soe lijdsamlick of gheen leen in my geweest en had. Ende het is recht dat die bruyt gelijck sij hoeren brudegom.	
	KL	**November 30 dage | ende die maen 30**	f. 41rb
[1 nov]	d	Alre heiligen dach. Stacie. Tot Sancte Maria die ronde is volcomen vergiffenisse, †, D ende 1.000 jaer. Tot Sunte Peter 1.000 jaer. Oeck is hueden stacie tot Sunte Bybiaen ende daer sijn 6.000 jaer, D. Cefarius is oeck op desen dach. In sijn kerck sijn 1.000 jaer, F	

Inder maent november leerden onse here den susteren dat si alle dage maken solden een hoedeken van koernbloemen ende averdencken die groete armoede di hi leet.

Mergen averdenct die groete armoede die ick leet doe ick yerst gebaren was ende ick opter eerden lach ende weenden bynae een half ure lanck eer my mijn moeder van reverencien opheffen dorst.

[2 nov] E **Alre zielen dach**, +, D, B

Alle dese weeck doer is vergiffenisse tot Gregorius. Eustachius martelaer is oeck hueden. In sijn kerc sijn 1.000 jaer, E

Mergen averdenct die groete armoede die ick | leet doe ick in snoeden doecken gewonden wart bevende van colden. Ende mijn moeder my holdende in hoeren schoet wart hoer geseit dat si my leyde in die crybbe, want ick hoer nyet alleen gegeven en was, mer alle menschen. f. 41va

---

[3 nov] F Hubert bisschop, †, B

Mergen averdenct die groete armoede die ick leet doe ick inder crybben lach ende voelden die coltheit der eerden, want soe armelick van doecken bewonden was dat die colde snellick doerghynck.

[4 nov] G Amandus confessoer, Modesto joffer, +, B

Mergen averdenct die groete armoede die ick leet in Bethlehem van gebreck des vuers. Want ick bynnen die sess weken dat ick daer woenden nye doer warm en wart.

[5 nov] A Euzebius martelaer, +, B

Mergen averdenct, o ynnige ziel, wat groeten gebreck dat ick leet hoeger, want nye kijndekijn en weenden soe zeer van honger als | ick dede in mijnre kijntlicker joncheit. f. 41vb

---

[6 nov] B Leonardus bisschop

Mergen averdenct die groete armoede die ick leet in vreemden lande, daer ick gevlaen was. Want bynnen die soeven jaeren dat ick daer woenden, soe en was nye dach ick en leet groeten honger. Ende die born was ducste mijnnen dranck.

[7 nov] c **Willibrort epifanie ende confessoer**, †, B

Mergen averdenct wat groeter armoeden dat ick leet doe ick weder uut Egypten quam ende ghync mit mijnre moeder den langen harden wech bervoets, soe dat ick bladeren ghinck onder mijn voet

		die doe noch zeer cleyn waeren. **Sonnendaechs voer Sancte Marthen is altoes kermysse in onse kerck**. Memorie opten kersmysse dach heer Thomas bisschop, abt van Sancte Bernarts oerde uut Schotlant, die onse kerk wijden inder benedixien des gulden | jaers om Gods wil.	f. 42ra
[8 nov]	d	Die vier gecroende martelaers. Daer sijn alle dage 28 jaer ende meer groet aflaeten, +, A, B Mergen averdenct die groete armoede die ick leet doe ick soe yamerlick opter eerden lach inder woestijnen ende die hemel mijn decsel was.	
[9 nov]	e	Theodorus martelaer. Kermysse in Sunte Salvatoers kerck. Daer sijn 1.000 jaer ende 400 jaer ende 40 jaer. Noch 100 jaer ende 300 dagen ende †, A Mergen averdenct wat groeter armoede dat ick leet doe my naeden vasten van veertich dagen soe zeer hongerden ende ick dat broet bidden most dat ick eten sold.	
[10 nov]	f	Triphon, Respicius ende Nympha. In hoer kerck is groet aflaet, C Mergen averdenct hoe rechte armelick dat ick gecleet ghynck bervoets ende bloetshoefs, predikende den volck.	
[11 nov]	g	**Marthijn bisschop**. In sijn kerck sijn 8.000 jaer ende | 8.000 carenen ende 48 jaer ende 48 carenen + Mergen averdenct hoe rechte armlick dat ick mijn edel lichaem te voeden plach. Want als ick byden luden was, altoes nam ick die snoetste spijse of by mijn discipulen tot mijnre voedinge.	f. 42rb
[12 nov]	A	**Lebuwijn confessoer** Mergen averdenct wat groeter armoeden dat ick leet ghaende inden wege van hetten, van colden ende van regen. Want God die vader ende spaerden nyet sijnen enigen soen. Voer enen anderen ya het scheen of hijs nyet bekent en had.	
[13 nov]	b	Brictius bisschop Mergen averdenct hoe ick van armoeden duck als ick averwech ghync water te scheppen, plach uutten putte mit mijnen handen, want ick schottel noch nappe en had daer ick mede scheppen mocht.	
[14 nov]	c	Serapion martelaer Mergen averdenct hoe groete armoede dat ick leet doe ick drie jaer	

		ghynck prediken ende my des nachts nyet en ghaf ter rusten, mer tot bedinge om genoech te doen mijnen hemelschen vader voer dat menschelicke geslecht.	f. 42va
[15 nov]	d	Eugenius confessoer Mergen averdenct hoe groete armoede dat ick had doe ick laten most mijn eygen glorie ende derven most dat toovlyeten der aver ter crachten	
[16 nov]	e	Secundus martelaer Mergen averdenct in wat groeter armoeden dat ick was in mijnre gevangenisse doe ick gelaten wart van mijnen discipulen ende gelaten scheen van hemelschen vader.	
[17 nov]	f	Hugo carthuser Mergen averdenct wat groeter armoeden dat ick leet doe ick inder nacht soe hardelick aen die clom gebonden stont ende hoerden die versaickinge van mijnen gemynden apostel Petrus.	
[18 nov]	g	Marthinus octave, Euzebia joffer. Kermysse | tot Sancte Peter ende Pauwel. In beyden kercken 7.000 jaer ende soe voel carenen ende T. Noch 48 jaer ende 48 carenen, T. Soe wie dese kerck van Sunte Pauwel een heel jaerlanck alle sonnendage visentiert, die verdient soe voel aflaets als of hi ghynck te Jherusalem of tot Sancte Jacob in Galissen. Mergen averdenct wat groete armoeden dat ick leet doe ick soe hardelick aender clommen gebonden stont ende uutstorten mijn preciose bloet ende scheen soe arm of ick my nyet en had moegen helpen.	f. 42vb
[19 nov]	A	Elijzabeth weduwe. 100 jaer, D, alle dage. Ende die soeven pater noster leest in die eer der soeven bloetstortinge ons heren, die hevet vergiffenisse der sunden. Mergen averdenct hoe groete armoede dat ick leet inder indruckinge der doernencroenen ende ick verlaren had dat meeste deel mijnre crachten | ende ick ongeleyt nyet ghaen en konde totten volck.	f. 43ra
[20 nov]	b	Potenciaen pauws Mergen averdenct wat groeter armoede dat ick leet doe ick soe duck ontcleet wart voer dat volck der Joeden ende bleef sitten nu hier, nu daer als een man des rouwen.	
[21 nov]	c	**Marien presentacie**. Tot Sunte Maria die meeste. Daer sijn alle	

		dage 7.000 jaer ende 700 jaer. Noch 48 jaer ende 48 carenen ende T ende noch †, D Mergen averdenct hoe groete armoede dat ick leet doe ic soe arbeydelick baven mijn macht dragen most den swaren last des cruces.	
[22 nov]	d	Cecilia joffer. In hoer kerck daer si rust mit Valeriaen hoeren brudegom ende Tiburcius. Daer sijn alle dage 400 ende 40 jaer ende †, D Mergen averdenct mit hertelicken medelijden hoe groete armoede dat ick leet doe ick buten Jherusalem quam ende ghynck | te Calvarien wart. Want ick wael 30 werf ter eerdenne sloech eer ick quam of comen kost opten berch van Calvarien.	f. 43rb
[23 nov]	e	Clemens pauws. In sijn kerck sijn 3.000 jaer ende meer groet aflaten, †, B. Felicitas opten selven dach, 40 dage, D Mergen averdenct die groete armoede die ick leet doe ick soe rechte ongenadelick opten cruce geworpen wart dat alle mijn wonde opborsten ende mij teder leden bevoelden die hardicheit des cruces.	
[24 nov]	f	Crisogonus martelaer. 300 jaer, A Mergen averdenct die groete armoede die ick leet, doe my die Joden namen mitten cruce ende droegen my totter steden daer sij my mitten cruce opheffen solden.	
[25 nov]	g	**Kathrijn joffer ende martelaer**. In hoer kerck sijn 1.000 ende 200 jaer, alle dage, D Mergen averdenct hoe groete armoede dat ick leet doe | ick tusschen dat cruce ende die eerde soe zeer doerwont lach ende die Joden op my traden.	f. 43va
[26 nov]	A	Linus pauws Mergen averdenct hoe groete armoede dat ick leet doe ick soe parselick ende soe vast genagelt stont aenden cruce dat ick nyet een litte roeren en mocht.	
[27 nov]	b	Vitael ende Agricola Mergen averdenct hoe groete armoede leet doe ick alsoe yamerlick mysmaect hyenck aenden cruce datmen mijn ingeweyde sach, daer die Joden wredelick op styeten mit hoeren gewapenden handen.	
[28 nov]	c	Sileas	

Mergen averdenct hoe groete armoede dat ick leet, hangende aenden cruce doe men my edick ende gall gemengt te dryncken ghaf. Mer colt water had my genuechgelick geweest, haddet moegen sijn.

[29 nov] d Vigilie Saturninus martelaer. 100 jaer aflaet, A

Mergen averdenct hoe goete armoede | dat ick leet, hangende aenden cruce ende nyets nyet en had daer ick mijn hoeft op rusten most. f. 43vb

---

[30 nov] e **Andries apostel**. 1.000 jaer aflaet, alle dage. Ende 300 ende 40 jaer ende +. Noch tot Sunte Peter ende tot Sancte Pauwel 300 jaer ende †, B

Mergen averdenct dat ick alsoe rechte arm was dat ick nae mijnre doot liggen most in een vreemt ghraft. Ende ander menschen mosten koepen, daer ick mede gebalsamt wert. Siet susteren, aldus arm heb ick geweest int begynne. Inden voerganck ende inden alre uuttersten.

KL **December 31 dage, die maen 30**

[1 dec] f Loey bisschop

Inder maent december leerden die hemelsche doctoir den susteren dat si alle dage maken solden een hoedeken van roede roessen ende bedencken sijn groete mynne.

Mergen averdenct die ongemeten mynne | die ick had, dat menschelicke geslecht te versoenen mit mijnen hemelschen vader, doe ick op my nam Adams mysdaet ende alle sijn naecomelingen alsoe geheel of ick selve die schuldenaer had geweest. f. 44ra

---

[2 dec] g Longinus rydder, Bibiaen joffer. Daer rusten wael 5.000 martelers behalven vrouwen ende kijnder. Ende daer sijn alle dage meer dan 4.000 jaer waerachtich aflaets, D

Mergen averdenct waet groeter mynnen dat my daertoe dwanck dat ick een cleyn kindeken wart, nauwe een veerdel lanck ende drie vynger breet. Ende mijn voetkens en waeren nyet soe lange als twe ledekens van enen vynger.

[3 dec] A Cassiaen martelaer

Mergen averdenct hoe zuetlick dat ick der mynnen onderdanich was doe ick drieendertich jaer lanck derfden die blijtschap ende glorie des hemels | ende ghynck opter eerden als een medebrueder der menschen. f. 44rb

[4 dec]	b	Barbara joffer ende martelaer. 100 jaer aflaets, D Mergen averdenct hoe groet dat die myn was die my dwanck dat ick onderdanich was der Joden wyt ende hoere ewen.	
[5 dec]	c	Julius martelaer Mergen averdenct uut wat heyter mynnen dat ick dagelicks den volck predicten ende leerden hem dat rijcke Gods, ende hoe groete myn dat ick hen bewijsden, gesond maeckende hoer syecken, suyverende die melaetsche ende verweckende die doeden.	
[6 dec]	d	**Nyclaes bisschop**. Tot Sancte Niclaes inden kercker 200 jaer. In Sunte Niclaes gasthuys 100 jaer ende ⊤ †, C Mergen averdenct hoe duck dat ick uut mynnen all suchtende ende wenende den vader gebeden heb voer dat menschelicke geslecht.	
[7 dec]	e	Octave Sancte Andries 300 jaer, B. Ambrosius 1.000 jaer, †, B Mergen averdenct hoe groete mynnen in my was die my dede laten dat testament mijns lichaems onder die gedaent des broets ende wijns, opdat ick altoes by den mensche blijve mocht.	f. 44va
[8 dec]	f	**Maria ontfangenis**. Tot Sunte Maria die meeste. Daer sijn all dage 7.000 ende 700 jaer ende volcomen vergiffenisse. Tot Sunte Maria die ronde, tot Sunte Maria vanden volck, tot Sunte Maria vanden vrede † + † +, D Mergen averdenct uut groeter mynnen teyken dat was doe ick van bloede ende van zweyt soe nat was dat mijn cleder droepen, doe ick mijn vader aenbeden opten berch van Olyveten.	
[9 dec]	g	Peter martelaer Mergen averdenct wat groeter mynnen my dwanck te liggen onder de voeten der Joden ende alsoe zeer geslagen wart dat mijn teder lichaem bynae alle doerwont was eer ick gegeyselt wart.	
[10 dec]	A	Eulalia joffer Mergen averdenct hoe groete mynne dat ick den menschelicken geslecht bewijsden doe ick dat meeste deel der tijt mijnre passien naect was ende yamerlick ontcleet wart voer all dat volc.	f. 44vb
[11 dec]	b	Damasius paus Mergen averdenct die groete mynne die ick dat menschelick geslecht bewijsden doe ick my aender clommen soe zeer liet slaen dat ick soe voel bloets storten, dat mijn pijnres mitten voeten	

daerin stonden. Ende daertoe vloydent wael woe veer als een mensche lanck is.

[12 dec]	c	Paulus bisschop ende martelaer Mergen averdenct hoe grote gewelt dat my die myn dede doe ick soe zeer doerwont lach voer de rychters voeten, dat ick my nauwe geroeren en mocht. Waerlic susteren, hoe die naetuer edelre is, hoe die godlicke myn | meer geweltz in hoer heeft. Ende daerom en wast gheen wonder dat si my totter doot bracht.	f. 45ra
[13 dec]	d	Lucia joffer. 40 jaer aflaet, G. Dit is den corsten dach van alden jaer. Mergen averdenct hoe groet dat die myn was doe ick gehengden die indruckinge der doernencroenen soe hardelick ende pijnlick dat dat bloet mijnre aderen voelden ende dat bloet mijn herten verschricten.	
[14 dec]	e	Ricasius bisschop Mergen averdenct hoe groet dat mijn mynne was doe ick my liet leyden totten volck soe eyschelick mysmaect. Och susteren, dat bloet uut mijnen hoefde hienck gestalt ver mijn wangen ende doe ick hoerden dat verveerlicke geroep vanden volck dat ick gecruyst solde warden, doe wart ick soe bitterlick wenende dat mijn heyte tranen gaeten maecten in dat vercolde bloet.	
[15 dec]	f	Maximinus bisschop Mergen averdenct doe groete mynne die my dwanck sachtmoedelick te lijden dat ick verordelt wart van mijns selfs creatueren, die nyet en vermochten sonder my, ende daertoe tot soe schandelicken lastelicken doot.	f. 45rb
[16 dec]	g	Lazarus bisschop ende martelaer Mergen averdenct die groete myn die in my was doe ick my geweerdichden te dragen dat lasterlicke cruce, om salich te maken allen menschen. Doe leet mijn hert alsoe bitter wee als ick mennige voetstap ghynck eer ick quam totten berch van Calvarien.	
[17 dec]	A	Drie kijnderen: Anania, Azaria, Misael Mergen averdenct mit hoe groeten brande der mynnen dat ick ontsteken was doe ick alsoe zeer doerwont ghynck opten berch van Calvarien. Waerlick susteren, ick was soe zeer ver|moeyt dat ick nedersanck datmen nyet en wost of enich leven in my was of nyet.	f. 45va
[18 dec]	b	Winibaldus bisschop	

Mergen averdenct die groete heyte mynne die in my was doe ick naect ontcleet opten berch nedersat opter eerden ende verbeyden die doerbaringe des cruces, zeer bitterlick wendende.

[19 dec] c Ciriacus martelaer

Mergen averdenct die groete myn die in mijnen aderen beslaten lach, doe ick soe wredelick opten holt des cruces wart geworpen dat soe hart ende colt was dat my docht dat mijn hert van dien wee geschoert solde hebben. Alle en had ick anders gheen lijden gehadt, het waer genoech geweest.

[20 dec] d Vigilie Amon martelaer

Mergen averdenct die heyte myn die ick in my gevoelden doe ick ontspannen wart opten curce. Ende mijn e|del vleysche dat inder geyselinge soe zeer gequest was, schoerden mit mijnen aderen all ontwe. f. 45vb

---

[21 dec] e **Thomas apostel**. In sijn kerck sijn 1.000 jaer aflaet. Tot Sunte Maria super Minervam, tot Sunte Peter ende Pauwel 300 jaer ende + +, D, B

Mergen averdenct die heyte myn die ick dat menschelicke geslecht bewijsden doe ick sonder bedwanck mijn teder armen uutrecten ende liet mijn hande ende voeten mit nagelen doerslaen, opdat ick breken mocht Adams bant ende versoenen die gramschap mijn hemelschen vader.

[22 dec] f Didimus martelaer

Mergen averdenct die groete myn die in my was doe ick lijsamlick verdroech sonder kroenen, dat die pijnres op my traden. Ende mijn doerwonde hoeft styeten si mitten voeten, daer sijt hebben wolden opten cruce, omdat hen verdroet my enicht gemack te doen.

[23 dec] g Victoria joffer f. 46ra

Mergen averdenct die groete mynne die ick oeffenden doe ick mit soe groete gerucht ende pynen opverheven wart inden locht. Waerlick susteren, doe beefden dat hert mijnre lieve moeder ende si wart dootverwich.

[24 dec] A Vigilie opten heiligen kerstavont. Tot Sunte Maria die meeste sijn 28.000 jaer, D. Ende noch 13.000 ende 700 jaer ende 56 jaer ende 48 carenen ende T. Noch 48 jaer ende 48 carenen ende †

Mergen averdenct die groete myn die my dwanck in soe groeten laster alsoe parselick aenden cruce te staen, drie urenlanck. Waerlick susteren, het is wael recht dat ghi doecht mit uwen brudegom, want die son liet hoer schijnen omdat hoer schepper in

noeden was.

[25 dec] b **Gebuert ons heren Ihesum Christi**

Opten heilgen kersnacht ter yerster myssen is stacie tot Sancte Maria die meeste. In | die capel geheiten tot die crybbe ons heren f. 46rb
38.000 jaer ende alsoe voel carenen ende T. Noch 1.000 jaer ende 48 jaer ende 48 carenen ende T. Ende noch 1.000 jaer ende 23 jaer ende 48 carenen ende T. Ende vergiffenisse. Totter ander myssen is stacie tot Sunte Anastasia, die hoer dach hueden is. Ende daer sijn 28 jaer ende soe voel carenen ende noch 7.000 jaer ende 2.000, C. Tot Sancte Maria aver die Tyber sijn vijftich jaer ende vijftich carenen van 700 pauwsen, D. Opten hoegen kersdach ter hoemyssen, tot Sancte Maria die meeste 28.000 jaer ende alsoe voel carenen. Noch 3.000 jaer, 25 jaer ende 48 carenen ende T. Noch tot Sancte Peter 1.000 ende †, D

Mergen averdenct die heyte mynne die in my was doe ick soe swaerlick nedervyel mitten cruce dat mijn aensicht inder eerden gedruct ende geformt bleef. Dese vall wold ick | lijden uut rechter f. 46va
mynnen, opdat die goldicke rechtveerdicheit den sunder terstont nyet en verdoemden als hi avermits sunden vyel den val der ewiger doot.

[26 dec] c **Steven martelaer**. Stacie tot Sunte Steven inden berch Celio. Daer sijn 28.000 jaer ende alsoe voel carenen. Noch 1.000 jaer ende soe voel carenen ende T, E. Noch 100 jaer ende 100 carenen alle die octave doer tot Sunte Laurens ende T + †

Mergen averdenct die groete mynne die ick had tot mijn vianden doe ick den vader soe begeerlick voer hen badt, all wenende, omdat ick bekenden hoer ewige verdoemnisse.

[27 dec] d **Johan evangelist**. Stacie. Tot Sunte Johan evangelist sijn alle dage 300 jaer, noch 28.000 jaer ende alsoe voel carenen ende +, A, O. Ende verloesinge eenre zielen uutten vegevuer. Noch tot Sunte Maria die meeste 300 jaer + †, D

Mergen averdenct die groete myn die ick dat menschelicke f. 46vb
geslecht toende doe ick dranck edick ende galle, omdat si nyet dryncken en solden den dranck der ewiger doot.

[28 dec] e **Alre kijnder dach**. Stacie. Tot Sancte Pauwel 15.000 jaer ende soe voel carenen ende T. Noch 18 jaer ende soe voel carenen. Ende 100 ende 40 jaer ende †, C

Mergen averdenct hoe heyte myn dat in my was doe ick soe begeerlick aenden cruce beden ende die heilige psalmen lasse. Want die myn en liet my nyet spaeren mijn crancke hoeft, noch mijn doerwonden lippen.

[29 dec] f Thomas van Cantelberch, †, D

Mergen averdenct hoe groete mynnen dat ick had doe ick soe begeerlick den doot ontfienck ende soe zuetelick mijn tranen storten doer mijn gequeste ogen. Waer|lick susteren, weet dat nyemant ten yonxsten dage mijnre passien en sal dorven verantwoerden dan alleen den ondancbaren menschen. f. 47ra

---

[30 dec] g David coninck

Mergen averdenct hoe groete mynne dat in my was doe ick my geweerdichden als doet te hangen aenden cruce. Ende doe en scheen ick nyet te wesen een schepper alre dingen, mer ick was een spyegel des rouwen mijnre vrienden.

[31 dec] A Silvester pauws. In sijn kerck sijn zeer groet aflaeten. Daer is Sunte Johannes baptisten hoeft ende soe duck alsinen dat toent, sijn daer 1.000 jaer ende 400 jaer ende 400 carenen, †, A

Mergen averdenct hoe dat die mynne mijn syde dede questen ende mijn edel hert doersteken mitten scerpen speer totten behoef mijnre gemynder bruyt, amen.

Siet mijn lief kijnder, nu is | voleynt mijn collacie. Ende ick heb u geleert in alden dagen des gehelen jaers te maken een suyverlick hoedeken. Ende is dat enich devoet hert dese oeffeninge jaerlicks alle dage holt ende aendagtelick oeffent, die sal God die vader, God die soen, God die heilige geest vergheven ende quijtschelden alle dat vegevuer dat hi all dat geheel jaer op hevet geleyt mit dagelixe sunde. Weest dancbaer uwen schepper, want die mynne sijns herten rust op u. Een recht dancbaer mensche hevet God tot sijnen wil ende God en kan nyet gelaten hi en vervull hem sijn begeert. Alsoe zeer dwyngt hem die doechde der dancbaerheit. Die almechtige hant mijns vaders moet u gebenedien in stadigen vrede, opdat die wanderinge der engelen mitten troest des heiligen gees|[s]tes altoes moet wesen in desen huyse. Amen. f. 47rb f. 47va

Literatuur

Aelst, J. van. *Vruchten van de Passie. De laatmiddeleeuwse passieliteratuur verkend aan de hand van Suso's* Honderd artikelen. Middeleeuwse studies en bronnen 129, Hilversum: Uitgeverij Verloren 2011.

Broekhuijsen, K.H. 'Bloemen voor Anna. Een bijzondere verluchtingscyclus in gebeden tot de heilige Maria'. In: Biemans, J. et al (red.). *Manuscripten en miniaturen. Studies aangeboden aan Anne S. Korteweg bij haar afscheid van de Koninklijke Bibliotheek*. Zutphen: Walburg Pers 2007, pp. 59-72.

Breitenbach, A. 'Zur Strukturierung der Buchbestände: Liturgica und Bücher für gemeinsame und private Lektüre'. Onderdeel van het project Schriftlichkeit in süddeutschen Frauenklöstern aan de HHU Düsseldorf. HHU Düsseldorf 2008-2011. Geraadpleegd via www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/forschung

Goudriaan, K. 'Het Sint-Agnesklooster in de Moderne Devotie'. In: *Ons geestelijk erf* 81 (2010) afl. 1: pp. 17-37.

Gumbert, J.P. 'In plaats van zakagenda's. Laatmiddeleeuwse kalenderhandschriften.' In: *Madoc* 17 (2003) nummer 4: pp. 215-219.

Herwaarden, J. van. *Een profane pelgrimage naar de Middeleeuwen*. Hilversum: Uitgeverij Verloren 2005.

Huisman, C.G. *Catalogus van de middeleeuwse handschriften in de Universiteitsbibliotheek Nijmegen*. Leuven: Peeters 1997.

Kienhorst, H. 'Beschrijving van de handschriften uit Sint-Agnes'. In: H. Kienhorst en J. Kuys (red.). *Verborgen leven*. *Arnhemse mystiek in de zestiende eeuw*. Stichting Nijmeegse Kunsthistorische Studies: Nijmegen 2011a, pp. 99-115.

Kienhorst, H. ‘Geschiedenis van de zusters Agnieten (ca. 1420-1640)’. In: H. Kienhorst, en J. Kuys (red.). *Verborgen leven*. *Arnhemse mystiek in de zestiende eeuw*. Stichting Nijmeegse Kunsthistorische Studies: Nijmegen 2011b, pp. 45-60

Kienhorst, H. 'Middelnederlandse handschriften uit het Sint-Agnesklooster'. In: H. Kienhorst, en J. Kuys (red.). *Verborgen leven*. *Arnhemse mystiek in de zestiende eeuw*. Nijmegen: Stichting Nijmeegse Kunsthistorische Studies 2011c, pp. 89-98.

Kienhorst, H. 'Toon mij de hand van zuster Alberta. De schrijfhanden van de zusters van het Sint-Agnesklooster in Arnhem, ca. 1540-ca. 1575.' In: M. Hogenbirk en R. Zemel (red.). *Want hi verkende dien name wale. Opstellen door Willem Kuiper.* Stichting Neerlandistiek VU Amsterdam. Münster: Nodus Publikationen 2014, pp.99-106.

Kienhorst, H. en K. Schepers. *Het Wiesbadense handschrift. Hs. Wiesbaden, Hessisches Hauptstaatsarchiv, 3004 B 10*. Hilversum: Verloren 2009.

Koldeweij, A.M. 'Lijfelijke en geestelijke pelgrimage: materiële "souvenirs" van spirituele pelgrimage'. In: K. Veelenturf (red.). *Geen povere schoonheid. Laat-middeleeuwse kunst in verband met de Moderne Devotie*. Nijmegen: Valkhof Pers 2000, pp. 222-252.

Korteweg, A. S. 'Books of Hours from the Northern Netherlands Reconsidered: the Uses of Utrecht and Windesheim and Geert Grote's Role as a Translator'. In: S. Hindman en J. H. Marrow (red.). *Books of Hours Reconsidered*. Turnhout: Brepols Publishers n. v. 2013.

Margry, P.J. *Teedere quaesties: religieuze rituelen in conflict. Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19e-eeuws Nederland.* Hilversum: Uitgeverij Verloren 2000.

Mertens, Th. *Hendrik Mande. Teksthistorische en literairhistorische studies.* Nijmegen: [s.n.] 1986.

Mertens, Th. 'Het middeleeuwse klooster als literaire instelling (dertiende-zestiende eeuw)'. In: J. Jansen en N. Laan (red.). *Van hof tot overheid; Geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen*. Hilversum: Verloren 2015, pp. 41-65.

Miedema, N.R. "'Geestelike rijckdom': over pelgrimsreizen en aflaten in de Middeleeuwen". In: W.P. Gerritsen, A. van Gijsen en O.S.H. Lie (red.). *Een school spierinkjes. Kleine opstellen over Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum: Uitgeverij Verloren 1991, pp. 123-126.

Miedema, N.R. *Die "Mirabilia Romea": Untersuchungen zu ihre Überlieferung mit Edition der deutschen und niederlandischen Texte*. Tübingen: Niemeyer 1996.

Nijhoff, W. en M.E. Kronenberg. *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540*. Den Haag: Martinus Nijhoff 1923.

Nijhoff, W. en M.E. Kronenberg. *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540*. Tweede deel. Den Haag: Martinus Nijhoff 1940.

Obbema, P.F.J. 'De opkomst van een nieuw schrifttype: de littera hybrida'. In: P.F.J. Obbema *De middeleeuwen in handen. Over de boekcultuur in de late middeleeuwen*. Hilversum: Verloren 1996, pp. 69-76.

Obbema, P.F.J. 'Kalenders geven meer dan heiligendagen alleen'. In: W.P. Gerritsen, A. van Gijsen en O.S.H. Lie. *Een school spierinkjes*. *Kleine opstellen over Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum: Verloren 1991, pp. 131-133.

Paermentier, E. de. 'Kloostermuren als beschermers van de mystieke ziel'. In: H. Kienhorst en J. Kuys (red.). *Verborgen leven*. *Arnhemse mystiek in de zestiende eeuw*. Nijmegen: Stichting Nijmeegse Kunsthistorische Studies 2011, pp. 75-88.

Polzer, M. 'Arnhem and the Tauler Revival. New Evidence Concerning a Second Manuscript from the St. Agnes Convent in Arnhem Containing Johannes Tauler's *Von eym waren Euangelischen leben*'. In: *Ons geestelijk erf* 84 (2013) afl. 1: p. 55-73.

Ramakers, B. 'Books, Beads and Bitterness: Making Sense of Gifts in Two Table Plays by Cornelis Everaert'. In: S. Corbellini, M. Hoogvliet en B. Ramakers (red.). *Discovering the Riches of the World. Religious Reading in Late Medieval and Early Modern Europe.* Vol. 38, Leiden: Brill 2015, pp. 141-170.

Reynaert, J. 'Kalenders, astrologie, literatuur'. In: R. Sleiderink, V. Uittersprot en B. Besamusca (red.). *Maar er is meer*. *Avontuurlijk lezen in de epiek van de Lage Landen. Studies voor Jozef D. Janssens*. Amsterdam: Amsterdam University Press 2005, pp. 256-282.

Schepers, K. 'De historische verankering van het *sanctorale* in de *Arnhemse mystieke preken*'. In: *Ons geestelijk erf* 81 (2010) afl. 1: pp. 64-100.

Schepers, K. 'Mystiek leven van de zusters Agnieten'. In: H. Kienhorst en J. Kuys (red.). *Verborgen leven*. *Arnhemse mystiek in de zestiende eeuw*. Nijmegen: Stichting Nijmeegse Kunsthistorische Studies 2011, pp. 135-150.

Staubach, N. 'The Importance of the Church Fathers for *Devotio* Moderna'. In: Backus, I. (red). *The Reception of the Church Fathers in the West. From the Carolingans to the Maurists*. Vol 1. Leiden: E.J. Brill 1997, pp. I: 405-496.

Verhoeven, G. 'Kerkelijke feestdagen in de late middeleeuwen. Utrechtse en Delftse kalenders'. In: *Historisch tijdschrift Holland* 25 (1993): pp. 156-173.

Williams-Krapp, W. *Die deutschen und niederländischen Legendare des Mittelalters. Studien zu ihrer Überlieferungs-, Text- und Wirkungsgeschichte*. Tübingen: Niemeyer 1986.

Woude, S. van der. 'Het Calendarium van Windesheim'. In: Hüffer, M. (red.) *Huldeboek pater Dr Bonaventura Kruitwagen O.F.M. Aangeboden op Sint Bonaventura 14 juli 1949 ter gelegenheid van zijn gouden priesterfeest en zijn vijf en zeventigste verjaardag*. 's-Gravenhage: Nijhoff 1949.

Bijlage I: Schematische vergelijking van Hs 303 met de *Costelike scat*

De volgende pagina bevat een schematische vergelijking van Nijmegen, UB, Hs 303 met een exemplaar van de druk uit 1518 van *Costelike scat der geesteliker rijckdoem* van Robertus van Coelen.[69] In de vergelijking is uitgegaan van de druk, wat betekent dat het voorwerk en de achttien teksten daaruit in dit schema zijn opgenomen. Aan deze teksten is indien mogelijk de overeenkomende tekst uit Hs 303 gekoppeld. De gegevens met betrekking tot de teksten zijn verdeeld over drie kolommen, die als zodanig typografisch niet zijn aangegeven. De gegevens over de inhoud van de tekst zijn in de middelste van de drie kolommen te vinden. In de kolom links daarvan is de vindplaats in de druk opgenomen, de uiterst rechtse kolom bevat een verwijzing naar de inhoudsopgave. Bij het opnemen van de inhoudelijke gegevens is onderscheid gemaakt tussen de titel en de tekst, wat aangegeven is met tussenkopjes. Als er (delen van) teksten uit de druk niet zijn terug te vinden in het handschrift, is dit aangegeven met een liggend streepje. Waar toelichting vereist is, is in de tweede kolom commentaar toegevoegd. De teksten die niet in de druk te vinden zijn, maar in het handschrift binnen het tekstcomplex van de *Costelike scat* zijn ingevoegd, zijn in het schema tussen de achttien teksten in de druk geplaatst.

[69] Dit schema is overgenomen uit het werkstuk dat ik maakte in het kader van mijn onderzoekstutorial.

A1r	[Beschrijving van de inhoud] Inc. **D**It is een merkelick boexken gheheten Die costelike scat der geesteliker rijckdoem Inholdende die aflaten van Romen.	
Hs 2ra1-8	[Rubriek]: overgenomen worden A1r1-6	
A1v	[Houtsnede: kruisiging]	
Hs -		
A2r-v	[Inhoudsopgave] Die tafel van desen Boeck	
Hs -		
A3r1-4	[Algemene titel] Hier beghinnen sommige articulen van dat heylige aflaet	
Hs -		
Tekst 1 (A3r1-A5v19)		
Titel		
A3r5-6	Datmen schuldich is toe geloeven in den aflaten	Inhoudsopgave A2r5-6
Hs 2ra6-8	Inden yersten hoe men schuldich is te geloeven inden aflaten	
Tekst		
A3r7-17		
Hs 2ra9-22		
A3r17-A3v16		
Hs -	*Commentaar*: Alleen het woord 'statholder' als aanduiding voor de paus wordt overgenomen uit deze passage.	
A3v16-A5v19		
Hs 2ra22-3ra5	*Commentaar*: Verklaringen van Latijnse uitspraken of Latijnse tekst zelf niet overgenomen.	
Tekst 2 (A5v20-A7v2)		

Titel		
A5v20	Wat aflaet is	A2r7
Hs 3ra6-7	[Rubriek]: Wat aflaet is	
Tekst		
A6r1-A7v2		
Hs 3ra6-va15	*Commentaar*: Specificatie bij 'Sunte Thomas' op 6r4-5 en passage over berouw van de zondaar op 6r11-16 weggelaten	
Tekst 3 (A7v2-A8v21)		
Titel		
A7v2-3	Die manieren hoe die aflaten werden gegheven	A2r8-9
Hs 3va15-16	Die manyer hoe die aflaten gegeven warden	
Tekst		
A7v3-A8v14		
Hs 4ra17		
A8v14-20		
Hs -	*Commentaar*: Een van de goede werken die opgesomd worden is het geven van aalmoezen, bijvoorbeeld om reparaties aan kerken mee te bekostigen. De kopiiste neemt deze deugd niet over.	
A8v20-22		
Hs 4ra17-21		
Tekst 4 (B1r1-B5v10)		
Titel		
B1r1-2	Van vijf punten die een van noeden syn die des aflaets sal deelaftich wesen	A2r10-11
Hs 4ra21	Van vijf punten	
Tekst		

B1r3-B2v20		
Hs 4ra13-vb27		
B2v20-B3r5		
Hs -	*Commentaar*: De eerste deugd uit de opsomming, namelijk oefenen in het geloof in de passie van Jezus Christus en zijn goedheid, mildheid en barmhartigheid, ontbreekt in het handschrift.	
B3r5-13		
Hs 5ra15-24	*Commentaar*: In de druk is dit de eerste en in het handschrift de derde deugd.	
B3r13-20		
Hs 5ra8-15	*Commentaar*: In het handschrift is dit net als in de druk de tweede deugd.	
B3v3-4		
Hs 5ra6	*Commentaar*: In de druk is dit de derde, in het handschrift de eerste deugd.	
B3v4-18		
Hs -	*Commentaar*: Ook hier wordt het oefenen in de uitwendige werken van dankbaarheid, namelijk aalmoezen geven, niet opgenomen in het handschrift.	
B3v18-21		
Hs 5ra24-b2		
Tekst 5 (B4r1-E2v24		
Titel		
B4r1-2	Vanden seven principael kercken van Romen	A2r12-14
Hs -		
Tekst		
B4r3-B5v13	[Inleiding]	

Hs 5rb2-5vb1	*Commentaar*: B4v20-B5r7 is weggelaten in het handschrift. Het is een herhaling van wat eerder al gezegd is, net als B5r21-B5v10. In dit tweede deel benoemt de auteur ook nog dat er ongetwijfeld meer aflaten zijn dan hij noemt, maar dat hij alleen de aflaten noemt waarvan hij zeker weet dat ze in de zeven hoofdkerken te verkrijgen zijn. De kopiiste laat dit weg en eindigt de tekst met 'En soe volgen hier die Soeven principael hoeft kercken mit sommigen van hoeren dagelicschen aflaten'. Hiervoor voegt ze echter nog een stukje toe, waarin ze benadrukt dat het echt mogelijk is om de aflaten uit de zeven hoofdkerken te verdienen, ook al onderneem je geen fysieke pelgrimstocht.
B6r	[Houtsnede: Rochus in de Sint-Jan van Lateranen, A]
Hs -	
B6v1-E1r17	
Hs -	*Commentaar:* D8r20-21 overgenomen op Hs 6vb18-19 als kleine toevoeging bij het schema dat de kopiiste heeft overgenomen uit de druk. De uitgebreide beschrijving van de zeven hoofdkerken en hun aflaten heeft ze niet opgenomen, maar de bijzondere aflaten die in de schema's op E2r-v staan wel.
C2r	[Houtsnede: Petrus in de Sint-Pietersbasiliek, B]
Hs -	
C5r	[Houtsnede: Paulus in Sint-Paulus buiten de Muren, C]
Hs -	
C7r	[Houtsnede: Maria met Christus in de Basiliek van Maria de Meerdere, D]
Hs -	
D3r	[Houtsnede: Laurens in Sint-Laurens buiten de Muren, E]
Hs -	
D5r	[Houtsnede: Sint-Sebastiaan buiten de Muren, F]
Hs -	
D7v	[Houtsnede: Heilig Kruis in de Sante Croce in

	Gerusalemme, G]	
Hs -		
E1r18-E2v24	[Aanvulling]	
Hs 5vb2-6ra15	*Commentaar*: De kopiiste heeft alleen de schema's met toelichting (E2r1-E2v12) overgenomen.	
Tekst 6 (E3r1-E8r19)		
Titel		
E3r1-4	Die verscheien maniren toe verdinen die aflaten van Romen van versceijen geestelike oft werdlike minschen	A2r15-17
Hs -		
Tekst		
E3r4-v10	[Inleiding]	
Hs -	*Commentaar*: In de inleiding wordt uitgelegd dat niet alle aflaten van Rome door iedereen op dezelfde wijze en in dezelfde hoeveelheid verdiend kan worden, maar dat dit verschilt per orde. Deze inleiding neemt de kopiiste niet over, maar ze begint meteen met de 'regulijrs orden'.	
E3v11	Die Regulijrs orden	
Hs -		
E3v12-E4r10		
Hs 6ra16-6va1	*Commentaar*: De kopiiste past de tekst op haar doelgroep aan door 'jofferen die onder dat capittel van Windesum bij Zwolle horen' (E3v14-16) te veranderen in 'jofferen ende regulieren cloesteren die ondert capittel van Wyndesum gelegen sijn'. Verder voegt de kopiiste tekst toe aan E4r1, waarin ze benadrukt dat iedereen die in gedachten in Rome is de aflaten mag verdienen. Ook na E4r10 voegt ze een passage toe: 'In die dagen alst stacie is soe machmen verdienen een yegelick aflaet van alle sunden. Ende daer en baven de ander aflaeten, carenen ende gracie sonder getal als dit die pauwse inder heiliger kercken gegeven hebben'. Dit staat niet in de druk, dus wellicht heeft de kopiiste eigen kennis gebruikt.	

E4v11-E6v12	
Hs -	
E6v13-E8r19	[Die verclaringe van deser tafelen]
Hs 8va26-9rb22	*Commentaar*: Na de uiteenzetting over de verschillende orden in relatie tot het verdienen van aflaten, volgt in de druk direct een toelichting bij de 'tafelen' of schema's met statiedagen en bijbehorende aflaten. De kopiiste voegt daartussen drie teksten in, die niet in de druk zijn terug te vinden.
Tekst (Hs 6va1-7va4)	
Titel	
-	
Hs 6va1-5	Van den roemschen aflaet te verdienen Ende hoe men sich totter byecht sal bereyden ende rouwe der sunden vercrijgen
Tekst	
-	
Hs 6va5-7va4	*Commentaar*: Deze tekst gaat over het intense berouw dat een zondaar moet hebben om aflaten te kunnen verdienen.
Tekst (Hs 7ra4-8vb9)	
Titel	
-	
Hs 7va4-6	Van orber ende nutticheit des aflaets ende waer om datmen dat wynt
Tekst	
-	
Hs 7va7-8vb9	*Commentaar*: De druk bevat een tekst met een soortgelijke titel (Van sunderlinge nutticheyden verdiensten unde aflaten. die men vercrigen mach onder der heiliger missen, M8r17-20), maar de inhoud van de teksten komt niet overeen.

	De tekst sluit af met 'amen', waarna een volgende tekst begint.	
Tekst (Hs 8rb10-8va26)		
Titel		
-		
Hs 8rb10-11	[Die aflaten verdienen wil]	
Tekst		
-		
Hs 8rb10-8va26	*Commentaar*: Deze tekst gaat net als de vorige tekst in op de vraag hoe een aflaat verdiend kan worden. Als afsluiting worden er drie gelegenheden waarop een aflaat verstrekt wordt genoemd, namelijk bij het bezoeken van een altaar, bij bijzondere gelegenheden en bij het bezoeken van de zeven hoofdkerken in Rome. Aan het tweede punt voegt de kopiiste toe 'als hier nae staat', wat slaat op de toelichtende tekst die erna komt.	
Tekst (9rb22-9vb24)		
Titel		
-		
Hs 9rb22-25	Die tytel ons heren Ihesu christi in drien spraken. hebre Griex la.[70]	
Tekst		
-		
Hs 9rb25-9vb24	*Commentaar*: Deze tekst volgt op de toelichtende tekst bij de schema's met statiedagen en aflaten (Hs 9ra26-b22).	
Tekst 7 (E8v1-F8v8)		
Titel		
E8v1-3	Dit syn die aflaten op den bisunder tijden unde Stacijen dagen binnen unde buten Romen	A2r18-20

[70] Dit opschrift behoort tot de vier regels die geradeerd zijn en waar nieuwe tekst overheen geschreven is.

Hs 9vb24-25	Hier begynnen die stacie dagen van Romen	
F7v3-16		
Hs 9vb26-10ra13	*Commentaar*: Dit stuk tekst staat in het handschrift vóór het overzicht van de statiedagen.	
E8v4-F6v27		
Hs 10ra14-13va9	*Commentaar*: De kopiiste heeft de schematische opbouw uit de druk niet overgenomen, maar heeft de letters en symbolen gerubriceerd in de tekst opgenomen.	
F7r1-F8v8		
Hs 13va10-b19	*Commentaar*: Een deel van deze tekst (F7v3-16) is door de kopiiste naar voren geplaatst. Ook is een gedeelte dat gaat over de inhoud van een bul die paus Julius II uitvaardigde op verzoek van de koning van Spanje (F7r13-r3) geschrapt.	
Tekst 8 (G1r1-I1r26)		
Titel		
F8v8-10	[die aflaten unde Stacien vanden heyligen doer dat ganse iaer]	A2r21-v1
Hs 13vb19	Calengier	
Tekst		
G1r1-I1r26		
Hs 13vb20-47va2	*Commentaar*: De kopiiste heeft de Windesheimse kalender overgenomen uit de druk en de statiedagen uit tekst zeven (E8v4-F6v27) ingevoegd. De overige dagen zijn gevuld met andere heiligen. Aan iedere dag van het jaar is een overdenking toegevoegd en iedere eerste dag van de maand wordt voorafgegaan door een instructie aan de zusters om een 'huedeken' te maken van bepaalde bloemen, kruiden of (blaadjes van) bomen. Deze huedekens of 'cransen' zijn gebaseerd op tekst 11 (L8v1-M4v14).	
Tekst 9 (H5v1-L4v10)		

Titel		
I1v1-3	Van die waerachticheit unde groetheit der aflaten van Sunte Gregorius gebeden	A2v2-3
Hs -		
I1v4-I6r8		
Hs -		
I6r	[Houtsnede: Gregoriusmis]	
Hs -		
I7r1-I8r17		
Hs -		
Tekst 10 (I8vr1-K7r21)		
Titel		
I8r17-19	[die aflaten des heylighen landen. mit den Cruysganck]	A2v4-5
Hs -		
Tekst		
I8vr1-K7r21		
Hs 47va3-50rb27	*Commentaar*: Het schematisch overzicht van de aflaten is in het handschrift niet overgenomen, maar er is net als bij de statiedagen en de kalender een lopende tekst van gemaakt.	
Tekst (Hs 50va1-b7)		
-		
Hs 50va1-b7	[Item yemant mocht vragen]	
Tekst (50vb7-51ra2)		
Titel		
-		
Hs 50vb7-8	Aflaet vant steenken	

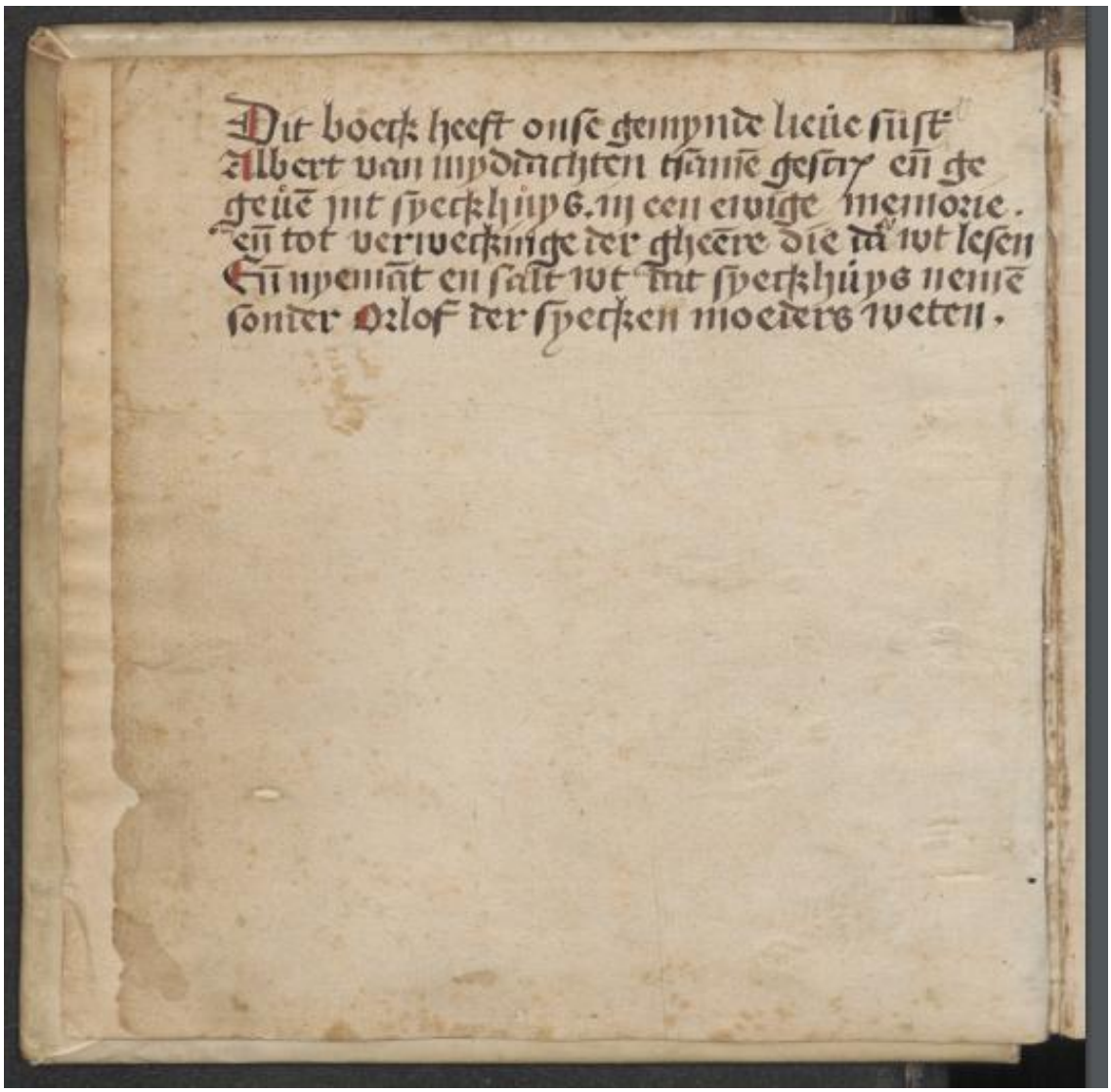
Tekst		
-		
Hs 50vb-51ra2	*Commentaar*: Deze tekst gaat over de mogelijkheid om aflaten uit Rome te verdienen, zonder dat een fysieke pelgrimsreis noodzakelijk is.	
Tekst 11 (K7v1-L8r19		
Titel		
K7va1-2	Die insettinge der Broderscap. des Rosencrans onser liever vrouwen.	A2v6-8
-		
Tekst		
K7va3-L8r19		
Hs -		
L4v	[Houtsnede: rozenkrans met vijf deugden (bloemen) van Maria]	
Hs -		
Tekst 12 (L8v1-M4v14)		
Titel		
L8v1-4	Seer groete aflaten gegeven alle minschen Die daer lesen een Pater noster unde .x. Ave maria in die eer van die .x. doigden onser liever vrouwen	A2v9
Hs -		
Inhoud		
L8v5-M4r18		
Hs -		
Tekst 13 (M4v1-13)		
Titel		
M4v1-3	Van die broderscap der seven wee ofte bedrueffenis onse	A2v11-12

	liever vrouwen.	
Hs -		
Tekst		
M4v4-13		
Hs -		
Tekst 14 (M4v15-M6v8)		
Titel		
M4v15-17	Van die broderscap des Rosencrans vanden soeten naem Ihesus	A2v13-14
Hs -		
Tekst		
M5r1-M6v8		
-		
M5r	[Houtsnede: Anna-te-Drieën]	
Hs -		
Tekst 15 (M6v9-M8r16)		
Titel		
M6v9-10	Dat aflaet van dat heilige. wijwater.	A2v15-16
Hs -		
Tekst		
M6v11-M8r16		
Hs -		
M8v	[Houtsnede: Gregoriusmis]	
Hs -		
Tekst 16 (M8r17-N4v11)		
Titel		

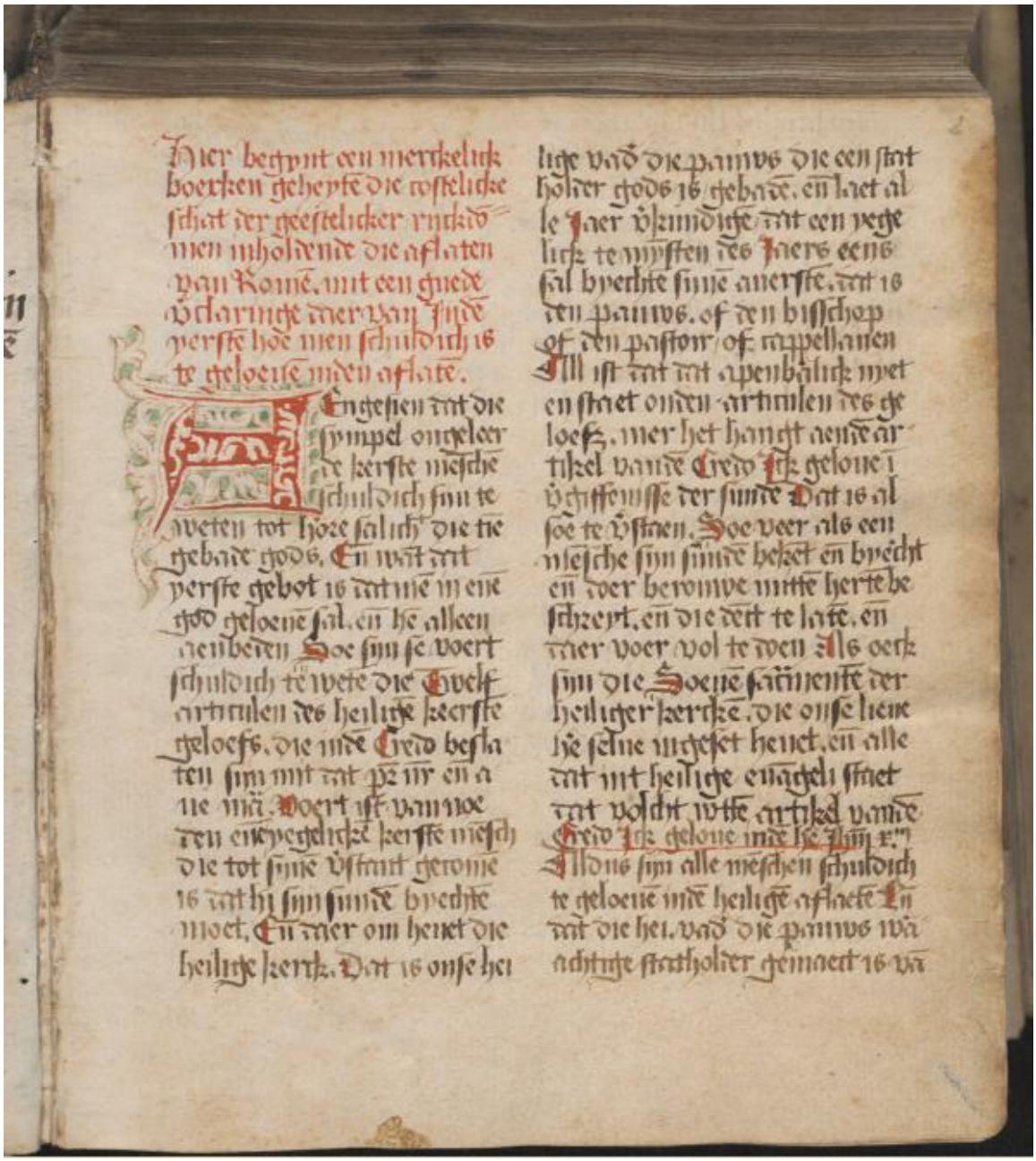
M8r17-20	Van sunderlinge nutticheyden. verdiensten unde aflaten. die men vercrigen mach onder der heiliger missen	A2v17-18
Hs -		
Tekst		
M8v1-N4v11		
Hs -		
Tekst 17 (N4v12-N8r9)		
Titel		
N4v12-14	Een seer heilsaem testament unde protestaci eens kersten minschen in sinen laesten	A2v19-20
Hs -		
Tekst		
N5r1-N8r9		
Hs -		
Tekst 18 (N8r10-20)		
N8r10-20	[Colofon]	
Hs -	*Commentaar*: Hs 303 heeft een colofon op f. 1v, maar dat stemt niet overeen met het colofon in de druk.	
N8v	[Houtsnede]: Drukkersmerk	
Hs -		

Bijlage II: Afbeeldingen Hs 303

In deze bijlage zijn enkele afbeeldingen opgenomen die de lezer een indruk geven van het uiterlijk van Hs 303. Het gehele handschrift is digitaal beschikbaar via de website van de UB Nijmegen.

Dit boeck heeft onse gemynde lieue suster
Albert van mydrichten thamē gesay eñ ge
geuē int spetkhuys.m een eruige memorie.
eñ tot verueckinge der gheere die dā iut lesen
Eñ nyemāt en salt iut int spetkhuys nemē
sonder Orlof der spetsken moeders weten.

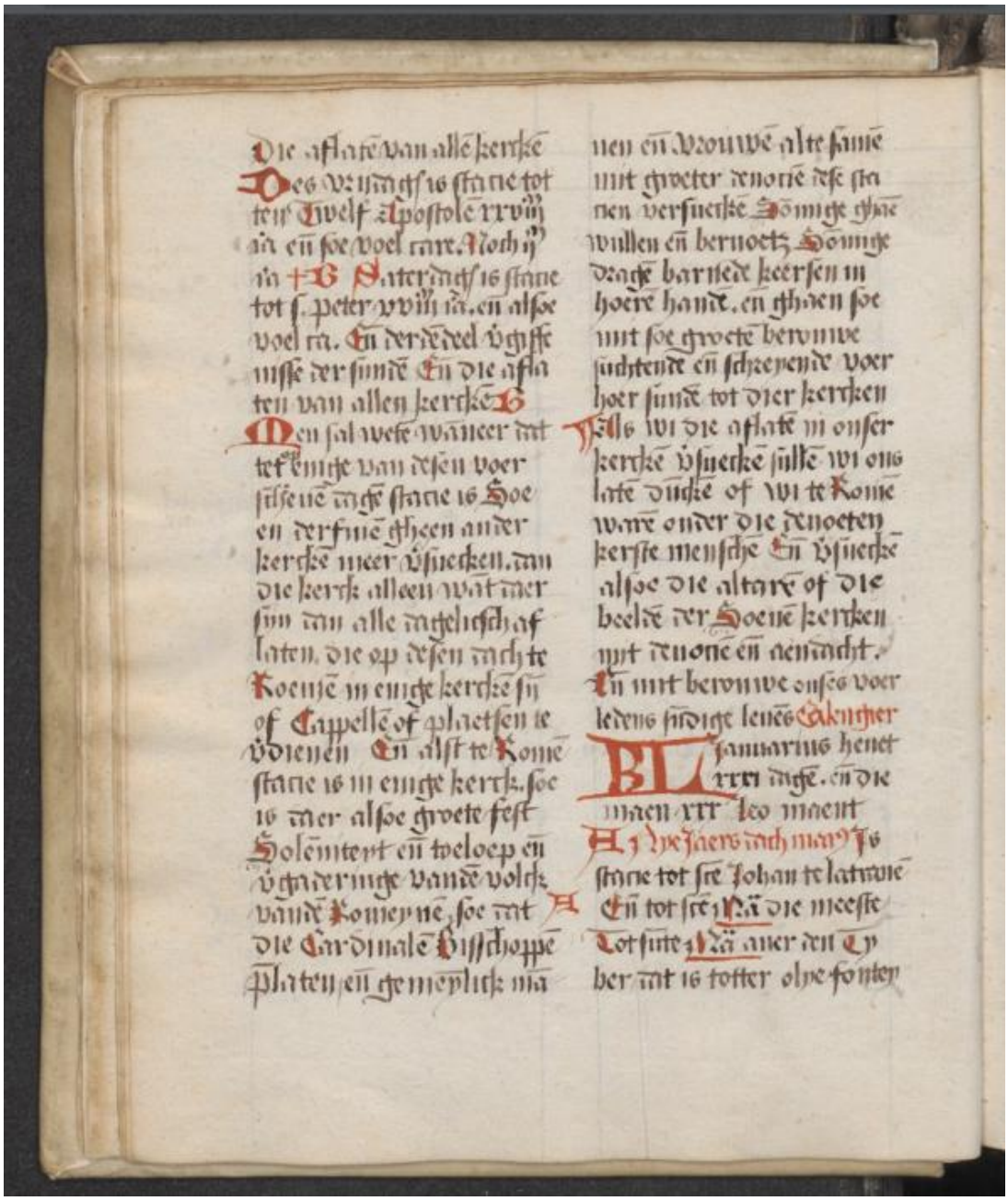
Afbeelding 1: het colofon van UBN Hs 303 op f. 1v.

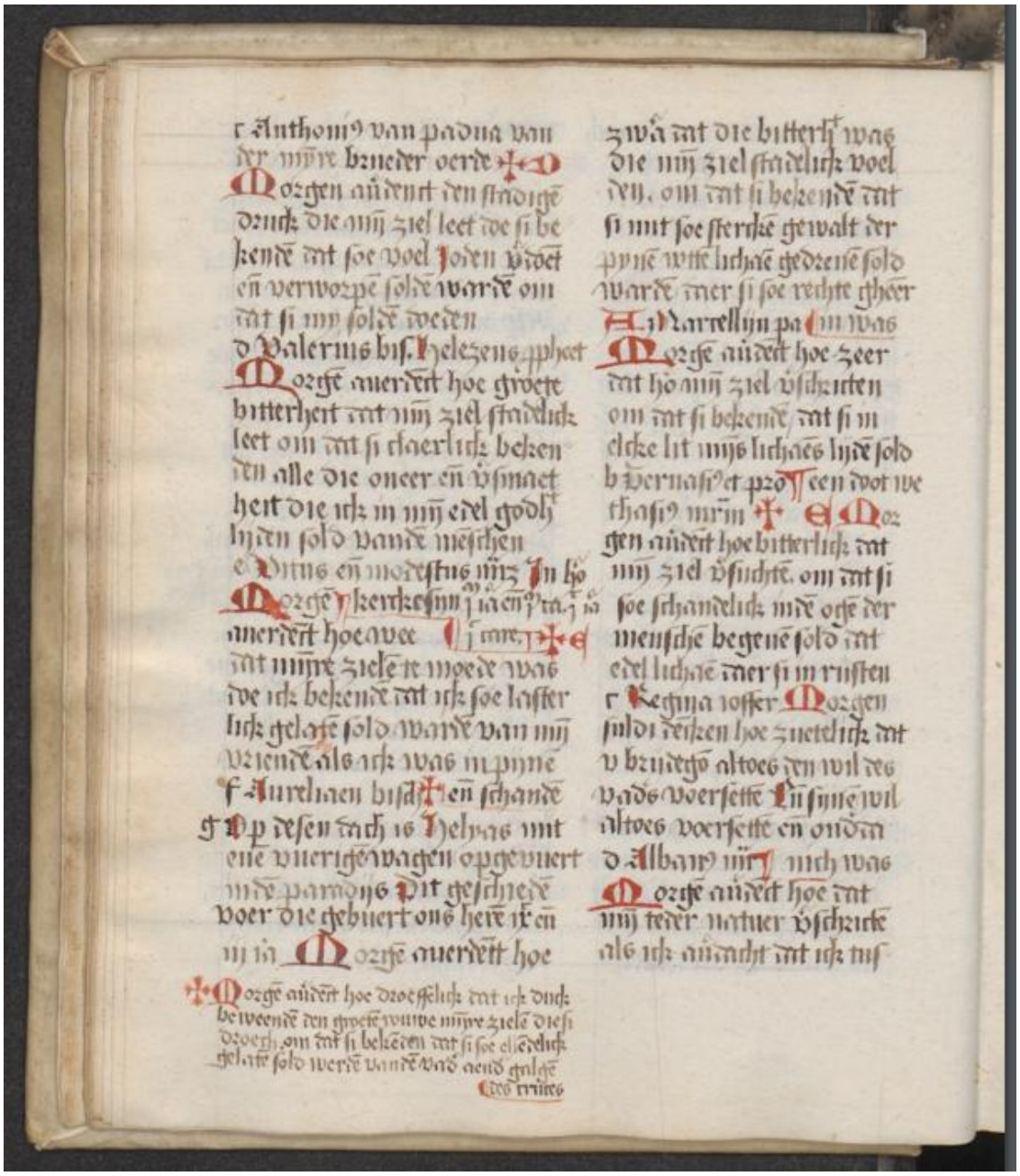
Hier begint een merkelijk boerken geheyte die costelicke schat der geestelicker rijkdo men inholdende die aflaten van Rome. mit een guede vclaringhe mer van ynde verste hoe men schuldich is te geloene inden aflate.

Engesien dat die symple ongeleer de kerste mesche schuldich sijn te weten tot hore salich die tie gebade gods. En wat dat perste gebot is dat nie mē eine god geloene sal. en he alleen aenbeden. Soe sijn se voert schuldich te wete die twelf artikulen des heilige keerste geloefs. die inde Credo beslaten sijn mit dat pē nr en a ue mā. Voert ist van noe ten eneygelijke kerste mesch die tot sijne vstrijt gerome is dat hi sijn sunde brechte moet. En mer om heinet die heilige kerke. Dat is onse hei lige vad die paus die een stat holder gods is gebade. en het al le jaer vsamdige dat een wege lijc te wijsten des jaers eens sal brechte sijne anerste. dat is den paus. of den bisschop of den pastor of cappellanen Alle ist dat dat openbalijc met en stuet onden artikulen des ge loefs. mer het hanget aende ar tikel vande Credo dat geloue i vpheffenisse der sunde. Dat is al soe te vsten. Soe veer als een mesche sijn sunde bekent en brecht en der beromve mitte herte be scheyt. en die dēt te late. en mer voer vol te doen als oetk sijn die Soene samenste der heiliger kerke. die onse liene he selue ingeset heuet. en alle dat int heilige euāgeli stuet dat volcht vtte artikel vande Credo dat geloue inde he Alsus sijn alle mesche schuldich te geloene inde heilige aflaete En dat die hei. vad die paus wa achtige stratholder gemaect is va

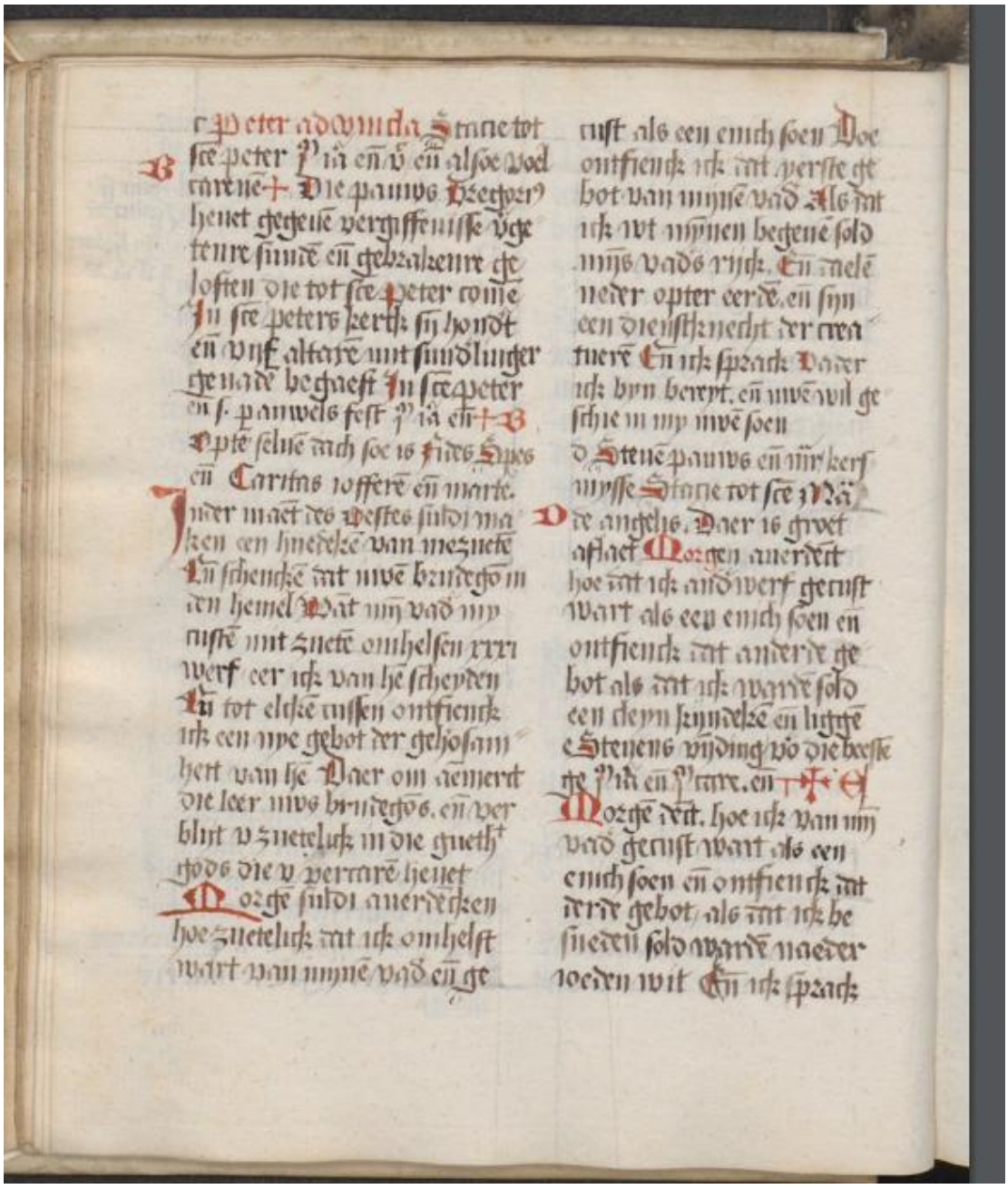
Afbeelding 2: de rubriek op f. 2ra1-8

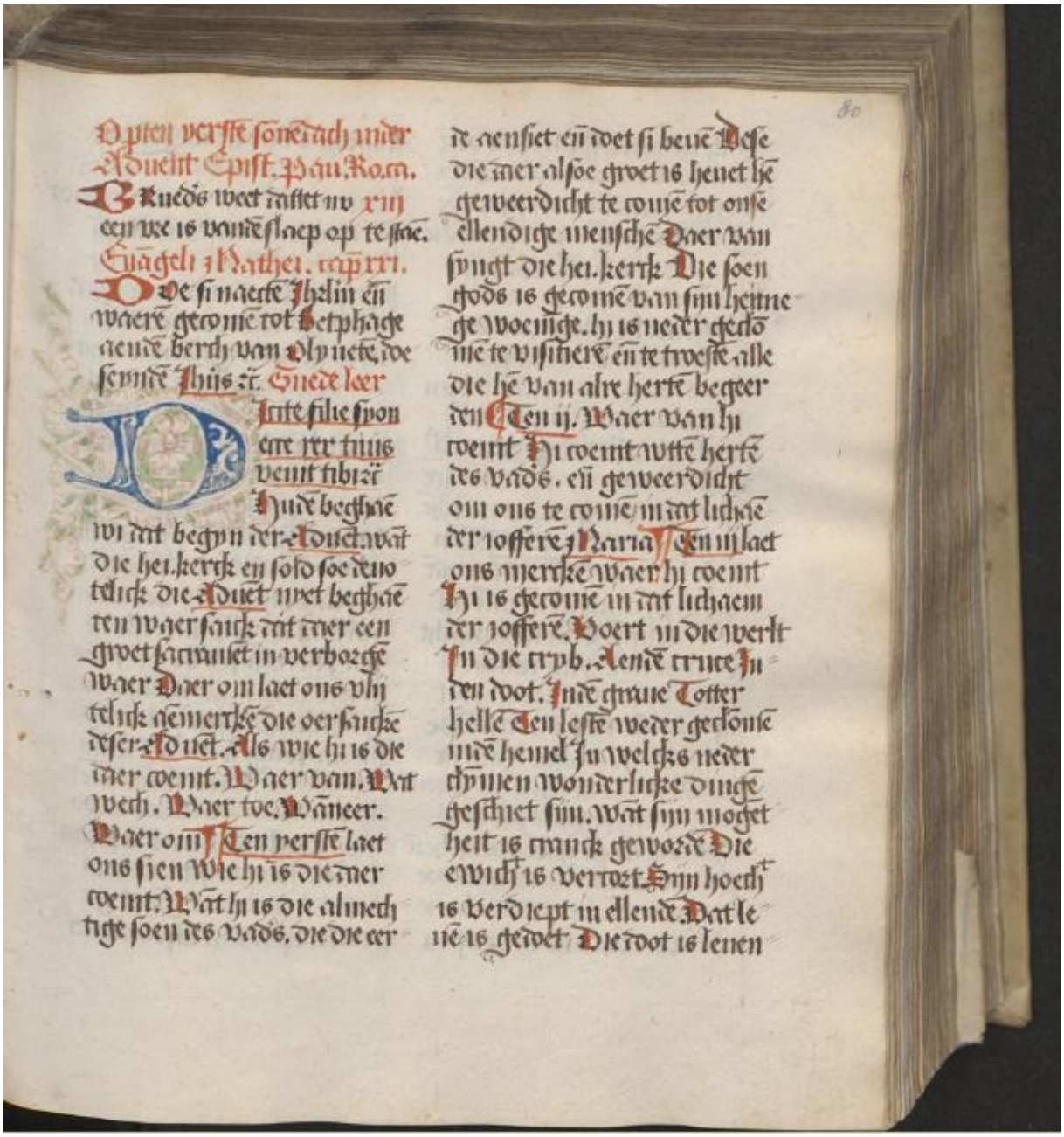
Afbeelding 3: het begin van de kalender op f. 13v

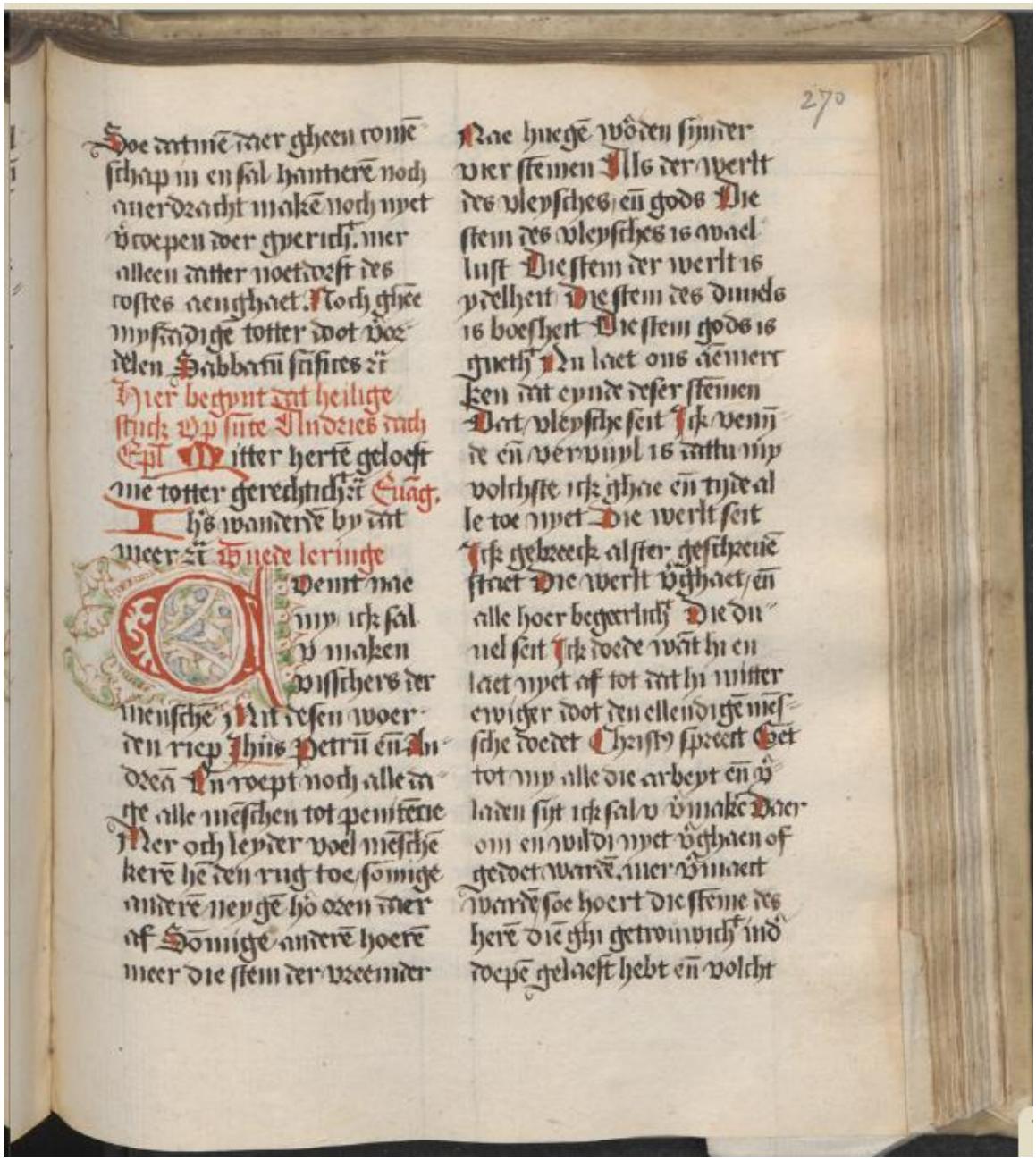
Afbeelding 4: de kalendertekst op f. 28v

Afbeelding 5: de kalendertekst op f. 32v

Afbeelding 6: initaal bij *Sermones de tempore* op f. 80r

Afbeelding 7: initaal bij *Sermones de sanctis* op f. 270r